

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

18. évfolyam, 2009. évi 1. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Miskolczi Ambrus*, *Szarka László*, *Szász Zoltán*, *Tóth Ágnes*, *Doncsev Toso*, *Péntek János*, *Kocsis Károly*, *Tóth Pál Péter*, *Halász Iván*. Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: 282-2250. Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*, Grafikai tervező: *Szabó János*. Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft. 1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Korrektor: *Mezey László Miklós*. Szerkesztőség: 1014 Budapest, Hess András tér 5. fsz. 82-83. Tel./fax: 225-2866. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár: 4800 Ft (áfá-val), külföldön 24 euro+12 euro (postaköltség tengerentúlra), illetve + 8 euro (postaköltség Európába). Lapszámonkénti ár: 1200 Ft. Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján. Nyomás és kötés: Oliton Kft. 1104 Budapest, Kada utca 149. Felelős vezető: *Balogh Antal*.

Internet: www.lucidus.hu <http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás>

HU ISSN 1215–2684

A lap megjelenését
az Oktatási és Kulturális
Minisztérium és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

OKM

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Válogatásunk kiadványai

Das Argument (Németország)	International Security (USA)
Asian Survey (USA)	Die Katholische Kirche in Ungarn (Németország)
Contemporary Review (Anglia)	Nyugat-Magyarország sorsa 1918-1921
(Magyarország)
East European Politics and Societies (USA)	Osteuropa (Németország)
Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási
kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar
fiatalok körében (Ukrajna)	Politique Internationale (Fanciaország)
Europe-Asia Studies (Anglia)	Politische Studien (Németország)
Europe's Third World. The European Periphery in the
Interwar Years (Anglia)	Rusins' kyj dajdzest 1939-1944. I-II. (Magyarország)
Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért
magyarországi németek megpróbáltatásainak
emlékezete (Magyarország)	Südosteuropa Mitteilungen (Németország)
International Political Science Review (USA)	A szlovákok élete és kultúrája Budapesten
a dualizmus korában (Magyarország)
	Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség
tanulmányozásához III. (Magyarország)
	Der Verlust (Németország)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

MIGRÁCIÓ, DIASZPÓRA KELET- ÉS NYUGAT-EURÓPÁBAN

Halász Iván: Az 1989 utáni Szlovákia és a migrációs kihívások	7
Daova, Veronika: A vietnami közösség Szlovákiában – A kezdetektől napjainkig	25
Kopasz Edina: A belgiumi magyar diaszpóra szervezetei a XX. században	42

MŰHELY

Pomogáts Béla: Útkeresés és útvesztés a háború után	62
Vesztróczy Zsolt: Grünwald Béla, a nemzetiségpolitikai gondolkodó	76

KRITIKA

Cholnoky Győző: Emlékek és tények – Könyv a hűségéről és az érdekről	96
Szarka László: Kétnyelvű könyv a kiegyezés kori Pest-Buda és Budapest szlovák népességéről	99
A. Gergely András: Európa perifériája a két háború között	106
Zoltán András: Ruszin kármentés a magyar időkben – Káprály Mihály sajtószöveg-publikációiról	111
Zoltán András: Egy rutén értelmiségi válaszüton: Sztripszky Hiador Udvari István posztumusz könyvéről	114
Arday Lajos: Nyugat-Magyarország az első világháború után	117

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Wagner, R.: Kommunizmus román módra. A kisajátított emlékezet és támogatói (<i>Varga-Kuna Bálint</i>)	124
Johnson, C.: Területmegosztást a békéért. Szuverenitás, demográfia és az etnikai polgárháborúk összefüggései (<i>Lajtai L. László</i>)	126
Grigoriadis, I. N.: A török EU-csatlakozási folyamat és a „szekularizmus” útjai (<i>Komáromi Sándor</i>)	131
Matton, S.: Szlovénia Európa szívében – Beszélgetés Danilo Türk, szlovén elnökkel (<i>Kakasy Judit</i>)	133
Luft, S.: „Egyszer török – mindig török”: törökök Németországban (<i>Komáromi Sándor</i>) ...	138
Ziegler, Ch. E.: Oroszország, 2007 (<i>Décsi Timea</i>)	140
Dieckhoff, A.: Milyen jövője legyen Izraelnek? (<i>Kakasy Judit</i>)	145
Ganguly, S.: India, 2007: a lehetőségek és csalódások éve (<i>Décsi Timea</i>)	149
Thawngmung, A.M.– Myoe, M.A.: Mianmar, 2007: Fordulópont? (<i>Décsi Timea</i>)	154
Suter, K.: Ausztrália: az őslakosok nem javuló helyzete (<i>Décsi Timea</i>)	158

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Márku, A.: Híradás a kárpátaljai magyar fiatalok nyelvhasználatáról (<i>Bárányné Komáromi Erzsébet</i>)	164
--	-----

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Wendland, A.V.: Kulturális transzfer, egybeszövődés: Európai történelem és kelet-európai
összetevője (*Komáromi Sándor*) 168

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

Mačkóv, J.: Stagnáló lengyel-német kapcsolatok (*Komáromi Sándor*) 170

KISEBBSÉGI POLITIKA

Mihailescu, M.: A minimális konszenzus politikája. Többnemzetiségű ellenzéki szövetségek
a posztkommunista Romániában és Szlovákiában (*Varga-Kuna Bálint*) 173

Hloušek, V.–Kopeček, L.: Törésvonalak a mai cseh és szlovák politikában.
Az állandóság és a változás között (*Varga-Kuna Bálint*) 176

Tomova, I.: Roma szegregáció a poszt szocializmusban: bulgáriai helyzetkép
(*Komáromi Sándor*) 181

Heberer, T.–Senz, A.: Kínai újnacionalizmus (*Komáromi Sándor*) 183

Lowrance, S.: Identitás, sérelmek és politikai aktivitás.
Közelmúltbeli adatok az Izraelben élő palesztinok közösségéről (*Lajtai L. László*) ... 184

Cashaback, D.: Az Oroszországi Föderáció aszimmetrikus szövetségi modellje a Tatár
Köztestület nyelvpolitikájának vizsgálatán keresztül (*Lajtai L. László*) 190

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Spannenberger, N.: A katolikus egyház Magyarországon, 1918-1939 (*Komáromi Sándor*) ... 195

Urban, T.: Hontalanul: lengyelek, németek és a kettős elűzés a XX. században
(*Komáromi Sándor*) 197

TABLE OF CONTENTS

ESSAYS

MIGRATION AND DISPERSION EASTERN AND WESTERN EUROPE

Halász, Iván: Slovakia and the challenges of migration after 1989 7

Daova, Veronika: The Vietnamese community in Slovakia – from the beginning
to our days 25

Kopasz, Edina: 20th c. organisations of the Hungarian diaspora in Belgium 42

WORKSHOP

Pomogáts, Béla: Post war search for ways and loosing them 62

Vesztróczy, Zsolt: Béla Grünwald the nationality politician 76

CRITIQUE

Cholnoky, Győző: Memories and facts – a book on loyalty and interests 96

Szarka, László: A bilingual book on the Slovakian inhabitants of Pest-Buda and Budapest in the
times of the Hungarian-Austrian Compromise 99

A. Gergely, András: Europe's periphery between the two world wars 106

Zoltán, András: Ruthenian recoup – on the journalism of Mihály Káprály 111

Zoltán, András: A Ruthenian intellectual at the crossroads – Hiador Sztripszky on the
posthumous book of István Udvari 114

Arday, Lajos: Western Hungary after World War I. 117

REVIEW

NATIONAL IDENTITY, NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES

R. Wagner: Romanian style Communism (*Bálint Varga-Kuna*) 124

C. Johnson: Partitioning to Peace. Sovereignty, Demography, and Ethnic Civil Wars
(*László L. Lajtai*) 126

I. N. Grigoriadis: The process of Turkey's joining the EU and ways of 'secularism'
(*Sándor Komáromi*) 131

S. Matton: Slovenia in the centre of Europe – interview with Danilo Türk, president
of Slovenia (*Judit Kakasy*) 133

S. Luft: 'Once Turkish – forever Turkish': Turks in Germany (*Sándor Komáromi*) 138

Ch. E. Ziegler: Russia and the CIS in 2007 (*Tímea Dézsi*) 140

A. Dieckhoff: What kind of future for Israel? (*Judit Kakasy*) 145

S. Ganguly: India in 2007: A Year of Opportunities and Disappointments
(*Tímea Dézsi*) 149

A. M. Thawngmung – M.A. Myoe: Myanmar in 2007: A Turning Point in the „Roadmap”?
(*Tímea Dézsi*) 154

K. Suter: Australia's Indigenous Peoples: the Continuing Plight of Australia's
Indigenous Peoples (*Tímea Dézsi*) 158

NATIONAL AND ETHNIC LITERATURES

A. Márku: On the language use of young Hungarians in Subcarpathia
(*Erzsébet Bárányné Komáromi*) 164

CULTURE OF MINORITIES

- A. V. Wendland: Cultural transfer and mergers: European history and its Eastern European ingredient (*Sándor Komáromi*) 168

COOPERATION OF CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN PEOPLES AND STATES

- J. Mačková: Stagnating Polish- German relationships (*Sándor Komáromi*) 170

MINORITY POLICY

- M. Mihailescu: The Politics of Minimal „Consensus”. Interethnic Opposition Coalitions in Post-Communist Romania and Slovakia (*Bálint Varga-Kuna*) 173
- V. Hloušek–L. Kopeček: Cleavages in the Contemporary Czech and Slovak Politics. Between Persistence and Change (*Bálint Varga-Kuna*) 176
- I. Tomova: The segregation of Roma in postsocialism: state of affairs in Bulgaria (*Sándor Komáromi*) 181
- T. Heberer – A. Senz: Chinese new-nationalism (*Sándor Komáromi*) 183
- S. Lowrance: Identity, Grievances, and Political Action: Recent Evidence from the Palestinian Community in Israel (*László L. Lajtai*) 184
- D. Cashback: Assessing Asymmetrical Federal Design in the Russian Federation: A Case Study of Language Policy in Tatarstan (*László L. Lajtai*) 190

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

- N. Spannberger: The Catholic Church in Hungary between 1918-1939 (*Sándor Komáromi*) 195
- T. Urban: Displaced: Poles and Germans expelled in the 20th c. (*Sándor Komáromi*) 197

TANULMÁNYOK

*Migráció, diaszpóra Kelet- és Nyugat-Európában**Halász Iván***Az 1989 utáni Szlovákia és a migrációs kihívások****Slovakia and the challenges of migration after 1989**

Slovakia does not have any merked policy concerning migration. So far the inhabitants were not regularly informed about multiculturalism, though programmes has already been being planned. According to international views Slovakia is not a country easily aaccepting migrants.

Bevezetés

A modern és demokratikus Szlovákia történetében *három fontos dátumot* lehet kijelölni: 1989. november 17-ét, 1993. január 1-jét és végül 2004. május 1-jét. Mindegyik dátum tulajdonképpen egy-egy új korszak kezdetét jelentette a szlovákiai lakosság életében. Az 1989 novemberében brutálisan szétkergetett prágai diáktüntetés nyomán kialakult közfelháborodás következtében megbukott a kommunista párt diktatúrája és megkezdődött a demokratikus átmenet. *1993. január 1-jén* hosszú vajúadás és államjogi viták után mint a szövetségi Csehszlovákia egyik utódállama megalakult az önálló Szlovák Köztársaság. Végül *2004. május 1-jén* a visegrádi térség többi államával együtt Szlovákia is belépett az Európai Unióba.

Mindegyik dátum komoly kihatással volt az egész szlovákiai lakosság életére. Nem nagyon van az életnek olyan területe, amelyen e dátumok ne hoztak volna gyökeres változásokat. Ez igaz arra a jelenségre is, amelyet összefoglalóan migrációnak neveznek. Az 1989-es demokratikus fordulat a korábbihoz képest sokkal nagyobb mozgásszabadságot hozott az addig erősen korlátozott tömegek számára. Mégpedig mindkét irányban: sok állampolgár akkor tudott először utazni vagy dolgozni menni nyugatra, mások viszont éppen akkor térhettek először haza a hosszú emigrációs évek után. A mindennapi élet szempontjából talán ez volt a legnagyobb fordulat.

Az önálló szlovák állam migrációs helyzete szempontjából döntő jelentősége van annak, hogy az addig egy államot alkotó Csehszlovákia kettévált, és így egy újabb nagy létszámú diaszpóra közösséggel gazdago-

dott a szlovák nemzet – a Cseh Köztársaságban élő szlovákokkal, illetve a szlovákiai nemzeti kisebbségek ott élő tagjaival. A Szlovákia szegényebb vidékein élő emberek közül régen is sokan Cseh- és Morvaországban vállaltak munkát, illetve a cseh egyetemeknek hagyományosan komoly presztízse volt a szlovákiaiak körében. Ebből kifolyólag sok tízezeren egyszerre az államközi migráció részesei lettek anélkül, hogy bármit is változtattak volna az addigi helyzetükön, éppen csak az államhatárok változtak meg. Ezen kívül volt ennek az eseménynek még egy, egyébként kevésbé ismert vonzata: több ezer szlovákiai polgár, akik attól tartottak, hogy a függetlenedő Szlovákia a várható (és később valóban be is következett) belpolitikai problémák miatt lassabban fog integrálódni az euro-atlanti struktúrákba, inkább nem várta be ezeket a könnyen prognosztizálható nehézségeket, és még 1992 vége előtt szlovákiai lakhelyét csehországra váltotta. Elvben ez a folyamat még a belső, az államon belüli migráció keretében zajlott le, de kihatásai már azonosak voltak az államközi migrációs mozgásokkal.

Az uniós csatlakozás értelemszerűen nagyon komolyan kihatott azok életére, akik nem feltétlenül Szlovákiában keresték boldogulásukat, illetve máshol akarták megteremteni jobb életkörülményeiket. Nem szabad elfelejteni, hogy az ezredforduló táján az országban nagyon magas volt a munkanélküliek száma, akiket a hazai munkaerőpiac egyáltalán nem tudott felszívni. Ezért már az uniós csatlakozás előtt sok tízezer szlovákiai lakos ideiglenesen vagy tartósan a gazdagabb nyugat-európai, illetve észak-amerikai államokban kereste kenyerét és boldogulását. A 2004-es esztendő csak annyiban változtatott ezen, hogy a mozgás könnyebbé vált, illetve a szlovákiai munkavállalók az Európai Unió tágállamaiban már nem harmadik országokból érkezett migránsoknak számítottak, hanem európai uniós polgároknak. A schengeni övezethez való csatlakozás pedig főleg technikai értelemben könnyítette meg az utazó és vándorló lakosság dolgát.

A migráció két arca és a modern Szlovákia

A migrációs folyamatoknak mindig két oldala, illetve két arca van – az egyik a kivándorlásé, a másik pedig a bevándorlásé. A kivándorlás és bevándorlás egymáshoz való viszonyának lehet pozitív és negatív mérlege. Az előbbi esetben a migránsokat befogadó országokról beszélhetünk, az utóbbi esetben pedig a kibocsátó országokról. Annak ellenére, hogy általában az egyik jelleg általában domináns, gyakran előfordul, hogy egy állam egyszerre migrációs célpont és kiindulópont is. Ezek a jellemzők néha koronként is változnak. A XIX. századi Olaszország például a szegények emigrációjáról volt híres, most pedig az afrikai menekültek egyik vonzó jóléti célpontja.

Szlovákia esetében szintén többféle szempontból lehet megközelíteni a migráció problematikáját. A régi Magyarországnak a szlovákok lakta területeit már a középkorban és a kora újkorban is aktív migrációs folyamatok jellemezték, elég csak a Szepességben letelepedett szász vagy vallon hospesekre gondolni, később majd az országban rekedt huszita csapatokra vagy az 1618 és 1620 közötti cseh rendi felkelés leverése után érkezett cseh és morva protestáns menekültekre. A XVIII. századtól kezdve pedig a morvaországi, ausztriai, valamint a galíciai zsidóság bevándorlását kell megemlíteni. A XIX. században kezdődött modern polgári korban azonban a szlovák területek, különösen azok észak-keleti nyúlványai (azaz Sáros és Zemplén vármegyék) egyértelműen a kivándorlásról voltak híresek. A magyarországi nemzetiségek közül éppen a szlovákok tartoztak azok közé, akik arányait tekintve a migrációs mérleg főbb vesztesei voltak, azaz a kivándorlás tartósan és markánsan felülmúlta a bevándorlást. A folyamatnak azonban nemcsak tengerentúli dimenziója volt (azaz nemcsak Amerikába mentek a szegény szlovák tömegek), hanem komoly belső migrációs oldala is, amelyet főleg a Pest felé tóduló szlovákok tízezrei jelentettek. Bizonyos időszakokban el lehetett mondani, hogy Budapest volt a legnagyobb szlovák város.

Ez a negatív migrációs mérleg, azaz Szlovákia inkább kivándorló jellege a XX. században sem szűnt meg. A változás csupán az volt, hogy a kivándorlást kiváltó okok között már nemcsak a gazdasági okokat kell felsorolni, hanem egyre többen faji, vallási, etnikai, politikai vagy más okok miatt kényszerültek elhagyni hazájukat. Ez a negatív mérleg egészen az ezredfordulóig jellemző maradt és most is létezik, bár éppen az utóbbi évek változásai – a nagyobb szabadság, a jobb politikai körülmények, a gazdaság egyes szektorainak komoly fellendülése, az uniós csatlakozás és Schengen – pozitívabbra árnyalják a képet. 2004 után Szlovákia is egyre vonzóbb célponttá válik a harmadik világból érkezők számára.

Szlovákia és a külföldi szlovákok 1989 előtt

A fenti tartósan negatív migrációs mérleg következtében a többi kelet- és közép-európai néphez hasonlóan, Szlovákia is jelentős külföldi diaszpórával rendelkezik. A külföldi szlovákság egy része a szomszédos országokban lakik, de a Cseh Köztársaságot leszámítva még többen laknak távolabbi országokban, döntően a tengerentúlon. A legtöbb szlovák származású az Egyesült Államokban él, a szlovák külügyminisztériumi becslések szerint majdnem 1 900 000 fő.

A külföldi szlovákság létrejötté egyrészt a határváltozások következménye; így kerültek külföldre például a cseh- és morvaországi (1992 után)

vagy magyarországi szlovákok (1918 után), másrészt pedig azon migrációs hullámok következménye, amelyek az emberiség és azon belül Európa történetét sem kerülték el. Először néhány szót azokról, akik a határmódosítások következtében kerültek külföldre. A külhoni szlovákok e csoportja az első világháború utáni békekötések következtében vált külföldivé, bár klasszikus értelemben itt kevésbé lehet diaszpóráról beszélni, hiszen maguk az érintettek nem nagyon mozdultak ki otthonaikról, legfeljebb az őseik néhány évszázaddal azelőtt. A törökök kiűzése után ugyanis sok ezer szlovák földműves és kézműves települt az elnéptelenedett dél-alföldi területekre, a mai Magyarország, Jugoszlávia és Románia területére. Így keletkeztek a Békés és Csongrád megyei szlovák közösségek, élénk szlovák élet folyt Bácskában, illetve Arad és Nagylak környékén. Ezek a szlovák közösségek eredetileg nem külföldi országokba vándoroltak ki, hanem korábbi hazájukon belül költöztek máshová, de a történelem úgy hozta, hogy végül külhoni szlovák szigetekké váltak.

A következő állam- és határváltozásokkal járó történelmi esemény, amelynek következtében szintén jelentősebb külhoni szlovák közösség keletkezett, a csehszlovák föderáció szétesése volt 1993. január 1-jén. A csehszlovák államiság több mint 70 éve alatt rengeteg szlovák (és általában szlovákiai lakos) került cseh területekre és fordítva. Az okok különbözők lehettek – a tanulmányok vagy a munka utáni vándorlás, katonáskodás, házasságkötés stb. Ezek a kapcsolatok és kötődések értelemszerűen most is élnek. A két ország között jelenleg is intenzív, mondhatni, standard feletti a kapcsolat. Sok ezer szlovák diák cseh egyetemeken tanul, számosan ott is maradnak, ezzel segítve a helyi demográfiai gondok megoldását. A kultúrában is nagyon élénk az érintkezés, sok koprodukciós film, illetve színházi előadás készül, a cseh és a szlovák színészek egymás filmjeiben játszanak, egymás filmjeit rendezik stb. Mindezek, valamint a nyelvközelség miatt a Cseh Köztársaságban szétszórtan élő szlovákok helyzete sajátos, nem mindig hasonlít egy külföldi diaszpórában élő közösség életére. Az egyetlen szlovák gimnázium fenntartása is inkább politikai kérdés, mint létszükséglet. Ugyanakkor az elmúlt másfél évtizedben a helyi szlovákok vezetői megpróbálták létrehozni a szlovák közélet saját intézményi hátterét: újságokat, folyóiratokat, egyesületeket stb. Ezen kívül a cseh kisebbségi jogi szabályozás értelmében a szlovák is elismert kisebbség, és mint ilyen megfelelő képviselési joggal rendelkezik.

Már többször elhangzott, hogy a modern Szlovákia hagyományosan inkább emigránsokat kibocsátó ország volt. Már volt róla szó, hogy különösen a XIX. század végén és a XX. század elején vándoroltak ki sokan az Osztrák–Magyar Monarchia szlovák régióiból. Itt is érvényesült az a szabály, hogy minél szegényebb volt egy vidék, annál több kivándorlót

produkált. Szlovákia esetében ez különösen a keleti (Sáros, Zemplén stb.) és a távoli, északi vidékekre (például Árva vagy Liptó) volt igaz. *A fő célállomás Észak-Amerika volt*, kisebb mértékben Nyugat-Európa (például a francia és a belga bányák), valamint Dél-Amerika. Ennek *a kivándorlási hullámnak döntően gazdasági és szociális okai voltak*, de hosszabb távon hatott a politikára is. Az USA-ba emigrált több százezres szlovákság körében ugyanis hamar élénk külhoni közélet alakult ki, komoly egyesületekkel, sajtóorgánumokkal és bizonyos érdekérvényesítő képességekkel. Az amerikai szlovákok egyre aktívabban kezdték támogatni az akkori Magyarországon élő szlovákokat, az első világháború alatt pedig *az USA-ban élő szlovák diaszpóra erőteljesen kiállt a csehszlovák állam létrejötte mellett*.

Az amerikai szlovák emigráció mellett meg kell említeni a cári Oroszországba kivándorolt szlovák drótosokat, kézműveseket, kereskedőket is. Ez a közösség létszámában sokkal kisebb volt az előbbinél, de tagjai egy részének magasabb szociális státust sikerült elérni. Érdekességként megemlíthető, hogy a kiváló orosz író, Lev Tolsztoj háziorvosa is szlovák volt, Dušan Makovický. Végül nem szabad megfeledkezni arról, hogy a csehszlovák függetlenségért dolgozó külföldi emigráció egyik vezéregyénisége Milan Rastislav Štefánik volt, aki fiatal csillagászként tanulmányai során Franciaországba került, ott honosságot szerzett, komoly pozíciókat töltött be a francia tudományos és társasági életben, amit aztán kamatoztatni tudott a Tomáš Garrigue Masaryk vezette első világháborús csehszlovák emigráció javára.

A külföldi szlovák és szlovákiai diaszpóra nagyon fontos és aktív részét képezik azok az emigránsok, akik a XX. század utolsó kétharmadának kivándorlási hullámai során távoztak külföldre. Az 1930-as évekig a szlovákok és más nemzetiségű honfitársaik főleg a már említett gazdasági-szociális okokból hagyták el hazájukat, 1939-től kezdve más kivándorlási motivációk kezdtek dominálni – a faji, a nemzetiségi vagy a politikai üldözés.

Elsőként azok menekültek el a náci Németország által feldarabolt és részben megszállt Csehszlovákiából, akiket többnyire zsidó származásuk vagy politikai meggyőződésük miatt otthonmaradásuk esetén közvetlen veszély fenyegetett, illetve azok, akik nem tudtak beletörődni az eseményekbe, és harcolni akartak a fasiszta megszállók ellen. *A politikailag motivált emigrációk folytatódtak 1944 és 1945 után is*. Igaz, fordított rendben – most a korábbi néppárti rezsim prominensei, kiszolgálói, bűnösei vagy akárcsak egyszerű értelmiségi hívei hagyták el a csehszlovák állam kötelékébe visszatérő Szlovákiát. Ezek az emberek a későbbi szlovák emigráció nacionalista és függetlenségpárti, néppárti (azaz lúdák) szárnyát alkották. E csoportoknak külön egyesületei és sajtóorgánumai voltak. *A következő hullámban azok tá-*

voltak, akik nem akartak tovább élni az 1948 februárja után teljesen a kommunisták kezére jutott Csehszlovákiában, és volt olyan szerencsésük, hogy kijutottak nyugatra. Politikailag ez a csoport különbözött az előbb említett fudák emigránsoktól. Inkább polgári demokrata, demokrata és antikommunista emigrációról volt szó, amely nem vállalt mindenben közösséget a néppárti prominensekkel, akikkel a második világháború után a barikád másik oldalán álltak. Nyilván ez nem vonatkozik mindenre, és bizonyos érintkezés természetesen megmaradt a két csoport között.

Az egyik legnagyobb politikailag (egyben társadalmilag) motivált kivándorlási hullám az 1968-as reformfolyamat félbeszakítása után kezdődött. Sok tízezer csehszlovák állampolgár hagyta el hazáját akkor, köztük nagyon sok szlovák is. Rengetegen Ausztriában, Németországban vagy Svájcban telepedtek le, de volt, aki egészen Kanadáig vagy az Egyesült Államokig jutott. Már csak méretei miatt is nehezebb feladat elemezni ezen emigrációs hullám politikai és szellemi arculatát, de alapvetően inkább demokratikus és nyitott tömegről volt szó. Ekkor sok olyan ember került külföldre, aki már a szocialista Csehszlovákiában nőtt fel, és nem voltak közvetlen felnőttkori emlékei a polgári korszakról. Ők viszont a nyugaton már kiépült szlovák emigráns közélettel találkoztak, ezért meg kellett határozniuk a hozzá való viszonyukat. Ez nem volt mindig könnyű, különösen ami a ún. fudák és az 1968-as emigráció együttélését illeti.

Az 1989 utáni kivándorlás és a tartós munkavállalás sajátosságai

A külföldön élő szlovákság, pontosabban szólva a Szlovákia területéről elvándorolt személyek körének még egy kategóriáját kell megemlíteni: az utóbbi két évtizedben a munka és a tanulmányok után külföldre távozott kivándorlókat, akiknek jelentős része tartósan kint rekedt. Ezek a kivándorlók már nem a politikai elnyomás miatt távoztak, sőt emigrációjukat alapvetően a berlini fal összeomlása és a nyitottabb határok tették lehetővé. A migrációs folyamatoknak egyik fontos jellemzője, hogy a migránsok különböző kategóriáit (az ideiglenes munkavállalókat, a vendégmunkásokat, a tartós kivándorlókat stb.) nem lehet mindig élesen elválasztani egymástól. Gyakran előfordul, hogy valaki csak ideiglenes kint-tartózkodási szándékkal megy külföldre, aztán mégiscsak megkapaszkodik ott, új egzisztenciát épít magának, új barátokat szerez stb. Ezek után nem meglepő, hogy sok, eredetileg csak ideiglenes vendégmunkásból tartós kivándorló lesz, aki esetleg az új lakóhelyen honosságot is szerez, azaz külföldi állampolgárrá válik. Miután Szlovákia az 1990-es években nagyon magas munkanélküliséggel küszködött, sok fiatal és középkorú lakos külföldre

ment szerencsét próbálni. 2007-ben például a szerényebb becslések szerint 180 000, de realisabb feltevések szerint már 240 000 fő körüli volt azok száma, akik külföldre mentek dolgozni. A tekintélyes szlovák napilap, a SME adatai szerint a 2007-ben 240 000 főből 30 000 fő inkább a napi vagy heti ingázók táborát gyarapította. A külföldön dolgozók többsége értelemszerűen inkább fiatal – 25 és 34 év közötti személy.¹

Az idegen nyelvet kevésbé beszélők az 1990-es években rendszerint a szlováknál magasabb életszínvonalú Cseh Köztársaságot választották, az egészségügyi dolgozók és ápolók pedig közismerten a közeli Ausztriát, de sok esetben a távoli Nagy-Britanniát vagy Írországot. Ezt a mozgást még inkább megkönnyítette a 2004-ben bekövetkezett EU-csatlakozás. Igaz, sok nyugat-európai ország nem nyitotta meg teljesen munkaerőpiacát a külföldiek előtt, a liberálisabb szabályozású angol nyelvű szigeteken több tízezer szlovákiai munkavállaló jelent meg. A 2004 és 2006 között Nagy-Britanniába és Írországba érkezett új kelet-európai bevándorlók között Szlovákia állampolgárai a harmadik helyet foglalták el (a lengyelek és a litvánok után). Ha azt nézzük, hogy az említett két államban dolgozók a hazai lakosság hány százalékát alkotják (a 2004-ben csatlakozott térségben), akkor Szlovákia a litvánok és lettek után megint a harmadik helyre került. Figyelembe véve a fent jelzett és a szlovák statisztikai hivatal becslései által is alátámasztott körülbelül 240 000 fős külföldön dolgozó csoportot, azt lehet mondani, hogy a szlovákiai aktív munkavállalók hozzávetőlegesen egytizede hazáján kívül keresi egzisztenciális boldogulását.² Ez némileg árnyalja azt a képet, miszerint a közép-európai mentalitású szlovákiai lakosság kevésbé mobilis, hiszen ezek a számok azt mutatják, hogy munkavállalás, illetve a váltás tekintetében vállalkozóbb kedvű, mint több más közép- vagy akár nyugat-európai csoport. Ez nem is meglepő, mert az új EU-tagállamok közül ezek az országok küszködtek az ezredforduló után a legmagasabb munkanélküliséggel.

Szlovákia felől nézve és számokban kifejezve ezek a folyamatok 2007-ben a SME című újság idézett összeállítása szerint a következő képet mutatják: legtöbben a Cseh Köztárságban vállaltak munkát (108 907 fő). Utánuk következett Nagy-Britannia, ahol 2007-ben 78 830 fő dolgozott, valamint Írország 32 912 fővel. A szabad munkavállalást ideiglenesen korlátozó Németország csak ezek után következett 17 584 regisztrált szlovákiai vendégmunkással. Leginkább a naponta ingázó dolgozók kategóriájába tartoznak azok, akik az 1990-es évek végétől a jobb béreket biztosító határmenti magyarországi gyárakba járnak dolgozni. 2007-ben 16 141 főről

¹ <http://www.sme.sk/c/4165718/vlada-taha-ludi-domov.html>

² Gál Zsolt: Meddig népszerű a külföldi munka? Új Szó 2008. május 16. 3. o.

tudtak a szlovák statisztikák. Ausztria szintén vonzó célpontnak bizonyult 8854 regisztrált fő számára.³

Nyilvánvalóan a szlovák gazdaság stabilizálása, a növekvő hazai bérek, a szlovák korona magas árfolyama, majd euróra történő átváltása hosszabb távon mérsékelhetik a szlovákiai lakosság külföldre való munka utáni vándorlását. A 2008 ősztől kezdve pedig a mélyülő gazdasági világválság is mérsékelheti a kivándorlási és külföldi munkavállalási irányszámokat. Az utóbbi időben mintha valóban megtorpanna az eddigi aktív kivándorlási trend. Egyébként az utóbbi években a szlovák kormányzat elkezdett gondolkodni azon, hogyan váljon az ország újból vonzóvá főleg azon képzett fiatalok számára, akik a korábbi magas munkanélküli ráták miatt külföldre mentek dolgozni. Igaz, hogy a külföldi munkavállalás csökkenti az otthoni szociális feszültségeket, javítja a munkanélküli statisztikákat, sőt, bevételt is jelent, hiszen a külföldön dolgozók bevételei (amelyek egy részét értelemszerűen hazaküldenek) a becslések szerint 2007-en elérték a történelmi maximumot (1,2 milliárd euró), de egyben súlyos „agyelszívást” is jelent az ország számára, valamint a jövőben komoly demográfiai kihatásai is lehetnek. Azon fiatalok gyermekei, akik tartósan külföldön fognak maradni, előbb-utóbb hiányozni fognak Szlovákiában.⁴ Azt is figyelembe kell venni, hogy Szlovákiából nem azok vándorolnak ki elsősorban, akik otthon munkanélküliek lennének, hanem sokszor a képzettebb munkaerő, amely nem a munkanélküliség elől menekül, hanem magasabb munkabérré vágyik. A szlovák kutatók szerint a diplomások körülbelül egyharmada vállal hosszabb-rövidebb idejű munkát külföldön. A külföldön dolgozók mintegy 50 százaléka középiskolai végzettséggel rendelkezik. Ezek világviszonylatban magas számok, ezért Szlovákia azon 30 ország közé tartozik, ahol jellemzően magas az ún. agyelszívás jelensége.⁵ Valóban nagyon sok szlovákiai kutató, tudós és orvos a hazáján kívül keresi a kenyerét.

Az 1989 vagy 2004 után külföldre távozott személyek igényei és helyzete sokszor teljesen eltérő, mint a korábbi kivándorlási hullámokkal külföldre érkezetteké. Az újak általában még intenzívebb kapcsolatot ápolnak korábbi hazájukkal, rendszerint kevésbé integrálódtak még új otthonukba stb. Miután sokkal több személyes emléküik van a konkrét szlovák valóságról, talán nem annyira emocionálisan és elfogultan szemlélik a hazai eseményeket. Ezeknek az embereknek teljesen más igényei is lehetnek, mint a régi emigránsoknak, valamint a szomszédos államokban élő kisebbségi

³ <http://www.sme.sk/c/4165718/vlada-taha-ludi-domov.html>

⁴ <http://www.sme.sk/c/4165718/vlada-taha-ludi-domov.html>

⁵ Az idézett migrációs kutató Boris Divinský. Lásd Sándor Renáta: A diplomások egyharmada külföldön keres munkát. Új Szó 2008. május 16. 3. o.

szlovákoknak. Szerencsére a vonatkozó szlovák jogi szabályozás igyekszik reagálni erre a körülményre.

A kommunista párt uralma idején a külföldi diaszpóra nem örvendett túl nagy népszerűségnek a vezetés szemében, hiszen a külföldre távozóknak az akkori hatalom birtokosai okkal vagy ok nélkül a rendszer ellenségeit vagy legalábbis kritikussait látták. Különösen igaz volt ez az illegálisan távozókra, legálisan távozni pedig majdnem lehetetlen volt. A „testvéri” szocialista államokban élőkkel pedig baráti tapintatból nem illett foglalkozni. Ezért a hivatalos propaganda legfeljebb azokra koncentrált, akik a régi szociális kivándorlók leszármazottai voltak, és rájuk is csak akkor, ha igényeik, illetve érdeklődésük nem lépte túl a hagyományörző kulturális tevékenység határait.

A helyzet a rendszerváltás után gyökeresen megváltozott. Valamennyi átalakuló országban jelentősen megnőtt az érdeklődés a diaszpóra-tagok iránt, akiktől sokan tőkebefektetéseket, jó tanácsokat és külföldi lobbitevékenységet vártak. Ezek az érzések és elvárások különösen erősek voltak az ún. szlovák nemzeti táborban, amit ugyanakkor frusztrált a szlovák emigránsok és diaszpóra viszonylagos gyengesége. A lengyelek, a magyarok és részben a csehek is nagyobb érdekérvényesítő képességekkel megáldott diaszpórával bírtak.

Az 1993-tól kezdve egyre nagyobb külpolitikai elszigeteltségbe kerülő mečiarista kormánynak szüksége volt az általa némileg túlértékelt szlovák diaszpóra támogatására. Ezért 1997-ben, egyébként a közép-európai térségben a legelső között, elfogadták a külföldi szlovákokról szóló 1997. évi 70. számú törvényt, amely később *honfitársi törvényként (krajanský zákon)* vonult be a köztudatba. A jogszabály a szlovák származású és a hagyományait ápolni szándékozó kérelmezőknek lehetővé tette a külföldi szlovák igazolvány kiváltását. Ez arra jogosította fel birtokosát, hogy Szlovákia területén különböző kedvezményekben részesüljön: a szlovák állampolgárság könnyebb megszerzése, munkavállalási engedély nélküli munkavállalás, a többi külföldi állampolgártól eltérően könnyebb ingatlanszerzési és vállalkozási lehetőségek, nyugdíjas kedvezmények stb. Az igazolványt csak kevesen váltották ki. A célcsoport kifejezetten a nem szlovák állampolgárságú, de szlovák nemzetiségű és kötődésű személyek köre volt. A jogszabály a kormányzat gesztusa volt a külhoni szlovákok számára, akiktől a már említett módon anyagi és erkölcsi támogatást vártak.

A jogszabály további sorsa érdekesen alakult. Miután Magyarország 2001-ben elfogadta saját státustörvényét, amely egyébként szellemiségében és egyes megoldásaiban leginkább az 1997-es szlovák jogszabályra hasonlított, nagyon éles nemzetközi vita bontakozott ki Magyarország, valamint Románia és Szlovákia között. A szlovák diplomácia és sajtó a

magyar jogszabályt sok ponton támadta, és politikai okokból igyekezett akadályokat gördíteni annak érvényesülése elé. A viták során kiderült a két jogszabály kiindulópontjainak és bizonyos megoldásainak hasonlósága, ezért a magyar státustörvény visszavonását vagy legalább jelentős módosítását követelő Szlovák Köztársaság arra kényszerült, hogy új törvényt fogadjon el. Erre 2005-ben került sor, amikor a szlovák törvényhozás megalkotta a külföldön élő szlovákokról szóló 474. számú törvényt. Igaz, a nem szlovák származású szlovákiai honfitársakra e jogszabály alkotói sem gondoltak, mint ahogyan nem teszi azt a magyar státustörvény sem, rugalmasabban fogalmazta meg azonban a külföldi szlovák fogalmát. Jelenleg a törvény hatálya két csoportra terjed ki: azokra a szlovák állampolgárokra, akik külföldön élnek és Szlovákiában nem rendelkeznek állandó lakhellyel, valamint azokra a nem szlovák állampolgárokra, akik szintén külföldön rendelkeznek állandó lakhellyel, de őrzik szlovák nemzeti öntudatukat és szlovák nemzetiségűek, vagy legalább valamelyik közvetlen felmenőjük szlovák nemzetiségű volt. Ez utóbbi tény a szlovák nemzetiségre utaló hivatalos okirattal kell bizonyítani. A nemzeti öntudatot a kérelmező nyilatkozatával lehet igazolni, amelyben a nemzeti öntudatát bizonyító közéleti tevékenységéről is számot ad, vagy a lakhelyén működő honfitársi szervezet igazolja ezt. Amennyiben ilyen szervezet lakhelyén nem működik, elegendő a kérelmezővel egy államban élő két külföldi szlovák ajánlása.

A külföldön élő szlovák státusa akkor szűnik meg, amikor állandó lakcímmel jelentkezik be Szlovákiában. *Tehát nem az állampolgárság, hanem az állandó lakhely a meghatározó.* Ebből a szempontból az új szlovák honfitársi törvény jóval nyitottabbá vált a korábbi állapotokhoz képest. Már nemcsak a régi diaszpóra tagjaira koncentrál, hanem igyekszik reagálni az elmúlt másfél évtizedben keletkezett külföldi szlovák (kivándorló) munkavállalói közösségek igényeire is. Az utóbbi években kivándorolt és külföldön letelepedett személyek jelentős része még nem szerzett külföldi állampolgárságot új lakóhelyén, vagy ha mégis végigcsinálták a honosítási folyamatot, megőrizték szlovák állampolgárságukat is, hiszen a hatályos szlovák állampolgársági szabályozás alapesetben (néhány kirívóan diszkriminatív esettől eltekintve) nem tiltja a kettős állampolgárságot. Ezért kellett ezt a kiegészítést tenni az új honfitársi törvényben. Az a tény viszont, hogy a külföldön élő szlovák státusát az állandó külföldi lakhellyel rendelkező szlovák állampolgár további megkötések és feltételek teljesítése nélkül szerezheti meg, azt is jelenti, hogy ez a státus nyitva áll a nem szlovák származású kérelmezők előtt is. Ez mindenképpen pozitívum, akkor is, ha erre a törvény elnevezése nem utal. Elvben tehát a magyar, roma vagy ruszin nemzetiségű szlovákiai kivándorolt is kérheti külföldön élő szlovák státusának igazolását, más kérdés a gyakorlat, erről azonban nem állnak rendelkezésre adatok.

Ez a pozitív kiterjesztés és fogalmi tisztázás, sőt modernizálás azonban azzal is együtt járt, hogy a 2005. évi törvény kevesebb konkrét jogsultságot biztosít, mint 1997. évi elődje. A hatályos jogszabály döntően a konkrét formában és pályázat útján megszerzhető dotációt helyezi előtérbe. Előnye viszont, hogy létrehozta a *Külföldön Élő Szlovákok Hivatalát*, amely országos hatáskörű központi államigazgatási szervként irányítja és koordinálja a Szlovák Köztársaság külföldi szlovák politikáját. A hivatal költségvetése a *Szlovák Kormány Hivatalához* (a magyar Miniszterelnöki Hivatal megfelelője) kötődik. A külföldi szlovák diaszpóra reprezentatív szerveinek képviselői évente összegyűlnek Szlovákiában *állandó konferencia* nevű tanácskozásukon.

A többször módosított 1993. évi 40. számú állampolgársági törvény értelmében Szlovákia lehetővé teszi a kettős vagy többes állampolgárságot. Ebben nem a szigorúbb és korlátozóbb cseh, hanem a liberálisabb magyar állampolgársági szabályozásra hasonlít. A kettős és többes állampolgárokra nézve a szlovák szabályozás más jellegű korlátozásokat sem vezet be. Ugyanakkor a szlovák jogalkotó a honosítási eljárás során előnyben kívánja részesíteni a külföldi szlovák státussal rendelkező személyeket. Az ilyen típusú, etnikai alapú előnyben történő részesítés egyáltalán nem szokatlan a modern Európában. Igaz, az utóbbi időben a szlovák állampolgársági szabályozás kezd szigorodni, de az főleg a szokásos, azaz a nem privilegizált kérelmezőkre vonatkozik. Ez valószínűleg reakció a szlovák állampolgárság megnövekedett presztízsére és vonzerejére, amely döntően az EU-csatlakozás után kezdett jellemzővé válni. Szlovákia most már nemcsak tranzitország, hanem bizonyos migránsok számára célállomás is.

Szlovákia és a bevándorlók

A migrációs folyamatok második arca a bevándorlásé. Szlovákia egyelőre nem úgy él a nemzetközi köztudatban, mint egy fontos migrációs célpont, hanem inkább tranzitországgként. Ez a képlet azonban az uniós csatlakozás miatt idővel módosulhat, hiszen az EU fontos „márka” a külföldi migránsok szemében. Az utóbbi évek gazdasági stabilizálása is pozitívan hathat e folyamatra. Egyelőre azonban még mindig az emigráció vagy valamilyen formájú rövidebb vagy hosszabb távú külföldi munkavállalás a jellemző, amelyet a bevándorlók még nem tudnak pótolni.

Mi jellemző a jelenlegi szlovákiai bevándorlási helyzetre és az aktuális trendekre? Milyen történelmi, kulturális és mentális körülmények ismerete szükséges az ezredforduló utáni Szlovákia bevándorlási politikájának és a valóságban kialakult kép megértéséhez? Természetesen először

az ország földrajzi helyzetéből és az eddig már röviden ismertetett múltjából kell kiindulni. Szlovákia úgynevezett kommunista múltú közép-európai ország, amely 1989 után komoly átalakuláson ment keresztül, viszont 2004-ben az EU részévé vált. Szlovákia és domináns nemzete, a szlovák a szláv nyelvcsoportozáshoz tartozik, tehát kulturálisan és nyelvi szempontból kelet-európai szláv migráns számára úgynevezett „könnyebb terepnek” bizonyulhat. Fontos megjegyezni, hogy éppen a sokáig domináns emigrációs paradigmából kifolyólag, Szlovákia komoly nemzetközi, illetve honfitársi diaszpórával rendelkezik, amely léte az 1990-es évektől kezdve egyre jobban tudatosodik a szlovákiai köztudatban is. Ami az ország hagyományait illeti, a regionálisan tagolt Szlovákia egyaránt rendelkezik multikulturális és bezárkózó múlttal, attól függően, hogy a történelme melyik szakaszában melyik tendencia kerekedett felül. Ezen kívül fontos megjegyezni, hogy az ország az EU keleti határánál fekszik, azaz szomszédos a Szlovákiánál is markánsabb migrációs potenciállal rendelkező Ukrajnával, és nincs tőle messze a Nyugat-Balkánnak is nevezett térség sem, amely 1989 után a Szlovákiánál is nagyobb és főleg véresebb következményekkel járó gondokkal küszködött. Ezek a körülmények mind kihatással vannak a bevándorlás problémájának alakulására és kezelésére.

A kommunista korszakban Csehszlovákia korlátozott mértékben volt vonzó a potenciális bevándorlók vagy menekültek számára, de azért néhány kisebb csoport mégis megjelent az országban. A korabeli Magyarországhoz hasonlóan az 1940-es évek végén Csehszlovákia is befogadta a polgárháborúban alulmaradt görög baloldaliakat, partizánokat és családtagjaikat. Az 1970-es években pedig az egész szocialista táborba érkeztek chilei politikai menekültek ezrei. Ezek a csoportok azonban kicsiny létszámuknál fogva nem hagytak nyomot a széles közvélemény tudatában. Sokkal mélyebben bevésődött viszont az a sok ezer vietnami vendégmunkás, illetve valamivel kisebb számú, de mégiscsak látható kubai dolgozó, akik a baráti szocialista országnak számító Csehszlovákiába érkeztek tanulni és dolgozni. Különösen a vietnamiak hagytak maradandó nyomot, annál is inkább, mert sokan a rendszerváltás után is maradtak, és mindkét utódállamban ők képezik jelenleg a legmarkánsabb ázsiai diaszpórákat.⁶

Az 1989 utáni időszakban talán legmarkánsabb külföldi csoport, amely ideiglenesen vagy tartósan megjelent Szlovákiában: a délszláv konfliktus (különösen annak boszniai szakasza) miatt hazájukat elhagyó menekültek és menedékesek. Szlovákia egyrészt egyfajta nemzeti szolidaritás alapján igyekezett megkönnyíteni a vajdasági szlovákok áttelepülését, másrészt ideiglenesen sok bosnyákot is befogadtak, ezek egy ré-

sze tartósan telepedett le az országban. Néhány szlovák gyökerű család úgynevezett repatriált Ukrajnából és a volt Szovjetunió más területeiről. Ez egyfajta humanitárius segítségnyújtás és a nemzeti szolidaritás jegyében történt. Néhány száz bevándorló érkezett Romániából is, köztük pedig az ottani szlovák kisebbség tagjai domináltak. Mindezek a csoportok azonban korlátozott létszámúak voltak, hiszen a komoly gazdasági, szociális, kisebbségi jogi és nem utolsósorban belpolitikai problémákkal küszködő Szlovákia – amely ezek miatt az 1994 és 1998 közötti időszakban súlyos nemzetközi izoláltságba is került – csak nagyon nehezen vált vonzó célponttá a migránsok szélesebb tömegei számára. A lassú fordulat csak az ezredforduló után kezdett bekövetkezni az ország imázsában és vonzerejében. 2007-ben a kutatók körülbelül 42 000 főre becsülték a Szlovákiában élő külföldiek számát.⁷

A Szlovákiában tartózkodó bevándorolt és dolgozó migránsok (és ebbe nemcsak a honosított új állampolgárok vagy politikai menekültek, hanem a munka és jobb életkörülmények után vágyakozó, letelepedett külföldiek és az ideiglenes vándormunkások is beleértendő) körében egyértelműen az európai, ezen belül pedig a kelet-európai és balkáni háttérű személyek a meghatározóak. Ezt a következő, viszonylag friss adatok is alátámasztják: 2007-ben összesen 8624 olyan személyt lehet kimutatni az országban, akik állandó tartózkodási engedélyt szereztek. Ebből egyértelműen a legnépesebb csoportot a Romániából érkezett személyek (2465 fő), továbbá a Cseh Köztársaságból érkezettek (1178 fő) és a németországiak (733 fő) alkották. Utánuk következtek a Magyarországról áttelepültek – összesen 570 fő. Huzamos tartózkodási engedéllyel pedig ugyanebben az évben 16 265 fő rendelkezett. Ebben a kategóriában Romániából (3029 fő) és a Cseh Köztársaságból (1239) érkezettek után sorrendben az Ukrajnából érkezett személyek következtek (1210 fő). A többi kontinens országai többnyire csak jóval az 1000 fő alatti csoportban képviselték magukat – leginkább a koreaiak (580 fő), a vietnamiak (568 fő) és a kínaiak (452 fő). Jellemzőek az állampolgársági statisztikák is. 2007-ben 1478 fő szerzett szlovák állampolgárságot – legtöbbször Ukrajnából (704 fő), aztán a Cseh Köztársaságból (158 fő), Szerbiából (112 fő), az USA-ból (110 fő), Romániából (100 fő) és Vietnamból (62 fő). Ami pedig az 1994 és 2007 közötti idegenrendészeti tendenciák és különösen a regisztrált lakhellyel és a tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldiek létszámának alakulását illeti, az a következőképpen alakult: 1994-ben 17 000 fő körül stabilizálódott a

⁶ Erről a témáról lásd a Daová, Veronika e számban megjelenő tanulmányát.

⁷ Az idézett migrációs kutató Boris Divinský. Lásd Sándor Renáta: A diplomások egyharmada külföldön keres munkát. Új Szó 2008. május 16. 3 o.

létszámuk, aztán 1999 és 2003 között megközelítette a 30 000 főt, majd némi csökkenés után 2007-ben túllépte a 40 000 főt.⁸

Ezekből az adatokból is látszik, hogy leszámítva a vietnamiakat, Szlovákiában még nem létezik markánsabb Európán kívüli bevándorló közösség. A vietnamiak pedig már 1989 előtt megjelentek az országban, igaz, akkor még más minőségben. A legtöbb bevándorló, huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező személy vagy más státusú migráns a szomszédos Ukrajnából, illetve a nem messzi Romániából és Szerbiából érkezett. Ezen a csoportokon belül jelen vannak a szlovák gyökerű, repatriált külföldi szlovákok is, hiszen mindhárom ország rendelkezik ilyen közösségekkel. Rendre előkelő helyeken szerepel a Cseh Köztársaság, amely speciális helyzetben van, hiszen a két csehszlovák utódállam között nagyon szorosak a rokoni, baráti és üzleti kapcsolatok is.

A környező államok közül talán Ukrajnában számít leginkább népszerű célországnak Szlovákia. Az az Ukrajna, ahol 1991 után drámaian csökkent a lakosság száma, és amely a legtöbb migránst kibocsátó országok közé tartozik Európában, ami nyilván összefügg a nehéz gazdasági helyzettel. Az ukrán kutatók adatai szerint legnépszerűbb munkavállalási célpont az ukrán lakosok körében Oroszország (ide körülbelül egymillió ember ment el dolgozni), utána következik Lengyelország, a Cseh Köztársaság, Olaszország, Portugália, Spanyolország és végül Szlovákia, ahol hozzávetőlegesen 60 000 fő dolgozik. Szlovákia ebben a tekintetben megelőzi Magyarországot is (35 000 fő). Ez a tény a földrajzi közelség és a nyelvi rokonság, valamint a két ország közötti gazdasági-szociális különbségek tükrében nem is olyan meglepő. Más megközelítésben ez azt jelenti, hogy a külföldön munkát vállaló ukránok 2 százaléka Szlovákiában keresi boldogulását.⁹

Szlovákiának nincs különösebben markáns migrációs politikája. Sőt, a szlovákiai kutatók szerint inkább csak a kidolgozásának és intézményi háttere kialakításának az elején tart (legalábbis a legtöbb uniós tagállammal összehasonlítva). Egyelőre még hiányzik a lakosságnak a multikulturalizmus szellemében történő rendszeres felvilágosítása is, bár már készülnek az erre vonatkozó programok.¹⁰ A migránsok tudatosabb társadalmi integrációjának politikája is inkább csak alakulóban van. Igaz, Magyarországhoz hasonlóan Szlovákia is viszonylag nagyvonalúan felruházta a harma-

⁸ Az ide vonatkozó táblázatokat lásd <http://portal.statistics.sk>

⁹ Ezeket az adatokat lásd: Pribitkova, Irina: Az ukrán munkaerő piac migrációs potenciálja. In: Ukrajna színeváltozása. 1991-2008. Válogatta és szerkesztette Fedince Csilla és Szereda Viktória. 202-203. o.

¹⁰ Popper, M. – Binchi, G. – Lukšik – Szeghy, P.: Potreby migrantov na Slovensku. IOM – KVS BK SAV. 81-82. o.

dik országokból (azaz nemcsak az EU tagállamokból) érkezett letelepedett külföldieket az önkormányzati aktív és passzív választójoggal. A hatályos állampolgársági szabályozás viszont még nem rendelkezik kiforrott preferenciákkal, talán a külföldi szlovákokat leszámítva, ezen kívül az utóbbi években egyértelmű szigorodás tapasztalható. Nyilvánvalóan az uniós csatlakozás után Szlovákia is igyekszik hozzáigazítani politikáját az európai irányelvekhez és elvárásokhoz. A nemzetközi köztudatban sem úgy él, mint egy könnyű és megengedő célország. Az uniós csatlakozás után ugyan a közösség keleti határán találta magát, de az is igaz, hogy csak a szlovák-ukrán határszakasz tekinthető olyan határnak, amely nem két uniós tagállamot választ el egymástól.

MELLÉKLETEK

A menekültügyi eljárás alapmutatói Szlovákiában (1992-2005)

Év	Kérelmező	Kapott menekült státus	Szerzett állampolgárság	Elutasított menekült státus	Felfüggesztett eljárás	Folyamatban
1992	87	56	0	0	0	31
1993	96	39	0	20	25	43
1994	140	56	0	32	65	31
1995	359	68	0	57	190	75
1996	415	129	4	62	193	106
1997	645	65	14	84	539	63
1998	506	49	22	36	224	260
1999	1320	27	2	176	1034	343
2000	1556	11	0	123	1366	400
2001	8151	18	11	130	5247	3156
2002	9743	20	56	309	8053	4516
2003	10 358	11	40	421	9788	4652
2004	11 395	15	15	1545	11 684	2805
2005	1410	10	0	375	1357	2472
Összesen	46 181	574	164	3370	39765	2472

Forrás: Mládek, Jozef – Kusendová, Dagmar – Marenčáková, Jana – Podolák, Peter – Vaňo: Demografická analýza Slovenska. Univerzita Komenského v Bratislave. Bratislava, 2006. 73. o.

Külföldön dolgozó személyek a kerületek szerinti bontásban (2007):

Kerület	Dolgozók szám szerint (ezer fő)	Az országos arány (%)
Együtt	177,2	100,0
Pozsonyi	5,1	2,9
Nagyszombati	10,7	6,0
Trencsényi	13,7	7,7
Nyitrai	33,1	18,7
Zsolnai	27,1	15,3
Besztercebányai	17,3	9,8
Eperjesi	52,1	29,4
Kassai	18,3	10,3

Forrás: Štatistická správa o základných vývojových tendenciách v hospodárstve SR. 2007. Štatistický úrad Slovenskej republiky. 91. o.

A külföldön élő szlovák közösségek – becslések és statisztikák:

Az állam neve	Szlovák származású személyek becslése	Szlovák származású személyek becslése	Szlovák származású személyek becslése	Statisztikai adatok (az előző népszámlálási adatok)	Statisztikai adatok (a legutóbbi népszámlálási adatok)	Megjegyzés
Év:	1991	2001	2007			
Argentína	30 000	30 000	50 000	Nem figyelik a nemzetiségi hovatartozást (1995)	Nem figyelik a nemzetiségi hovatartozást (1999)	
Ausztrália	12 000	12 000	12 000	A szlovák nemzetiséget nem figyelik. (1996)	A szlovák nemzetiséget nem figyelik. (2001)	
Cseh Köztársaság	315 000	350 000	375 000	314 877 (1991)	183 749 (2001)	
Kanada	100 000	100 000	100 000	29 350* (1991)	50 860 (2001)	* 17750 fő szlovák anyanyelvű volt be
Magyarország	110 000	110 000	110 000	10 459 fő szlovák nemzetiségű (1991)	17 693 fő szlovák nemzetiségű (2001)	12 745/11 816 fő szlovák anyanyelvű és 68 852/18 056 fő ismeri a szlovák nyelvet
Németország	20 000	20 000	25 000	Szlovákokat nem figyelik (1987)	Szlovákokat nem figyelik (1995)	
Lengyelország	20 000	15 000	15 000	Nem figyelik nemzetiségeket (1988)	2000 (2002)	Itt kifogások merültek fel.
Ausztria	15 000	10 000	25 000	2120 (1991)	3 343 (2001)	Összesen állampolgár 10 234 (2001)

Az állam neve	Szlovák származású személyek becslése	Szlovák származású személyek becslése	Szlovák származású személyek becslése	Statisztikai adatok (az előző népszámlálási adatok)	Statisztikai adatok (a legutóbbi népszámlálási adatok)	Megjegyzés
Év:	1991	2001	2007			
Románia	21 000	18 000	18 000	20 719 (1992)	17 199 (2002)	
USA	1 900 000	1 200 000	1 200 000	1 882 915 (1990)	821 325 (2000)	
Szerbia	64 000	60 000	60 000	63 941 (1991)	59 021 (2002)	
Ukrajna	17 000	17 000	17 000	Szlovákokat nem figyelik (1989)	6 397 (2001)	A becslések főleg a Kárpátaljára vonatkoznak
Nagy-Britannia	1000	35 000	90 000	Szlovákokat nem figyelik (1991)	Szlovákokat nem figyelik (2001)	

A témával foglalkozó szlovák szervek 1991-ben körülbelül 2 660 000 főre becsülték a külföldön élő szlovák származású személyek számát, 2007-ben pedig csak 2 185 175-re.

Forrás: A Külföldön Élő Szlovákok Hivatalának adatai, lásd a hivatal honlapját.

Megjegyzés: A fenti táblázatból érdekes megállapítások vezethetők le. A legnagyobb lélekszámú szlovák diaszpóra az Egyesült Államokban él, igaz, lélekszámuk idővel csökkenő tendenciát mutat. A magyarországi szlovákság létszámát a szlovák szervek rendszerint túlbecsülik, az adatok nincsenek teljesen összhangban a magyarországi népszámlálási adatokkal. Utóbbiak módszerei főleg az utolsó népszámlálás alkalmából finomultak és differenciáltabbak lettek. A kérdezőbiztosok nemcsak a nemzetiségre kérdeztek, hanem az anyanyelvre és a nyelvismeretre is. Hasonló irányú nagy eltérés tapasztalható Lengyelországban és Ukrajnában is. Romániában és Szerbiában viszont egyeznek a szlovák becslések és a helyi statisztikai kimutatások. Nagyon érdekes a cseh- és morvaországi szlovákok számának csökkenése a hivatalos statisztikák tükrében, különösen a legutóbbi népszámlálás alkalmával. Itt valószínűleg nem lehet figyelmen kívül hagyni két alapvető fontosságú tény – a vegyes házasságok magas arányát és a két nyelv és kultúra közelségét. A külhoni szlovákok létszámának legnagyobb növekedése a nyugat-európai államokban tapasztalható – Ausztriában, Németországban és különösen Nagy-Britanniában. Ezek a számok és trendek már döntően az 1989 utáni migrációs folyamatok következményei.

Daova, Veronika

A vietnami közösség Szlovákiában a kezdetektől napjainkig

The Vietnamese community in Slovakia – from the beginning to our days

Vietnamese started arriving to Slovakia around the beginning of the 1950s. After summing up the history of their settling down she analyses the results of the questionnaire of 2006 followed by interviews carried out among the Vietnamese community in Bratislava. It has treated the relationship between the majority and minority, minority bilingualism, the differences between Vietnamese and European family patterns and holidays and festivities as well.

1. A vietnamiak megjelenése Csehszlovákiában

A vietnamiak történetének kezdete Szlovákiában (Csehszlovákiában) szorosan összefüggött a Szovjetunió közép-európai hatalmi dominanciájával. A szovjet befolyás kiterjedése és a Szovjetunió későbbi szétesése jelentősen meghatározta két hullámban való érkezésüket a térségünkbe. Az első hullám az 1950-es évek elejére tehető, amikor is szakmát jöttek tanulni. A vietnami kapcsolatok a közép-európai szocialista államokkal a kínai-szovjet szakadás után erősödtek meg az 1950-es évek végén. Ezek a kötelékek szorosabb együttműködéshez vezettek a Varsói Szerződés és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának keretein belül. Vietnam integrációja a szovjet blokkba 1978 júniusában teljessé vált, amikor az ország csatlakozott a KGST-hez. Vietnam több évtizedes háborúkkal tönkretett gazdasága keveset tudott nyújtani és leginkább a közép-európai országok terhének számított. 1975 után Vietnam elkezdett munkaerőt küldeni Közép-Európába, hogy legalább a háború alatti segítség egy részét viszonzza. A legtöbb térségünkbe érkező vietnami inasként dolgozott különböző ipari vállalatoknál Közép-Európa-szerte. A munka és a tanulás lehetősége Csehszlovákiában, Magyarországon, Lengyelországban vagy a volt NDK-ban jutalomnak számított, amelyet többnyire a privilégiumokkal rendelkező kommunista funkcionáriusok gyermekei kaphattak meg. Csehszlovákiában a vietnamiak első generációja dolgozott, illetve műszaki középiskolákban és egyetemeken tanult. Az előbb említettek többsége fiatal férfi volt. Az 1980-as években, amikor bizonyos árucikkekben hiány mutatkozott (például divatos ruhák, cipők, kozmetikai szerek és elektronikai cikkek), a közép-európai országokban élő vietnamiak számára ez a hiány

lehetőségként szolgált.¹ Egy részük textiliákat vásárolt a helyi boltokban és varrni kezdett a keresletnek és az igényeknek megfelelően. Voltak azonban olyanok is közöttük, akik külföldről importálták áruikat, a kiterjedt Vietnámban élő baráti és családi kapcsolataikra támaszkodva. E gazdasági tevékenységek segítségével egy kis plusz pénzhez juthattak.

1989 után a legtöbb Csehszlovákiában élő vietnami számára a kis- és nagykereskedelem vált legfőbb bevételi forrássá. Az 1990-es évek elején a közép-európai országok nehéz gazdasági változáson mentek keresztül; hanyatlás következett be a gyártásban, nőtt a munkanélküliség és csökkent az életszínvonal. A térségünkben élő vietnamiak az elsők között voltak, akik elvesztették az állásukat. Egy részük az elszegényedés veszélye miatt visszatért Vietnámba, illetve ekkor szűntek meg a vietnami állam és a közép-európai országok közötti vendégmunkásokról szóló szerződések. 1993 után a Szlovákiában, illetve a Csehországban élő vietnamiak legnagyobb hányadának el kellett hagynia Közép-Európát.² Azok, akik továbbra is Szlovákiában maradtak, tartózkodási engedélyt kértek vagy illegálisan maradtak az országban.

Az 1990-es évek elején további vietnamiak csatlakoztak a Szlovákiában élő közösséghez, többek között azok, akik korábban itt folytatták a tanulmányaikat, azonban egy időre vissza kellett térniük Vietnámba. Ugyanakkor nem egyedül érkeztek, hanem már a családjukkal vagy a barátaikkal. Továbbá érkeztek még Szlovákiába olyan vendégmunkások is, akiket nem fogadtak Németországban. Volt arra is példa, hogy vietnami tanulók jöttek át más posztkommunista országokból.

Érdekes előzményként meg kell említeni a „chrastavai gyerekek” történetét, akik első vietnami csoportként, 1956-ban érkeztek Csehszlovákiába, Chrastavába. Pontosan száz gyermek, ötvennégy fiú és negyvenhat lány kezdte meg tanulmányait ebben az észak-csehországi kisvárosban. A chrastavai gyermekotthon fokozatosan öt osztályba osztotta be a két turnusban érkező gyermekeket, akiknek fő feladatuk az itteni nyelv elsajátítása volt. 1959-ben azonban a vietnami kormány úgy döntött, hogy hazahívja a gyerekek többségét, csak a legidősebb, nyolcadik osztályos tanulók közül maradhatott tizenöt és folytathatta tanulmányait ebben a kelet-közép európai országban. Az 1960-as évek elejétől folyamatosan érkeztek vietnami fiatalok Csehszlovákiába és tanultak cseh és szlovák egyetemeken, főleg gazdasági és műszaki karokon.³

¹ Williams, Allan M. és Baláz, Vladimír, 2005. p. 250-251.

² Müllerová, Petra, 1998. p.124.

³ Martínková, Šárka, 2006.

1.1 A vietnamiak képzése 1989 előtt

A rendszerváltozás időszaka előtt Csehszlovákiába érkező vietnami fiatalok képzése hasonló volt, mint a környező országokban. A vietnami állampolgárok felkészítése két részből tevődött össze: egy nyelvi- és egy szakmai képzésből.

Az 1960-as és 1970-es években Kelet-Közép-Európába érkező vietnamiak az első három hónapot sajátos központokban töltötték. Csehszlovákiában Ľubochneban vagy Šološniceban, ahol elsősorban intenzív nyelvi kurzuson vettek részt, egyben ismerkedtek a helyi életkörülményekkel, szokásokkal. A következő három hónapban folytatták a nyelvi felkészülést, ezt azonban már a kijelölt tanintézetekben. Az oktatási terv szerint, a nyelvi képzés mellett tanultak matematikát, fizikát, kémiát, műszaki rajzot és bevezetést a szakmai képzésbe is. A fent említett tantárgyak bevezetése elsősorban nemcsak a tananyag elsajátítása céljából volt hasznos, hanem egyben bővítette szlovák vagy cseh szókincsüket is.⁴

A különböző szakmákra való felkészülés tehát csak a féléves nyelvi képzés után kezdődött meg. Tekintettel arra, hogy fokozatosan érkeztek csoportok a naptári év alatt, a vietnamiak tanéve eltért a megszokottól. Tartalmi szempontból azonban ők is az érvényes helyi rendszer alapján tanultak. A tanrend Csehszlovákiában csupán annyiban módosult a számukra, hogy kimaradt az orosz nyelv, valamint a szlovák nyelv és irodalom helyett „szlovák/cseh nyelv külföldiek számára” című tanórát látogatták és az állampolgári ismeret című tantárgyat módosított változatban tanulták. Az osztályokba kevesebb tanulót osztottak be, mint a hazai osztályokba – maximálisan húszat.⁵

Szakmai felkészülésük alatt nem kevés nehézséggel kellett megküzdniük. A legfőbb problémát a szlovák/cseh nyelv okozta, hisz az említett hat hónap meglehetősen kevés volt a helyi, anyanyelvüktől gyökeresen eltérő nyelv elsajátításához. Ennek ellenére – szorgalmuknak és kitartásuknak köszönhetően – nyelvi nehézségeik nem voltak hosszú távúak.

A szakmai előkészítő elvégzése után egy részük visszatért Vietnámba, mások lehetőséget kaptak, hogy még két- vagy három éves szakmai gyakorlatra maradjanak. Továbbá lehetőségük nyílt arra is, hogy a munka mellett középiskolai végzettséget szerezhessenek.

Az 1970-es évek végén, amikor véget ért a vietnami háború, és Vietnam egyesült, az ország gazdasági helyzete katasztrofális volt. Magas volt a munkanélküliek aránya, ez a felesleges munkaerőt külföldi munkavállalásra ösztönözte. A vietnami kormány ekkor újabb megállapodásokat kö-

⁴ Vaneková, Gabriela, 1978. p. 3.

⁵ Vaneková, Gabriela, 1978. p. 3.

tött több szocialista országgal, amelyek a vietnami állampolgárok átmeneti munkavállalását tették lehetővé.⁶

Azok, akik egyetemre jöttek tanulni, egyéves intenzív nyelvi képzésben vettek részt tanulmányaik megkezdése előtt. Az első egyetemi év alatt további nyelvi képzésben részesültek, amely már a speciális terminológiára épült.

A tanoncok, illetve szakmunkások esetében más volt a helyzet. Ők Vietnamban vettek részt három hónapos nyelvi képzésben vietnami oktatók vezetésével, ám ez a legnagyobb igyekezet ellenére sem volt olyan hatásos, mint egy kelet-közép európai nyelvtanfolyam anyanyelvi tanártól.

1.2 A vietnamiak élete 1989 előtt

A Távol-Keletről Európába érkező vietnamiak élete természetesen nem volt nehézségektől mentes. Először is nem voltak felkészítve a nagymértékű változásra, amellyel csupán az Európába való érkezés után szembesültek, mint például az igen eltérő éghajlat és teljesen más kulturális körülmények. Továbbá meg kellett válniuk családtagjaiktól és a Vietnamban megszokott életstílustól, hat vagy akár több évre is.

Mint már fentebb említettem, szlovákul, illetve csehül csupán hat hónapig tanultak, ez meglehetősen kevés volt ahhoz, hogy megfelelő szinten sajátíthassák el a nyelvet. Már maga a nyelvismeret hiánya is többé-kevésbé elkülönülésre készítette őket a többségi társadalomtól. Többnyire a számukra fenntartott kollégiumok köré tömörültek, amelyek a város kevésbé frekvenciált részén voltak találhatóak. Pozsonyban például az Ivánska úton laktak a vietnami tanulók, majd miután kitanulták a szakmát, a Košická utcai szállóba költöztek.

Ebben az időszakban a vietnami fiatalok még csak nem is közlekedhettek szabadon. Kisebb csoportokra voltak osztva – melyeknek száma tizenöt és ötven ember között ingadozott, – mindegyik csoportnak megvolt a maga vezetője és tolmácsa egy személyben. Ezek az ún. vezetők a nagykövetség munkatársai voltak, akiknek feladatuk volt a munkamorál és a munkaügyi előírások betartásának az ellenőrzése.⁷

1981-ig érvényben volt egy szigorú vietnami állami rendelet is, amely szerint a térségünkben tanuló vagy dolgozó vietnamiaknak tilos volt helyi családokat látogatni, vagy közelebbi kapcsolatot teremteni helyi állampolgárral.⁸ Gyakran voltak közöttük besúgók, akik a titkos rendőrség tagjai

voltak, és akik azonnal jelentették feljebbvalóiknak, ha valami gyanúsat észleltek. A leggyakoribb büntetés a hazaküldés volt.

1985-ig nem tarthatták maguknál az útleveleket. A nagykövetség őrizte, majd miután megkapták, akkor is csak személyazonosító okmányként szolgált az adott országban. Az egyik legsúlyosabb zsarolási formát abban az esetben alkalmazták a vietnami hatóságok, ha egy vietnami fiatal ember egy csehszlovák állampolgárságú nővel akart házasságot kötni: 54 ezer, 46 ezer vagy 20 ezer koronát kellett kifizetnie a vietnami szerveknek, attól függően, hogy tanulóról, középiskolát végzett munkásról vagy egyszerű munkaerőről volt-e szó.⁹ Többen elutasították ezt a lehetőséget, azonban voltak olyanok is, akik összegyűjtötték ezt az összeget és kifizették. Összehasonlításképpen: a vietnami tanulók mindössze 800 koronából éltek havonta mint ösztöndíjasok.

Megállapíthatjuk, hogy egészen az 1980-as évek közepéig a vietnami fiatalok kettős elszigeteltségben éltek: nem tarthattak kapcsolatot az itt élő lakossággal, továbbá honfitársaik körében sem érezhették magukat teljes biztonságban.

A 1980-as évek közepén, amikor a vietnamiakat érintő szigorú előírások enyhültek, az ő életük is normalizálódott. Ebben az időszakban sok vegyes házasság jött létre, amely megkönnyítette az érintett vietnamiak itt-tartózkodását.

1.3 A vietnamiak és a helyi lakosság közti kapcsolat

A csehszlovák társadalom az 1960-as és 1970-es években pozitívan ítélte meg a vietnamiakat. Szerény és dolgozó embereknek vélték őket, akik többnyire elszigetelve éltek többi honfitársukkal. Az egyetemi professzorok is meglepődve szemlélték kiváló tanulmányi eredményeiket. A csehszlovákiai társadalom akkoriban nem sokat tudott a vietnami kultúráról, eltérő szokásaikról és a távoli ország történelméről, azonban még a hétköznapi ember is hallott az elhúzódó indokínai háborúról és néhány vietnami állampolgár befogadásának szükségességéről.

1982–1983 körül a cseh és a szlovák társadalom véleménye kezdett megváltozni a Csehszlovákiában élő vietnamiakról. Ebben az időszakban a tanulók és munkások többségének sikerült annyi pénzt összeszerezniük, hogy tudjanak venni néhány hasznos árut, amit hazaküldhetnek Vietnamba. (Számukra a biciklik, a motorbiciklik, a varrógépek és szövetek voltak a legvonzóbbak.) Gyakran nagy mennyiségekben vásároltak, és ha nem sikerült minden fajta árut beszerezniük, amit szerettek volna, akkor egy adott

⁶ Müllerová, Petra, 1998. p. 122.

⁷ Topol, Jáchym, 1991. p. 6.

⁸ Topol, Jáchym, 1991. p. 6.

⁹ Topol, Jáchym, 1991. p. 6.

áruból többet vettek, majd elcserélték egy másik árucikkre egymás között. Rövid időn belül eredményes üzletemberként tekintettek rájuk. A 1980-as évek közepére jellemző volt gyakori utazgatásuk Csehszlovákián belül, ezt a hazai lakosság nehezen értett meg. Ebben az esetben nem az utazási kedvükön volt a hangsúly, hanem a családlátogatási szokásukon, amelynek Vietnamban régi hagyománya van.¹⁰

1989 után azok a vietnamiak, akik itt maradtak térségünkben, többnyire mindannyian kereskedéssel kezdtek el foglalkozni. Az 1990-es évektől a szlovák és a cseh városok és városi piacok mindennapi sajátosságává váltak standjaik, amelyek az itt élő emberek kedvelt bevásárló helyei lettek.

Az 1990-es évek végére a térségünkben élő helyi lakosok kezdeti pozitív hozzáállása a külföldiekhez kezdett megváltozni. Egyre nyitottabban utasítják el az etnikailag eltérő csoportokat, és egyre inkább ragaszkodnak a bevándorlók asszimilációjához, ellentétben régebbi, más kultúrákat befogadó hozzáállásukkal.¹¹ A bevándorlókat ezentúl többnyire riválisoknak tekintik, és elvárják, hogy beilleszkedjenek a helyi társadalmakba, elfogadva a helyi szokásokat és értékeket. Hasonló volt a helyzet Csehországban, Lengyelországban és Magyarországon is.¹²

Mindezek ellenére a hazai lakosság külföldiekhez való viszonyát jelenleg kétoldalúnak tekinthetjük. Egyrészt az itteni polgárok úgy gondolják, hogy a bevándorlók fenyegetettséget jelentenek számukra, mivel riválisaikká válnak a munkaerőpiacon és a jóléti társadalomban, illetve bűnözőként is tekintenek rájuk. Másrészt tisztában vannak a hazai lakosok azzal a ténnyel is, hogy a bevándorlók pótolhatatlan ellátói az olcsó szolgáltatásoknak és árucikkeknek.

2. A vietnami közösség Szlovákiában napjainkban

2.1 A vietnami közösség demográfiai jellemzői

A Szlovákiában élő vietnamiak számát nem könnyű megbecsülni, mivel sok migráns érkezik turistaként, majd illegálisan itt marad és dolgozik. A 2001-es népszámlálás szerint 2709 vietnami él Szlovákiában, akik közül 993-nak van már szlovák állampolgársága, és 1716 rendelkezik tartózkodási engedéllyel. A helyi vietnami közösség néhány meghatározó személyisége szerint azonban egy törvényes bevándorlóra két illegális emigráns

¹⁰ Müllerová, Petra, 1998. p. 123-124.

¹¹ Grzymala-Kazłowska, Aleksandra, 2002.

¹² Csepeli, György és Sík, Endre, 1995.

jut. Ha ez valóban így van, akkor a Szlovákiában élő vietnami lakosság létszáma elérheti akár a 7500-8000 főt is.¹³

Bár még mindig elmondható, hogy a férfiak vannak többségben, az 1990-es évektől jelentős számban érkeznek nők is térségünkbe. A 2001-es népszámlálás alapján a szlovákiai vietnami férfiak és nők aránya 70,8% és 29,2%. Aleksandra Grzymala-Kazłowska tanulmánya szerint Lengyelországban például minden harmadik vagy negyedik vietnami nő. A Szlovákiában élő vietnami közösségről, de a többi térségünkben élő vietnami közösségekről is elmondható, hogy nincsenek idős vietnamiak. Az első generációhoz tartozók legfeljebb hatvan év körüliek, míg a második generáció maximum huszonhat éves. Az a tény, hogy szinte nem találkozhatunk öreg vietnammal környezetünkben, annak is köszönhető, hogy a Vietnamban születetteknek máig legfőbb kívánsága, hogy Vietnamban tölthessék öregkorukat.

2.2 A szlovákiai vietnamiak gazdasági és társadalmi berendezkedése és közösségi élete

Hasonlóan a kínai bevándorlókhoz, a vietnami migránsok is rendszerint vállalkozó szelleműek. Többségük a fővárosokban, illetve néhány nagyobb szlovákiai városban koncentrálódik. Őn. „központjukként” többnyire egy-egy város szabadterei piacát határozhatjuk meg, ahol a helyi lakosság többsége is megtalálja őket.

Nyíri Pál magyarországi kutatására hivatkozva¹⁴, a kínaiak között a legnagyobb csoport nem adott meg egyéb foglalkozást, illetve végzettséget, mint azt, hogy „vállalkozó”.

Ugyanezt a tényt bizonyítja az általam végzett kutatás¹⁵ is a pozsonyi vietnamiak körében: a megkérdezettek 46%-a állította, hogy vállalkozó és 38%-a, hogy tanuló. A maradék néhány százalék pedig vagy háztartásbeli (10%) vagy munkás (4%) vagy nyugdíjas (2%).

Az 1990-es évek elejétől egészen mostanáig többségük a kis- és nagykereskedelemben helyezkedett el. A legtöbb diplomás is vállalkozó, vagy legalább valamilyen formában részese a kereskedelmi tevékenységnek. Fontos megemlíteni, hogy a Távol-Keletről „hozott” szorgalmuk követ-

¹³ Williams, Allan M. és Baláz, Vladimír, 2005. p. 251-252.

¹⁴ Nyíri, Pál, 2003. p. 162.

¹⁵ Kutatásomat 2006 novemberében végeztem a pozsonyi vietnami közösség körében, ennek során kérdőíves és interjú módszer alkalmaztam. A kérdőív főleg szociolingvisztikai kérdésekre irányult, azonban magába foglalt általános típusú kérdéseket is a vietnamiak itt-tartózkodásáról. A felmérésben ötven, különböző korú (7-60 év közötti) vietnami vett részt. Kutatásom pontos helyszínei: a Miletič utcai piac, a Vajnoryban található raktárpépület, a Nobelová utcai vietnami szálló („Dimitrovka”), két magánlakás és a pozsonyi Holiday Inn szálloda (ahol a vietnami vállalkozók az éves konferenciájukat tartották) voltak.

keztében nincs pihenőnap. A hét minden napján dolgoznak, ebből hat nap árusítás és egy nap árubeszerzés. Bár egymásnak konkurenciát jelentenek a kereskedelemben, mégis egyfajta együttműködés figyelhető meg közöttük, ez családok és barátok között teljesen egyértelmű.

Az utóbbi években egyre inkább jellemző, hogy hasonlóan a kínaiakhoz, ők is igyekeznek üzleti vállalkozásaikat a piacon kívülre helyezni. Egyre többen bérelnek vagy vesznek üzlethelyiséget, akár kisebb-nagyobb bevásárlóközpontokban is. A tehetősebbek általában nagykereskedéssel foglalkoznak vagy éttermeteket nyitnak.

Szlovákiában többségük Pozsonyban vagy környékén él, kisebb városokban kevesebben laknak. Központjaikként a fővárosban található Miletič utcai (Miletičová ulica) piacot, a Vajnoryban lévő raktárépületet, illetve a Nobelová (Nobelova ulica) és a Černockého utcai (ulica Černockého) két vietnami szállót említhetjük. A Pozsonyban élők közül legtöbben a harmadik kerületben laknak, a volt „Dimitrovka” környékén, és magát a Nobelova utcai szálláshelyüket is egymás között „Dimitrovkának” nevezik. Ezt az épületet az 1990-es évek előtt is vietnamiak lakták, azonban akkor még állami kézben volt, és kollégiumként funkcionált. Ma egy vagyonosabb vietnami tulajdonában van, aki a szobákat, illetve egy-két szobás lakásokat honfitársainak adja bérbe. Az említett épületben körülbelül 200-250 fő lakik. A korábban már említett másik szálló (Černockého utcai) szintén a harmadik kerületben található, és hasonlóképpen működik, mint a Nobelova utcai központ, azonban kevesebben lakják, körülbelül 50-100 fő. Leginkább a frissen érkezett vietnamiak, de azok is, akik már évek óta Pozsonyban élnek, szívesen laknak e két szálláshely egyikében, mivel honfitársaik közelsége egyfajta biztonságot is jelent a számukra.

A Kelet-Közép-Európában született és itt felnövő vietnami gyerekek azonban már nem szeretnék követni szüleik foglalkozását, a kereskedést. A szülők is, bár szorgalmuknak köszönhetően viszonylag jó életkörülményeket képesek biztosítani családjaik számára a kereskedelemmel, mégis arra törekcsenek, hogy megadjanak minden tőlük telhetőt gyermekeik számára, hogy könnyebb és elismertebb életpályát választhassanak. Körükben még továbbra is a közgazdasági, számviteli és műszaki főiskolák, illetve egyetemek a népszerűek.

Hasonlóan a többi Kelet-Közép-Európában szerveződő vietnami egyesülethez, a Szlovákiában élő vietnamiak egyesületeinek is a legfőbb célja, hogy összetartsák és integrálják a bevándorlókat, illetve szervezzék az itt élő vietnamiak kulturális életét.

Szlovákiában öt vietnami szervezet működik: a *Szlovákiai Vietnami Közösség* (*Vietnamská komunita Slovenska*), a *Pozsonyi Vietnami Közös-*

ség (*Vietnamská komunita Bratislavy*), a *Volt Vietnami Katonák Klubja* (*Klub bývalých vietnamských vojakov*), a *Vietnami Vállalkozók Egyesülete Szlovákiában* (*Združenie vietnamských podnikateľov na Slovensku*), és a *Szlovákiában Élő Vietnami Nők Egyesülete* (*Spolok vietnamských žien na Slovensku*). A nők hatáskörébe tartozik például a gyermeknap megszervezése, amely körülbelül október közepére esik. A vállalkozók egyesülete évente tart konferenciát, ennek keretében megvitatják az esetleges problémákat, majd a vezetőség ismerteti a jövőre vonatkozó terveit. A 2006 novemberében megtartott konferencián szóba került egy hétvégi vietnami iskola létrehozása is, ahol a már Szlovákiában született vietnami gyerekeknek oktatnák a vietnami nyelvet. Erre az iskolára azért lenne szükség, mivel az említett gyerekek szlovák iskolákban kezdik meg a tanulmányukat, így nem tanulnak meg anyanyelvükön írni és olvasni, csupán beszélnek a nyelvet.

Tudomásom szerint Szlovákiában eddig még nem szerveztek vietnami kulturális napokat. Bár voltak már kezdeményezések, jelenleg Szlovákiában nem jelenik meg vietnami nyelvű újság, azonban a Csehországban kiadott vietnami lapok könnyen eljutnak hozzájuk.

2.3 A vietnami közösség és a többségi társadalom

Minden bevándorlónak meg kell küzdenie bizonyos problémákkal az adott célországban: más kultúrával, más nyelvvel vagy a helyi lakosság mentalitásával. Minél inkább különbözik egy közösség a többségi társadalomtól, annál nagyobb a szegregáció vagy a szociális diszkrimináció lehetősége. Érdekes, hogy a magasabb műveltséggel rendelkező vietnamiak, vagy akik már hosszabb ideje tartózkodnak Szlovákiában, érzékenyebbek a rasszista megnyilvánulásokkal szemben, mint a kevésbé műveltek. Allan M. Williams és Vladimír Baláž tanulmányában szereplő adatok alapján meg tudhatjuk, hogy az egyetemet végzettek több mint a felét már érte hátrányos megkülönböztetés a faji hovatartozása miatt, míg az általános- vagy középiskolai végzettséggel rendelkezők közül csupán a válaszadók 18%-a említette meg ezt a problémát. Általánosságban véve azonban a vietnami közösséget ez idáig nem érték komolyabb, a média figyelmét felkeltő rasszista támadások Szlovákiában.

Kérdőíves felmérésem tárgya volt többek között a nyelvi megkülönböztetés kérdése is. Arra voltam kíváncsi, hogy kerültek-e hátrányos helyzetbe az általam megkérdezett vietnamiak szlovák nyelvismeretük hiánya vagy elégtelensége miatt. A következő eredményeket kaptam: 30%-uk állította, hogy igen, de ritkán fordul elő, azonban többnyire a hivatalokban; 28%-uk nem emlékszik ilyen szituációra; 16%-uk volt biztos abban, hogy

nem érte hátrányos megkülönböztetés nyelvi készségét illetően. Mindössze 28%-uk állította azt, hogy rendszeresen részesülnek nyelvi diszkriminációban.

Egyes kutatások¹⁶ szerint a Szlovákiában élő vietnamiak legnagyobb problémája a szlovák nyelvismeret elégtelensége (62,1%), a szlovák hivatalok készségességének a hiánya (47,1%), a társadalom egy részének negatív hozzáállása (26,4%), az eltérő éghajlati körülmények és végezetül a kulturális különbségek.

A vietnami közösség jelenléte a többségi társadalomban inkább izoláltak, mintsem szegregáltak mondható, ugyanis önkéntesen különülnek el, nem társadalmi vagy politikai kényszerből. Tekintettel arra, hogy rugalmasak és alkalmazkodóak, többnyire képesek elkerülni az esetleges rasszista támadásokat. A Szlovákiában élő vietnamiakból hiányoznak bizonyos jelek (például, nem szorulnak rá a helyi szociális ellátórendszerre, visszahúzó és szorgalmas életmódot folytatnak), amelyek más esetekben intoleranciát idéznének elő a többségi társadalom egyes tagjaiból.

Összehasonlítva más szlovákiai etnikai és nemzeti kisebbséggel, a vietnami közösség homogénebb. Bár léteznek interetnikus (vietnami-szlovák) házasságok, nem mondhatók gyakorinak. Vegyes házasságok Szlovákiában körülbelül az 1980-as évek közepétől költethettek, mivel – mint már említettem – addig szigorú szabályok vonatkoztak a vietnamiak és a szlovákok érintkezésére. Az ilyen házasságok nagy része válással végződött, amely főként a kulturális különbségek miatt következett be. Természetesen nem minden házasság ment tönkre, sőt vannak olyan vegyes párok is, akik a mai napig boldog családi életet élnek. Fontos azonban megemlíteni, hogy egy interetnikus házasság kudarca után mind a vietnami férfiak, mind a nők csakis vietnami nemzetiségűvel kötnek újabb házasságot. Ez a tény bizonyos biztosítékként szolgál a számukra.

3. A Szlovákiában élő vietnami közösség kulturális és nyelvi jellegzetességei

3.1 A kettős kultúra kialakulásának fejlődési szakaszai

Ebben a fejezetben Tove¹⁷ Skutnab-Kangas, finnországi születésű nyelvész meghatározásai alapján vizsgálom meg a Szlovákiában élő vietnamiak kettős kultúrája kialakulásának a lehetőségét, illetve azt, hogy a

kettős kultúra kialakulásának mely szakaszai jellemzőek az itt élő vietnami bevándorlókra.

A szegregáció a kétkultúrájú kompetencia azon szakasza, amely akkor figyelhető meg, amikor a bevándorló egy számára még ismeretlen, új országba érkezik. Ekkor a bevándorló még csak a saját, „otthonról hozott” kultúrát ismeri, az újat nem.

Figyelembe véve, hogy a szegregáció lehet önkéntes, de akár gazdaságilag, szociálisan vagy politikailag kényszerített is, mondhatjuk, hogy az itt élő vietnamiak megélhették az elkülönülés mindkét típusát. A rendszerváltozás előtt, de főként 1981-ig a kényszerített elkülönülés alanyai voltak. Mint már említettem, 1981-ig egy, a vietnami kormány által hozott, olyan szigorú rendelet volt érvényben, amely szerint nem érintkezhetek ellentétes nemű helybéliekkel, és nem látogathattak helyi családokat. 1981 után, amikor a szabályok enyhültek, szívesen kezdtek barátkozni helybéliekkel, akik általában pozitív véleménnyel voltak róluk.

Az 1990-es évektől azonban egyre inkább az önkéntes elkülönülés jellemzi a bevándorlókat: honfitársaik közvetlen közelségében keresnek lakhelyet, és velük érintkeznek a legszívesebben. Ebben a stádiumban még szinte csak minimálisan érintkeznek a helyi lakossággal és intézményekkel. Az újonnan érkezett bevándorló vagy a vietnamiak által fenntartott kollégium-szerű szállók egyikében, vagy már a régebb óta itt élő rokonainál fog lakni. Többnyire az újonnan érkezőt nagymértékben támogatja a már itt élő családja, vagy a vietnami közösség, ő cserébe segít nekik mind a munkában, mind a háztartásban.

Funkcionális adaptációról vagy objektív külső adaptációról abban a fejlődési szakaszban beszélünk, amikor a bevándorló elkezd tanulni a számára új, helyi nyelvet, megismerkedik már néhány helyi intézménnyel, hivattal; például, beiratja gyermekeit egy helyi óvodába vagy iskolába, továbbá betekintést nyer a helyi munkaerőpiacra. A bevándorlók ebben a stádiumban kezdenek el dolgozni, először rokonaiknál vagy ismerőseiknél, majd önállóan. Abban az esetben, ha eddig ideiglenesen laktak rokonoknál vagy ismerősöknél, saját otthon keresnek maguknak. Ez a kétkultúrájú tudat kifejlődésének azon szakasza, amikor a bevándorlónak már vannak bizonyos ismeretei az új kultúráról, azonban még semmiféle érzelmi szál nem köti hozzá. Felfigyel azokra a dolgokra, amelyek különösek a számára, és jelentősen eltérnek az eredeti kultúrától, így képes megfigyelni az új kultúra tipikus jellemzőit. Összefoglalva: a bevándorló olyan ismeretekre tesz szert ebben a fázisban, amelyek szükségesek a létfenntartáshoz és magához az új kultúrában való élethez.

Az akkulturáció, azaz szubjektív belső adaptáció fejlődési szakaszát akkor éri el a bevándorló, ha már az új társadalom teljes értékű tagjává

¹⁶ Williams, Allan M. és Baláz, Vladimír, 2005.

¹⁷ Tove Skutnabb-Kangas: Menšina, jazyk a rasizmus, Bratislava: Kalligram 2000.

képes válni, és egyre jobban ismeri az új kultúrát. Kezdi elfogadni az új kultúra normáit, még ha azok a régi kultúra szöges ellentétei is. Például, a vietnami kultúra szerint nem szokás egymást puszival köszönteni, még akkor sem, ha közeli rokonokról van szó, mivel az intim kapcsolatot jelent. Továbbá nem ünneplik a karácsonyt és a születésnapokat és névnapokat. Ebben a fejlődési szakaszban jobban tudatosulhatnak a régi kultúra jellegzetességei azáltal, hogy képes összehasonlítani az új kultúráéval.

Azonban ehhez a fejlődési szakaszhoz, amikor is már tudatosan ismerik az új kultúrát, nem minden bevándorló jut el, amelyet a térségünkben élő vietnamiak esete is bizonyít. Véleményem szerint a kettős kultúra kialakulásának e fejlődési szakaszához csak azok bevándorlók jutnak el, akik kiválóan beszélnek a helyi nyelvek egyikét, illetve magasabb műveltségi szinttel rendelkeznek. Ide tartoznak például a vegyes házasságokban élő bevándorlók, illetve azok, akik még a szocializmus időszaka alatt érkeztek térségünkbe, és azóta is itt élnek; továbbá a második generációhoz tartozó vietnami fiatalok (akik vagy már itt születtek, vagy itt kezdték iskolai tanulmányukat).

A következő fejlődési szakasz Tove Skutnabb-Kangas szerint az integráció, amely az új, helyi normák teljes mértékű elsajátítását és az új kultúra értékelését jelenti. Az integráció nem egy állandó, változatlan állapot, hanem egy olyan időszak, amikor a két különböző kultúra kölcsönösen hat egymásra és fejlődik. Ez a fejlődési szakasz figyelhető meg a vegyes házasságokban született és felnövekvő gyermekek esetében is, akik a két eltérő kultúra ismeretével alkalmasakká válhatnak a kultúrák közötti közvetítő szerepre. Ennek a fejlődési szakasznak a résztvevői szinte megegyeznek az akkulturáció esetében már említett vietnamiakkal.

Az asszimiláció egy újabb fejlődési szakasz, amikor a bevándorló minden erejével azonosulni akar az új kultúrával, olyannyira, hogy az új normák elfogadásával és az új kultúra értékeinek a tiszteletével megfedezkedik a régi kultúráról, illetve szándékosan elutasítja a régi normákat. A kettős kultúra kialakulásának e fejlődési szakasza egyáltalán nem jellemzi a Szlovákiában élő vietnami közösség tagjait, kivéve a második generációs, még fiatalos vietnamiak egy részét. Az említett fiatalok, bár családon belül vietnami nevelést kapnak, leginkább szlovák környezetben nőnek fel, hisz itteni óvodába, iskolába és egyetemre járnak, helyi barátai vannak. Ami az első generációs vietnamiakat illeti, náluk nem fordulhat elő az asszimiláció kérdése. Kivételesen tisztelik hazájukat, mindegy, hogy mennyire régen élnek már külföldön, és továbbra is tartják a vietnami szokásokat (például otthonukban minden nap vietnami ételt főznek, ünneplik a Hold-újévet stb.). Az itt élők többsége számára Szlovákia csupán egy jobb és könnyebb pénzkeresési lehetőséggel bíró ország, ahol jobb

életkörülmények között élhetnek, mint Vietnámban. Fontos azonban megemlíteni, hogy a legtöbben egy napon vissza szeretnének térni hazájukba, és ott tölteni idős korukat.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a Szlovákiában élő vietnamiak többsége, hasonlóan a többi kelet-közép európai országban élő vietnamiakhoz, nem asszimilálódik a többségi társadalomba. Többnyire elkülönülve élnek, ott ahol a vietnami közösség legnagyobb része él. Ezt bizonyítja például egy 2002-es statisztikai adat is, amely szerint Pozsony öt kerületéből a harmadik kerületben lakik a pozsonyi vietnamiak több mint a fele. Kivételt képeznek azonban a vegyes házasságokban élők, a második generációhoz tartozók (többnyire még fiatalok), illetve azok, akik már a rendszerváltás előtti idők óta élnek ebben az országban. Mivel ők a szlovák nyelv és kultúra magas szintű ismerete segítségével már integrálódtak (sőt a második generációs fiatal vietnamiak akár asszimilálódtak is) a helyi társadalomba, szívesebben élnek távolabb a vietnami közösségtől.

3.2 A Szlovákiában élő vietnamiak bilingvizmusa

A Szlovákiában élő vietnamiak számára a kétnyelvűség alapvető feltételévé vált annak, hogy egy bizonyos mértékig beilleszkedjenek a szlovák környezetbe. Három fontos tényre kell itt kiemelni:

(1) Annak ellenére, hogy a vietnamiak rendszerint törekszenek az etnikailag homogén lakhelyek kialakítására, nagy részük mégis etnikailag vegyes területen lakik.

(2) A szlovák nyelv elsajátításának módja szerint nem mondható homogénnek a Szlovákiában élő vietnami közösség. Jelentős különbség van azok között, akik tudatos, szervezett nyelvi képzésben részesültek és azok között, akik a köznapi nyelvi kommunikáció által tanulták meg a szlovák nyelvet egy bizonyos szinten.

(3) Mivelhogy valamiféle szlovák nyelvi kompetencia szükséges a mindennapi élethez és munkához, megállapíthatjuk, hogy egy bizonyos nyelvi szint elérésére rá vannak kényszerülve. Mint ahogy a többi kisebbség képviselői között Szlovákiában, a vietnamiak között is a bilingvizmus több típusát különböztetjük meg.

Kisgyermekkorú kétnyelvűséggel¹⁸ jellemezhetjük azoknak a vietnami gyerekeknek a többségét, akik már Szlovákiában születtek, mivel a szlovák nyelvet még harmadik életévük betöltése előtt kezdték el elsajátítani. Ezek a gyerekek nem a vietnami szülőktől, hanem az őket felügyelő

¹⁸ Štefánik, Jozef, Palcútová, Michaela, Lanstyák, István: Terminologický slovník. In: Jozef Štefánik (ed.): Antológia bilingvizmu. Bratislava, Academic Electronic Press, 2003, p. 283-294.

szlovák idősebb korú nőktől tanulják meg a szlovák nyelvet. Tekintettel arra, hogy a legtöbb felnőtt a hét minden napján dolgozik, a gyermekeik felügyeletére „gondozónőket” kérnek fel. Ezek a gyerekek szlovák családi környezetben kezdik elsajátítani a szlovák nyelvet, amelyet később az általános-, majd középiskolában fejlesztenek tovább. Felmérésem során olyan vietnami gyermekekkel is találkoztam, akik bár Szlovákiában születtek, vietnamiak felügyeltek rájuk szüleik távollétében. Az ő esetükben a szlovák nyelv elsajátítása későbbre tolódik, vagy az óvodai vagy az általános iskolai időszakra, tehát az ő esetükben már gyermekkori bilingvizmusról beszélhetünk. A bilingvizmus fentebb említett két típusánál elmondhatjuk, hogy az említett gyerekek, legkésőbb általános iskolás korukban azonos szinten beszélnek a szlovák nyelvet anyanyelvi társaikkal. Ezt a tényt kutatásom eredményei is alátámasztják, eszerint a Szlovákiában született vietnami általános- és középiskolások 100%-a állította, hogy szlovák nyelvi képességeik azonos szinten vannak a szlovák anyanyelvű társaikkal.

Az ifjúkori és a felnőttkori bilingvizmus jellemző azokra, akik elsősorban, államközi egyezmények által érkeztek Csehszlovákiába még az 1970-es és az 1980-as években. Többségük ekkor tizenhat, tizenhét és tizennyolc éves volt. Közülük azok, akik még a mai napig is Szlovákia vagy Csehország területén élnek, magas szinten beszélnek a szlovák/cseh nyelvet, bár szerintük nem azonos szinten az itt születettekkel. Ők mind szóban, mind írásban használják a szlovák nyelvet, és nyelvi nehézségekkel csak ritkán találkoznak. Később érkező honfitársaik rendszerint őket kérték és kérik fel a mai napig, hogy legyenek a segítségükre hivatali ügyintézéskor vagy más hasonló esetekben.

Az 1990 után érkezett vietnamiak többségére a felnőttkori bilingvizmus jellemző, amikor is a második nyelvvel, ebben az esetben a szlovákkal, csupán felnőtt korukban kezdenek ismerkedni. Az ő szlovák nyelvi képességeik meg sem közelítik a fentebb említett két csoportét. Ez a tény annak is következménye, hogy ezek a felnőttek már nem szervezett oktatási keretek között tanulják a szlovák nyelvet, hanem a mindennapi kommunikáció által, tehát hallás után próbálják elsajátítani az idegen nyelvet, mégpedig munkahelyi tevékenységük közben, ugyanis ekkor érintkeznek közvetlenül és a leggyakrabban a többségi társadalom képviselőivel. Többségük alapfokon beszél a szlovák nyelvet, de előfordulhatnak közöttük olyanok is, akik akár középfokon is boldogulnak több évi szlovákiai tartózkodásuknak és szorgalmuknak köszönhetően. Felmérésem során az 1990. után érkezettek 70%-a állította, hogy nyelvi képességük alacsony szinten van, és még fejleszteniük kell; 20%-uk mondta, hogy elegendő nyelvi képességgel rendelkeznek, hisz nincs kommunikációs problémájuk, és 10% állította, hogy bár alacsony szinten beszélnek a szlovák nyelvet, az a min-

dennapi gyakorlatban elegendő. Az utóbb említettek kétnyelvűségét funkcionális bilingvizmussal is jellemezhetjük, mivel a nyelvi kommunikáció csupán néhány területén jártassak (pl. a vállalkozás, kereskedés, mindennapi szükségletek beszerzése), így szókincsük meglehetősen korlátozott.

A Szlovákiában élő vietnamiak többségére az asszimmetrikus bilingvizmus a jellemző, eltekintve attól a csekély számú vietnamitól, akik azonos szinten beszélnek mindkét nyelvet. Ugyanis az itt élő vietnamiak vietnami és szlovák nyelvtudásának szintje nem egyezik meg. Azonban hozzá kell tennünk, hogy a szlovákiai vietnamiak között az asszimmetrikus bilingvizmus két fajtáját különböztethetjük meg. Az egyik típusát azok a gyerekek képviselik, akik többnyire – körülbelül hét vagy nyolc éves koruktól, tehát relatíve rövid időn belül az iskola megkezdése után – jobban kezdik beszélni a szlovák nyelvet, mint a vietnamit. Számukra a szlovák nyelv válik dominánssá, amelyet mindennap használnak mind szóban, mind írásban. Tekintettel arra, hogy a szülőknek nem jut idejük, hogy gyermekeiknek szimmetrikusan tanítsák a vietnami nyelvet munkahelyi elfoglaltságukból fakadóan, a Szlovákiában született vietnami gyerekek többsége csupán alapfokon, egyes esetekben középfokon, és csak szóban beszél a szülei anyanyelvét. Az asszimmetrikus bilingvizmus másik típusát azok a vietnami szülők képviselik, akiknél megmarad a vietnami mint domináns és jobban beszélt nyelv.

3.3 A vietnami és az európai családmodell

Allan Williams és Vladimír Baláz szerint a vietnami és a szlovák családmodell között nincsenek lényegi különbségek, azonban saját tapasztalatom és az általam szerzett információk megcáfolják ezt az állítást. A vietnami családban még mindig gyakori a több generációs együttélés, míg a szlovák társadalomra ez már nem jellemző. A Szlovákiában élő vietnami nők átlagosan két-három gyermeket vállalnak viszonylag fiatalon, eltérően a mostanában elterjedő európai családmodelltől. További lényeges különbséget figyelhetünk meg egy vietnami és egy szlovák család hétköznapi élete között is. Míg a szlovák családokban nem jellemző a heti hat- vagy hétnapos munkaidő, a vietnami felnőttek többsége szombat (kiskereskedők) vagy akár vasárnap is dolgozik (nagykereskedők). Ennek következtében kevesebb idő jut a családra vagy a gyerekekre, mint egy átlagos európai családban. Egyre gyakoribb, hogy a vietnami családok szlovák származású idősebb hölgyeket fogadnak a szomszédságból gyermekeik felügyeletére, aki egyben főz, és segít is a gyermekeknek a tanulásban. Véleményem szerint azonban a leglényegesebb különbség e két családmodell között az, hogy a vietnamiaknál mindezek ellenére szorosabbnak mondható a családi kö-

telék, mivel nagyobb a család iránti gondoskodás- és felelősségtudat, az idősebbek iránti tiszteletadás, amely nem csak a szűk családra, hanem a távolabbi rokonságra is kiterjed. Sajnálatos módon, az utóbb említett vietnami családmódellem jellemzői egyre kevésbé érvényesek a közép-európai családokra, mivel az európai térségben mindinkább az individualista tudat dominál a közösségi tudat helyett.

3.4 Ünnepek

Vietnamhoz hasonlóan, a Szlovákiában élő vietnami közösségnek is a legnagyobb ünnepe a Tet, vagyis Holdújév, amelyet a holdnaptár szerinti első hónap első napján ünnepelnek (2007-ben például február 17-én). Ez a dátum évente változik, azonban annyi bizonyos, hogy január 19. és február 20. közti időszak valamelyik napjára esik. Holdújévkor Vietnamban a tavasz visszatérését és a természet újjáéledését ünneplik, amely hitük szerint új és boldogabb korszakot hoz az életükbe. Aki megteheti, az télen több hétre Vietnamba utazik, hogy a Holdújévet hazájában ünnepelhesse. A Szlovákiában élő vietnami közösség a vietnami hagyományokhoz híven tartja meg ezt az ünnepet. Pozsonyban például a vietnamiak rendszerint egy szállodában gyűlnek össze, és mint ahogy más vietnami ünnepen vagy rendezvényen, úgy ekkor is a közös étkezés majd éneklés (vagy karaoke) mindig a programban szerepel, sok más műsor mellett. Érdeemes megemlíteni, hogy hasonlóan az Európában elterjedt karácsonyi ajándékozáshoz, a vietnami kultúra szerint Holdújévkor szokás a gyermekeket megajándékozni.

A Holdújév ünnepén kívül rendszeresen ünneplik a gyereknapot és a nőnapot, amelyek természetesen nem számítanak munkaszüneti napoknak. Ekkor rendszerint esti közösségi összejöveteleket tartanak, amelyek komoly szervezést igényelnek. Általában kibérelnek egy művelődési központot vagy szállodát, ahova vietnami énekeseket hívnak meg, akár Vietnamból, akár a környező országokból, a gyerekek számára vetélkedőket szerveznek, továbbá az ifjúság gyakran modern táncbemutatóval szórakoztatja a közösséget. Ami sosem maradhat el, bármilyen vietnami összejövetelről legyen is szó, az a vietnami vacsora, amellyel a közösség minden tagját, de akár európai rokonaikat is várják.

Ami az európai vagy keresztény ünnepeket illeti, a Szlovákiában élő vietnamiak is igyekeznek ezeket megtartani, ha másért nem, hát gyermekeik kedvéért, hogy ne érezzék magukat kívülállóknak az európai környezetben. Karácsonykor ők is karácsonyfát vásárolnak, amelyet feldíszítenek, azonban ajándékot többnyire csak a gyerekek kapnak. Eltérően a vietnami hagyománytól, megünneplik a születésnapokat, főként a gyermekekét, az itteni szokásokhoz híven. A névnapokat azonban egyáltalán nem követik.

Irodalom

- Brouček, Stanislav: Historie imigrace z Vietnamu do českých zemí, 31.05.2005, <http://www.klubhanoi.cz/view.php?cisloclanku=2005040901>
- Cameron, Rob: A glimpse at Prague's secretive Vietnamese community. 2004. 10.25. <http://www.radio.cz/en/article/59525>
- Cizinci v ČR, In projekt Varianty, člověk v tisni, společnost při ČT, o.p.s. 2002.
- Csepeli, György és Sík, Endre: „Changing Content of Political Xenophobia in Hungary – Is the Growth of Xenophobia Inevitable?” In: Fullerton, E. Sík és J. Tóth „Hungary at Crossroad”. Institute for Political Science of the Hungarian Academy of Sciences, 1995.
- Dny vietnamské kultury ve Slaném, 2006. Klub Hanoi, <http://www.klubhanoi.cz/view.php?cisloclanku=2006041501>
- Grzymala-Kazłowska, Aleksandra: The formation of ethnic representations: the Vietnamese in Poland, Sussex Centre for Migration Research, 2002.
- Hien, Duc Do: The Vietnamese Americans, USA: Greenwood Press, 1999, 6-14. p.
- Martinková, Šárka: Chrastavské děti, 11.07.2006, <http://www.klubhanoi.cz/view.php?cisloclanku=2006071101>
- Müllerová, Petra: Vietnamese Diaspora in the Czech Republic. In: Archív Orientáln. 66. évf., 2. sz., 1998, 121-126. p.
- Nguyen, Quyet Tien: Vietnamci v Čechách, (zapsal) Petr Komer. In: Labyrint revue. 1998, 5-6. sz., 1999, 76-78. p.
- Nyíri, Pál: Új ázsiai migráció Kelet-Európában. A magyarországi kínaiak. In: Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II. kiad. Kovács Nóra és Szarka László. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003.
- Pohlidalová, S.: Z diskusie na celoštátnej konferencii učiteľov. In: Učiteľské noviny. 29 évf. 1979. 22. sz., 6. p.
- Pordán, János: Az elfelejtett légió. Magyar katonák Vietnamban. 2005. A Honvédelmi Minisztérium honlapja, http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/_az_elfelejtett_legio, 2005.04.27.
- Rátkai, Árpád: A Hold-újév gyermekei (A szegedi vietnami közösség). In: Szeged. 11. évf., 1999. január, 16-19. p.
- Skutnab-Kangas, Tove: Mešina, jazyk a rasizmus, Bratislava, Kalligram, 2000.
- Topol, Jáchym: Vietnamci v Československu – konec izolace? In: Přítomnost. 2. évf., 1991, 6. sz., 16-18. p.
- Tran, Duc Trung: Domov je tam, kde to člověk zná; (zapsal) Jakub Hučín. In: Psychologie dnes. 7. évf., 2001, 3. sz., 13. p.
- Uherek, Zdeněk: Cizinecké komunity a městský prostor v České republice. Etnologický ústav AV ČR, Praha. In: Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 39. évf., 2003. 2. sz.
- Vaneková, Gabriela: ...aby boli dobrými robotníkmi. In: Učiteľské noviny. 28. évf., 1978, 51-52. sz., 3. p.
- Vietnam culture week to be held in Poland, http://www.viethoteltravel.com/travels/show_pgid_3_aid_1037_1.htm
- Williams, Allan M. és Baláz, Vladimír: Vietnamese Community in Slovakia. In: Sociológia, 37. évf., 2005, 3. sz., 249-274. p.

Kopasz Edina

A belgiumi magyar diaszpóra szervezetei a XX. században

20th c. organisations of the Hungarian diaspora in Belgium

The Hungarian Social Committee in Belgium (HSCB) was created in 1934 and its organization in Brussels has founded the Hungarian House in 1936. HSCB oversaw all the the cultural sport and social organisations in Belgium. The Communist political takeover resulted in changes in the lives of the Hungarians in Belgium too. Hungarians arriving from the mother country started the Hungarian Movement of Independence (HMI) – with a strong anti-communist programme which from the start was in conflict with HSCB. Thanks to the fugitives arriving after the defeat of the 1956 revolution the life in the movement intensified: new organizations were founded which eventually gained influence in 'traditional' Belgian institutions, e.g. at universities.

A diaszpóra kifejezés használata az elmúlt évtizedekben robbanásszerűen terjedt el a közéletben, ami jelentéstartalmának olyan fokú bővüléséhez vezetett, hogy némely tudósok szerint már-már alkalmazhatatlan fogalommá vált.¹ A diaszpóra-kutatás viszont ennek köszönhetően reneszánszát éli, és más tudományterületek is új elemzési szempontokkal gazdagodtak.² A belgiumi magyarok szervezeteinek történettudományi megközelítésű kutatásánál a diaszpóra fogalom alkalmazása olyan okokat, motivációkat és összefüggéseket segített feltárni, amelyek új megvilágításba helyezték ezen szerveződések jelentőségét. Írásomban először azzal a kérdéssel foglalkozom, milyen alapon tekinthető diaszpórának a Belgiumba érkező magyar csoportok a XX. században, és mely elemzési szempontok alkalmazhatóak a szervezetek tanulmányozásánál. Majd a különböző migrációs hullámok nyomán haladva áttekintem mindazokat a körülményeket és motivációkat, amelyek a szervezetek megalakulásához vezettek és meghatározták jellegüket, sajátosságaikat.

A belgiumi magyarok csoportjai mint diaszpóra

A belgiumi magyarokat diaszpóráként emlegetve felmerül a kérdés, hogy igazán mit nevezünk diaszpórának? A diaszpóra-kutatás alapkérdése a mai

napig megosztja a tudományos életet, a kutatók ugyanis különböző mértékben szűkítik vagy tágítják a fogalom jelentéskörét, más és más jellemzőket nevezve meg a diaszpórák meghatározóiként.

A korai diaszpóra-nézeteket a zsidó paradigma uralta, amely olyannyira meghatározta az elméletalkotást, hogy már nem csupán a fogalom illusztrálására, hanem definiálására is szolgált szótári meghatározásokban.³ Más népcsoportok kutatásánál viszont megmutatkozott, hogy a zsidó archetípus szolgálhat a diskurzus nem normatív kiindulópontjaként⁴, de a diaszpóra fogalom további elméleti megalapozást igényel.⁵ Az új nézőpontok megjelenése megfigyelhető például Gabriel Sheffernél is, aki elutasítva a zsidó paradigma egyeduralmát rámutatott, hogy a fogalom már a zsidóság előtt is alkalmazható volt különböző népcsoportokra.⁶ Az új diaszpóra-szemlélet másik úttörője, John Armstrong a cári Oroszország német és zsidó közösségeit tanulmányozva és néhány más történelmi példára is hivatkozva, mobilizált és proletár diaszpórákat különböztetett meg, és kiemelte azok jelentőségét a társadalmakban: „a diaszpóra valami többet jelent, mint mondjuk, valamely másodlagos jegyek alapján megkülönböztetett emberek összessége, mint például az összes wisconsini skót nevű ember... A mobilizált diaszpóra évszázadokon át egy külön társadalmat vagy kvázi-társadalmat képezett egy nagyobb társadalomban”⁷.

A diaszpórák tanulmányozásában mérföldkőnek számított William Safran definíciós kísérlete. Ez elindított egy olyan kutatási tendenciát, amely nagy jelentőséget tulajdonít a hazával fenntartott kapcsolatoknak, és a haza tradícióival kapcsolatban kinyilvánított azonosság-élménynek. A haza a diaszpóra számára az a távoli, vágyott és olykor enigmatikus hely, amelyből a diaszpóra fizikailag kiszakadt. A befogadó ország válhat ott-honná a diaszpóra számára, de soha nem tekinti hazának.⁸ Robin Cohen emellett úgy jellemzi a diaszpórákat, mint amelyek valahol a nemzetállamok és az „utazó kultúrák” között helyezkednek el, mégpedig úgy, hogy fizikai valójukban a nemzetállamban tartózkodnak, de asztrális vagy spirituális valójukban utaznak a nemzetállamok közötti tér-idő zónában.⁹ Az

³ Brubaker 2005. 2. p.

⁴ Clifford, James: *Diasporas. Cultural Anthropology* 3. (1994) 306. p.

⁵ idézi Brubaker 2005. 4. p.

⁶ Anteby-Yemini, Lisa and Berthomé, William: *Diaspora: A Look Back on a Concept*. 263. p. In URL: <http://bcfrj.revues.org/docannexe312.html> (2009.03.15)

⁷ idézi Brubaker 2005. 6. p.

⁸ Biczó Gábor: A nemzetközi diaszpóra-kutatás eredményeinek gyakorlati jelentősége a magyar szórványkutatásban. In *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. (Szerk. Balogh Balázs, Bodó Barna, Ilyés Zoltán). Lucidius Kiadó, Budapest. 2007. 17. p.

⁹ idézi Anteby-Yemini, Lisa and Berthomé, William: *Diaspora: A Look Back on a Concept*. 265. p. In URL: <http://bcfrj.revues.org/docannexe312.html> (2009.03.15)

¹ idézi Brubaker, Rogers: The 'diaspora' diaspora. *Ethnic and Racial Studies* 1. (2005 January) 3. p.

² lásd például Chander, Anupam: *Diaspora bonds. New York University Law Review*. (2001 October) 1005-1099. p.

angolszász diaszpóra kutatásban uralkodó otthonképzet tanulmányozásával Stuart Hall szakított, aki szerint a diaszpóralét a szükségszerű másság és sokféleség elismerésével jár együtt, lényegében sajátos identitás.¹⁰

A diaszpóra kutatásában tehát a mai napig nem alakult ki konszenzus abban az alapkérdésben, hogy mit nevezünk diaszpórának. A számos elmélet és megközelítés viszont rámutat arra, hogy diaszpórának lenni más, többet is jelent, mint elvándorolni, elmenekülni vagy valamilyen egyéb ok miatt a szülőföldtől távol élni. Sajátos érzelmi, tudati állapot és identitás, ahogy arra az említett John Armstrong vagy Stuart Hall is rámutatnak a maguk nézőpontjából.

A nemzetközi tudományos élet kérdésfelvetései a diaszpóra-fogalommal kapcsolatban ösztönözték a kutatókat a kérdéskör magyar vonatkozásainak felkutatására. A diaszpóra hasznos analitikus eszköznek bizonyul a határon túli (a Kárpát-medencei és az azon kívüli) magyarság tanulmányozásánál. A diaszpóra magyar terminológiájában uralkodó fogalmi tisztázatlanságot pedig az a nézet látszik megtörni, miszerint a Kárpát-medencén kívül élő magyarság diaszpórának tekinthető, de a határon túli és Kárpát-medencén belüli magyarság egésze nem tekinthető a mai Magyarország diaszpórájának. Ennek tudományos okai között szerepel, hogy a diaszpóra egyetlen konszenzuálisan elfogadott kritériuma a migráció, amellyel ez a népcsoport nem jellemezhető.¹¹

A belgiumi magyarokra is érvényessé vált a diaszpóra megnevezés morfológiai használata, a magyar szórványkutatásban többé-kevésbé kialakult konszenzus alapján. Ezt a jelenségekért érdemes figyelembe venni ezen népességcsoport intézményrendszerének, kulturális életének, társadalmi szerepének tanulmányozásában is. Gérard Chailand és Jean-Pierre Rageau francia szerzők munkájában megfogalmazott diaszpóra kritériumok rávilágítanak arra, hogy a szervezetek létrejöttében, működésében, a tagok hozzáállásában és a kulturális élet alakulásában a diaszpóra identitása, motivációi is jelentőséggel bírnak. Első pontban egy vallási vagy etnikai csoport kollektív szétszórását említik, amelyet gyakran politikai természetű kataklizma idéz elő. A migráció kritériuma tehát megjelenik, de itt valamilyen negatív előjellel társul. A diaszpórát meghatározza a kollektív emlékezet összetartó ereje is, amely a közös múlt, közös traumák továbbadását szolgálja, tágabb értelemben pedig kulturális örökséget jelent, amely gyakran vallási jellegű. A harmadik jellemző az identitás megőrzésének és az örökség továbbadásának szándéka, amely a hatékony és széles

¹⁰ Biczó 2007. 18. p

¹¹ Sik Endre: Kezdetleges gondolatok a diaszpóra fogalmáról és hevenyészett megfigyelések a diaszpórakoncepció magyar nézőpontból való alkalmazhatóságáról. In *Diskurzusok a vándorlásról* (Szerk. Sik Endre, Tóth Judit) MTA Politikai Tudományok Intézet, Budapest. 2000. 166. p.

körü egyesületi, szervezeti és kommunikációs hálózatok kiépülésével jár együtt. Végül a diaszpóralét egyik legfontosabb kritériumaként a történeti tapasztalatok alapján az időt említik, amely arra utal, hogy megőrzi-e a diaszpóra hosszabb idő elteltével is fennmaradásának vágyát.¹²

A belgiumi magyarok csoportjait a XX. században tehát diaszpóráként emlegeti a magyar tudományosság. A fentebb idézett francia kutatók kritériumai nyomán érvényes, hogy olyan migráns közösség, amely gazdasági vagy politikai okok miatt kényszerült elhagyni hazáját. A közös múlt, a hazaitikus képe összetartó erőként jelenik meg a közösségekben, és feltételezi azt a szándékot, hogy az óhazából hozott kulturális örökséget továbbadja, és kisebbségi csoportként fennmaradjon. Ez a törekvés szervezetek útján is megvalósult, és különböző módon nyilvánult meg a különböző migrációs hullámok tagjainál, mivel „a diaszpóra identitások folyamatosan termelődnek és újratermelődnek, megújulnak, az átalakulás és különbözőség által”.¹³

Belgiumi magyar szervezetek a két világháború között

A mai Belgium és Magyarország között a viszonylag jelentős földrajzi távolság ellenére csaknem ezer esztendő, a Nyugat felé tájékozódó Árpádokkal kezdődő, Luxemburgi Zsigmond magyar királysága óta pedig egyre elevebb kapcsolatrendszer él.¹⁴ A népességmozgások, és a gazdasági kapcsolatok mellett számos dinasztikus kötődés is számba vehető. A XX. században jelentős volt a belga és a magyar keresztény – főleg katolikus – egyházak közötti együttműködés, ami a kivándorló magyarokat is segítette. A belga egyházi vezetők (mint Mercier bíboros vagy Jansen érseki helynök) a két világháború közötti követségi jelentések tanúsága szerint Belgiumban politikailag is a leghatalmasabb faktorok voltak, és közbenjárásukkal sokat javítottak a belgiumi magyarok akkori helyzetén.¹⁵

A belgiumi magyar diaszpóra első jelentős csoportját azok a gyermekek alkották, akik az első világháborút követően létrejövő gyermeksegítő kezdeményezések, úgynevezett nemzetközi gyermekakciók révén érkeztek Belgiumba. Ezeknek a gyerekeknek egy része belga nevelőszülőknél ma-

¹² idézi Fejős Zoltán: Diaszpóra és az „amerikai magyarok”- háttér egy fogalom alkalmazhatóságához. In *Tanulmányok a diaszpóráról* (Szerk. Kovács Nóra) Gondolat, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 2004. 13-15. p.

¹³ Hall, Stuart: *Cultural identity and diaspora*. 235. p.

In URL: <http://www.lwbooks.co.uk/ReadingRoom/public/IdentityDiaspora.pdf> (2009.03.02)

¹⁴ De Kun, Nicolas: *Onze siècles de relations belgo-hongroises et luxembourgo-hongroises*. Magyar Ház, Bruxelles. 1999.

¹⁵ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL), 22. csomó, K63, 4.Tétel, 4/7, 22/a/1447/1931. 1931.április 2.

radt, vagy felhasználva a kialakult kapcsolatokat, később munkavállalóként telepedett le az országban.

Belgium és Magyarország ellentétes oldalon harcolt az első világháborúban, így eleinte a jótékony kezdeményezéseket is bizalmatlansággal fogadták. A gyermekek érkezésével viszont olyan szemléletváltás ment végbe a belga társadalomban, amely Ravasz László református püspök szavaival élve „Többet tett a nemzetek közötti megértés és jóakaraton terén, mint száz békekongresszus és leszerelési propaganda.”¹⁶ A gyermeküdvöltetési akciót a katolikus egyház kezdeményezte, még az új államközi kapcsolatok kiépítése előtt, abból a célból, hogy a háború megviselte gyermekek felépülését elősegítsék. Csernoch János bíboros, hercegprímás levélben, majd kiküldött előadók által kereste meg Mercier belga bíborost a gyermekek ügyében, akinek segítőkészségét az a körülmény is befolyásolta, hogy nagy Mária-tisztelő volt, így amikor megtudta, hogy a magyar pénzekben és bélyegeken Mária-képek vannak, tekintélyét és befolyását a Szűz Máriát tisztelő magyarság megsegítésére fordította.¹⁷ Bár már 1919-től kezdve szállítottak vöröskeresztes gyermekvonatok árvákat és családsegítő szempontok alapján kiválasztott magyar gyermekeket Belgiumba, adatok csak 1923-tól állnak rendelkezésre, ezek alapján 1930-ig összesen 21 542 gyermek vendégeskedett belga nevelőszülőknél.¹⁸ A belga-magyar együttműködésről tanúskodnak a gyermekakciót koordináló szervezetek is, mint a Belgiumi Magyar Gyermeknyaralattási Bizottság (Comité Belgie en Secours aux Enfants de la Hongrie), ennek magyarországi partnere a Magyar Bizottság Mészáros János érseki helynök irányításával, és a turnhouti Magyar Gyermek Titkársága (Secreteriaat der Hongaarse Kinderen), valamint a Dessain kanonok, érseki titkár szervezése nyomán megalakuló Belgische Kinderhuisvesting en Plaatsin elnevezésű iroda Limbourg környékén.¹⁹ Az utolsó gyermekvonat 1927. július 7-én indult Budapestről, az akció jelentőségét viszont még sokáig érezték a magyarok.²⁰

A belgiumi magyarság második nagyobb csoportját a gyermekek után érkező munkások alkották, akik hasznát vették a magyarokról kialakult rendkívül előnyös képnek és a gyermekakció nyomán létrejött kapcsolatoknak. A Horthy-korszak idején, a magyarországi munkanélküliségre tekintettel a Magyar Királyi Külügyminisztérium tárgyalásokat folytatott magyar munkások

¹⁶ Ravasz László: *Emlékezéseim*. Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest. 1992. 224. p.

¹⁷ Borovi József: *A belgiumi magyar katolikusok lelkigondozásának története*. Szent István Társulat, Budapest. 2002. 17. p.

¹⁸ Hermán M. János: Gyermekmentés Belgiumban (1923—1930). *Korunk* 12. (1998 december) 120. p.

¹⁹ idézi Borovi 2002. 256-270. p.

²⁰ Borovi 2002. 18. p.

foglalkoztatásáról a francia és belga hatóságokkal.²¹ A háború sújtotta Európa újjáépítéséhez rengeteg munkás kéz szükségeltetett, és a magyar munkaerő is keresett volt.²² Így kerültek magyarok a tubize-i selyemgyárba, a limburgi bányákba, csatornaépítésekhez Halba, Charleroi-ba, Antwerpenbe, Buysinghenbe és még számos helyre. A kivándorlás ezen szakaszának az 1931-es gazdasági válság vetett véget, mivel ekkor több belga vállalat zárta be kapuit, és megszűntek a világiállítás körüli teendők is, melyek 80-100 ezer embernek adtak munkát.²³ A magyar mesterek, munkások egy része viszont olyan népszerűségnek és megbecsülésnek örvendett, hogy a válság ellenére meg tudta tartani munkáját, és a krízis enyhülése után újabb magyarok is érkeztek Belgiumba.

A második csoporthoz kapcsolódik a belgiumi magyar diaszpóra harmadik forrása, azok a fiatal nők, akik szintén munkavállalás céljával érkeztek, és egyedülállóként találták meg a helyüket, főleg háztartási alkalmazotti munkakörben. A belgiumi magyar lányok ügyét P.Kipper Károly magyar és P. Fallon Valér belga atya karolta fel. Eleinte a lányok elhelyezkedését a Népes Családok Ligája (Ligue des Familles Nombreuses) segítette, amelynek feladatkörét később a Hivatalos Belgiumi Magyar Leány-Iroda vette át Bezsilla Margit vezetésével, emellett hasonló feladatokat látott el a brüsszeli Foyer du Sacré-Coeur vezetése alatt működő Euvre de Servantes Catholiques, ahol Hayas Marica tevékenykedett. A leányok különböző társadalmi osztályokhoz tartoztak, és eltérő volt a műveltségi szintjük is, de szinte mindannyiuknak igényük volt a művelődésre, és a közösségi életre. Az iroda a magyarok által is lakott városokban leányotthonokat létesített, amelyek előadásain olykor még a belga királyi család tagjai is tapsoltak a magyar leányoknak.²⁴

Bebecslések alapján a magyarok száma ekkor 6000 főre tehető.²⁵ A szervezetek a belgiumi magyar diaszpóra életében is fontos eszközeivé váltak az önmeghatározásnak az idegen kultúra keretei között, emellett az elhagyott otthonhoz való kötődés, az iránti vágyódás kifejeződései is. Az egyén számára viszonyítási pontot és a közösségbe való tartozás tudatát adják, „erős várai egy-egy külföldi országban élő magyarságnak.”²⁶

²¹ Szántó Miklós: *Magyarok a nagyvilágban*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1970. 101-103. p.

²² „Nagyvállalatok képviselői és megbízottai sokszor már megérkezésükkor, az állomásokon szerződtették őket, különösen a szakembereket. A szakszervezeti és a hatósági munkaközvetítők nem egyszer négy-öt különböző vállalatnál is ajánlottak állást, mégpedig olyan magas bérekkel, hogy szinte nehéz volt az ajánlatok között választani. Egyes vállalatok személyzetük és alkalmazottaik kiegészítése végett a legelőnyösebb szerződésekkel fordultak a magyar kormányhoz, hogy nagyobb számú magyar munkaerőhöz jussanak.” *Belgiumi magyar könyv*. Magyar Szociális Misszió, Brüsszel. 1934. 47. p.

²³ MOL, K71, 1931, I/4, 624, 20138/28

²⁴ *Belgiumi magyar könyv* 1934. 55-56. p.

²⁵ *Belgiumi magyar könyv* 1934. 49. p.

²⁶ *Belgiumi magyar könyv* 1934. 69. p.

A vallás ebben az időszakban is előnyösen befolyásolta a szervezeti és kommunikációs hálózatok kiépülését. A két világháború között jelentős számban jöttek létre keresztény orientációjú szervezetek. Ezeket a külképviselet is támogatta, mivel a követségi jelentések szerint egyre több kommunista agitátor²⁷ és propaganda jelent meg főleg a bányamunkások körében,²⁸ a keresztény jellegű szociális szervezetek munkáját pedig a külképviselet hasznos eszköznek találta az ilyen szervezkedések elleni fellépésben.²⁹ A jelentésekben kommunistaként emlegetett erők működésének ellensúlyozásához a követség a belgiumi magyarok helyzetének alapos megismerését is fontosnak tartotta.³⁰ Az ebből a célból készült helyzetértékelések és jelentések révén képet kaphatunk arról, mely szervezkedések élvezték a magyar állam támogatását. Sok esetben megemlítenek problémás eseteket is, amiből következtethetünk a korabeli magyarországi kormányzat által gyanakvással fogadott kezdeményezésekre. Teljes áttekintést a szervezeti életéről a hivatkozott dokumentumok alapján nem kapunk, de segítségükkel megismerhető néhány olyan tendencia, amelyek jellemzik a két világháború közti belgiumi magyar szervezeti életet.

Az első magyar szervezetek között, a gyermekakció és a lányokat érintő szervezkedéseken kívül megemlíthető a Beller György premontrei rendi atya által alapított Keresztény Magyar Bányászok Egyesülete Winterschlagban, és a P.Horváth Sándor atya nevéhez köthető eysdeni Római Katolikus Férfiszövetség. A magyar munkások számos esetben csatlakoztak belga szervezetekhez is, mint például a Centrale Syndicate Regionale des Mineurs du Limburg bányászegyesülethez Limburg környékén.³¹ Beller György és P. Horváth Sándor a magyar követség munkáját diplomáciai tevékenységgel is segítették, tehát már az első kezdeményezéseknél is megfigyelhető a keresztény orientációjú szervezetek és a hivatalos magyar

²⁷ A magyar királyi követ jelentésében megjegyzi, hogy mivel Franciaországban a Tardieu-kormány szigorúbb ellenőrzés alá helyezte a kommunistákat, onnan a magyar kommunisták Belgiumba vándoroltak, és Brüsszel kezd szervezkedésük gócpontjává kifejlődni, ahol egyre nagyobb aktivitást fejtenek ki (végül megjegyzi, hogy mindezt az olasz nagykövet megfigyelései is alátámasztják). MOL, K71, 1931-I/4-624, Alapszám 20138/28

²⁸ „Belgiumban azonban még egy ténnyel kell számolni. Belgium kis területén különböző államok kémszervezetei nagyon hálás munkaterületet találnak, mert itt sok olyan dologról lehet értesülést nyerni, melyek egybeüttl vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyobb nehézségek árán szerezhetők be.” Melléklet a 144/1931. res. sz. jel. hez. (Brüsszel). MOL, 11. csomó, 1931, I/4 tétel

²⁹ Dr. Hedry István követ jelentésében felhívja a figyelmet arra, hogy Belgiumban a kormány tradicionális liberalizmusa következtében épp ebben az időben tartózkodott a legtöbb, véleménye szerint extrémista elveket valló egyén. idézi Borovi 2002. 36. p.

³⁰ A Külügyminisztérium megbízásából Logojda Mária missziós nővér mérte fel a belgiumi magyarok helyzetét 1930-ban, de dr. Korbuly Albert újságíró, szerkesztő helyzetképe és a követség által készített jelentések is betekintést nyújtanak a belgiumi magyarok szervezeti életébe. Borovi 2002. 37-49. p.

³¹ Borovi 2002. 25-30. p.

külképviselet szoros kapcsolata, ami a Belgiumi Magyar Szociális Bizottsággal való együttműködésben volt a leglátványosabb.

A Belgiumi Magyar Szociális Bizottság³²(továbbiakban BMSZB) 1934-ben alakult azzal a céllal, hogy „a belgiumi magyarokat minden gazdasági, karitatív, kulturális, szociális, vallási ügyben támogassa”³³, és koordinálja a szociális gondozást. Ez a szervezet a követséggel való szoros kapcsolata miatt szimbolikusan az összes belgiumi magyar szervezet fölött állt. A BMSZB-t az első hivatalos belgiumi magyar lelkész, dr. Szántó Antal hívta életre, és csúciszervezete lett az 1935-ben alakult brüsszeli, antwerpeni, genti, majd charleroi-liége-i és a monsi szociális bizottságoknak is. Alapító tagjai dr. Szántó Antal, Vandervoort Erward winterschlagi katolikus lelképásztor, Bezilla Margit és Kuttner Erzsébet szociális nővérek voltak. A szervezeti célok elérése érdekében hozta létre a brüsszeli szervezet a Magyar Házat 1936-ban, amelynek épületét kibérelték, és a kulturális valamint a szellemi élet központjaként működött. Megalakulását gr. Woracziczky Olivér volt követ is támogatta a hivatalos magyar külképviselet nevében.³⁴

A BMSZB kapcsolatát a belgiumi magyar szervezetekkel mutatja, hogy a Magyarok Világszövetsége³⁵ is rajta keresztül tartott fenn kapcsolatot az egyesületekkel. A szervezetek alapítását be kellett jelenteni a követségnek és a Magyarok Világszövetségének, amelyek azután bekérték az alapszabályokat, a tisztikar és a tagok névsorát tartalmazó listákat. Mind a követség, mind a Világszövetség azután a BMSZB ellenőrzése alá rendelte őket. A követség álláspontja szerint ez a szervezet, mint gyűjtő intézmény hivatott összefogni, ellenőrizni és irányítani a többi egyesületet.³⁶ Ezen ok-

³² *Belgiumi magyar könyv* 1934-1937.

³³ *Belgiumi magyar könyv* 1935. 23. p.

³⁴ Érdemes megjegyezni, hogy a „Belgiumi Magyar Szociális Bizottság vezetése és a bruxellesi Magyar Kir. Követség védelme és felügyelete alatt áll”-t. *Belgiumi magyar könyv* 1937. 29. p.

³⁵ A Magyarok Világszövetsége 1938-ban alakult társadalmi szervezet, amelynek célja, hogy támogasson „minden olyan munkát, amely arra irányul, hogy a külföldön élő magyarok között a magyar nyelvet és kultúrát megőrizze és fejlessze, az összetartást ápolja, az óhaza és a külföldi magyarság közötti kapcsolatokat erősítse, a külföldi magyarok életét és a külföldön elért eredményeit állandóan figyelemmel kísérje”. Magyarok Világszövetsége Alapszabály. II. Fejezet 2. § - 1938. augusztus 18.

³⁶ „...A külföldi magyar körök ideális hivatása az, hogy a nemzeti tradíciók ápolása mellett politikamentes működést fejtsenek ki s helyi központjai legyenek a szociális segítségnek, de egyben szolidaritás révén megátolják egyrészt a magyarság szétforgácsolását, másrészt az értékes elemek idegen nemzet testébe való felszivódását. A köralakítás körülményeire nagy figyelemmel kell lennünk, sokszor nem ösztintek az alakítók részéről, sokszor a voltaképpeni cél elpálástolására alakulnak körök, vagy segítő irodák, melyek címe ugyan magyar, de az alakítók a voltaképpeni célt burkolják és elhallgatják.... A létező magyar körök felügyelete tehát eminens szerepet játszik úgy állami szempontból, mint financiaális szempontból, de társadalmi szempontból is. A felügyelettel kapcsolatban értendő az is, hogy a létező szociális szervek révén bizonyos befolyás legyen érvényesíthető a körök vezetőségére. ...” Melléklet a 144/1931. res. sz. jel. hez. MOL, 11. csomó, 1931, I/4 tétel.

ból a szervezeteket 1934 után a BMSZB-vel összefüggésben veszem számba, a szervezeti élet sokszínűsége miatt viszont a teljesség igénye nélkül.

A kulturális egyesületek közül, amelyek tagjaiknak szociális és gazdasági támogatást is nyújtottak, széles réteget mozgató meg a nőegyesületeket tevékenysége, ilyenek Zwartbergben, Winterslagban, Eysdenben, 1934-től pedig már Zolderben is működtek. A nőegyesületek mellett, Waterschei-i és a Zwartbergi Magyar Katolikus Férfiszövetség is tevékenykedett, amelyek szüreti mulatságaikkal tettek szert népszerűsége. A vigasságokon a Vilvordei Magyar Zenekar húzta a talpalávalót, vagy a waterschei-zwartbergi magyar zenekarok. A magyar dal népszerűsítésében a vilvordei Hungária Magyar Férfikarnak és a Winterslagi és Limburgi Vegyeskarnak is fontos szerepe volt, hiszen a belgák különösen kedvelték a magyar dallamokat. A kulturális élet szervezésén a brüsszeli Magyarok és Barátaik Egyesület, az abból kivált Hungária Sport Club, és többek között a winterslagi Szent István Egylet is fáradozott. A leányotthonok tevékenysége fontos részét képezte a belgiumi magyar kulturális életnek, ezért a leányok összejövetelét jogi keretekbe helyezve 1936. január elején Bezsilla Margit vezetésével megalakult az Árpádházi Boldog Margit Köre 170 taggal Brüsszelben, protestáns részen pedig 1938-ban a Lorántffy Zsuzsanna Nőegylet.³⁷

A BMSZB hatáskörén kívül eső szervezkedéseket a követség bizalmatlansággal fogadta,³⁸ és voltak olyanok, amelyeket a kommunista propaganda eszközeként tartottak számon. Ilyen volt például a Brüsszelben működő Eszperantó Társaság, amit a kommunisták találkozóhelyeként emlegetnek,³⁹ és kommunista szervezkedésnek nevezték a Magyar nyelvű Munkások Kulturális Egyesületét is.⁴⁰ Ezek a szervezetek nem feleltek meg a követség által megállapított irányelveknek, így nem részesültek támogatásban sem.

A követség az egyházi személyekkel és intézményekkel eredményes és összehangolt együttműködést folytatott. A hivatalos belgiumi magyar lelkesek (mint dr. Szántó Antal, dr. Szabó Árpád, Molnár Antal) a második világháború végéig a lelkipásztori tevékenység mellett az egyesületek és iskolák

³⁷ *Belgiumi magyar könyv* 1934-1938., MOL, K85, 22.csomó, 12.tétel, A minisztériumi rendelet szám 338/adm. resp., 9, ill. 484/193

³⁸ Például az antwerpeni magyar kör, mely Grünfeld Vilmos vezetése alatt alakult, és csak 1931. március 20-án kérte utólagosan az egyesület elismerését a követségtől, vagy a Moucron székhellyel működő iroda Secour Hongrois National néven, amelynek vezetői iránt a szükséges személyi garancia szempontjából javasolta a követség az óvatosságot, valamint a Hollandiában Utrecht székhellyel működő Fraternitas, amely Belgium területén is próbál magának propagandát kifejteni. Melléklet a 144/1931. res. sz. jel. hez. (Brüsszel), MOL, 11. csomó, 1931, 1/4 tétel

³⁹ MOL, K85, 22.csomó, 12.tétel, A minisztériumi rendelet szám 338/adm. resp., 9, ill. 484/193

⁴⁰ Borovi 2002. 48-49. p.

irányításáért is feleltek, Bezsilla Margit és Kuttner Erzsébet szociális nővérekhez hasonlóan, akik egyházi és világi vonalon is vezető szerepet tölthettek be a belgiumi magyarok életében. Azért tartom a BMSZB-t a két világháború közötti legfontosabb belgiumi magyar szervezetnek, mert megfigyelhető a civil, az egyházi és az állami szféra együttműködése és némi összefonódása is. Mivel a szervezet élvezte a magyar követség támogatását,⁴¹ és a katolikus egyház nyújtotta kapcsolati tőkét, ezért a belgiumi magyar szervezetek nagy részének érdekképviselői és támogató szerveként is működött.

A két világháború között élénk szervezeti élet bontakozott ki, és a magyar kultúra ápolása és reprezentálása is előtérbe került. Egy sajátos diaszpóra-identitás fejlődött ki, amely visszautal a diaszpóra értelmezésének vallási gyökereire. A vallás, a kultúra részeként kiemelkedő szerepet kapott, a diaszpóra pedig a civil, az egyházi és az állami szféra összefonódásának köszönhetően élénk kapcsolatot tartott fenn az óhazával, ahonnan nagyrészt megerősítést és kulturális utánpótlást kapott.

A szervezeti élet változásai a második világháború alatt és után

A második világháború elején Belgium semleges ország szeretett volna maradni, de a német csapatok 1940. május 10-én előzetes hadüzenet nélkül betörték az országba. Ezzel kezdetét vette a háború azon szakasza, amelyet a németek nyugati offenzívának neveztek. A belga hadsereg segítséget kapott a brit és francia hadosztályoktól, de a németek előretörése a La Manche csatornához, elszigetelte a francia hadsereg zömét az északon állomásozó egységektől, így visszavonulásra kényszerültek. III. Lipót belga király 1940. május 28-án kapitulált. Míg a belga kormány londoni száműzetésben tartózkodott, addig III. Lipót hadifogolyként Belgiumban maradt. Hitler a komoly nemzetközi tapasztalatokkal rendelkező német tábornokot, Alexander von Falkenhausen nevezte ki Belgium katonai kormányzójának. A német nemzeti szocialistákat két nacionalista politikai mozgalom, a Staf de Clerq vezeté-

⁴¹ Az összefonódás révén a követség is élvezte az egyházi körök támogatását, amiből jelentős előnyöket kovácsolt. „Kiváló pozícionkat Belgiumban pedig elsősorban az Egyháznak köszönhetjük. A malinesi kardinális közvetlen környezetében mondották nekem, miszerint a Szent-Atya a nuncius útján megüzente a kardinálisnak, hogy Magyarországért és a magyarokért Belgiumban minden lehetőséget meg kell tenni, hozzáfűzve, hogy a kardinális ezen utasítást tovább adta a püspököknek, a püspökök az espereseknek, az esperesek pedig a plébánosoknak. Ezen nékem tett közlemény megerősítését látom Hévey egyetemi tanár itteni kolóniákban eszközölt megfigyeléseiben. Mint ugyanis Hévey nekem jelenti, cseh részről emisszáriusok és propaganda-iratok útján erős propaganda folyik ellentünk a bányavidékeken és az ipari centrumokban, és a propaganda sikeretelenségének oka kizárólag abban rejlik, hogy a papság mindenütt nyíltan ellene fordul...” MOL, 22.csomó, K63, 4.Tétel, 4/7, 22/a/1447/1931. 1931 április 2.

se alatt álló Flamand Nemzeti Unió (Vlaams Nationaal Verbond) és a Léon Degrelle vezette vallon rexista⁴² párt támogatta. A háború után III. Lipót belga királyt Hitlerrel való kollaborációval vádolták, és a törvényhozás megfosztotta uralkodói jogaitól. Helyette öccsét, Károly herceget választották kormányzónak. Lipót családjával együtt svájci száműzetésbe vonult.⁴³

Magyarország 1922. február 20-án létesített diplomáciai kapcsolatot Belgiummal, amikor Horthy Miklós kormányzó kinevezte Török Kornélt, az első világháború alatti brüsszeli segélyakció elnökét, tiszteletbeli konzullá Brüsszelbe. Az első magyar királyi ügyvivő gróf Woracziczky Olivér lett, aki 1922. február 20-án foglalta el hivatalát. A külképviselet Belgiumban a német megszállásig, 1940 májusáig működött, 1941-től pedig a megszálló németek engedélyével mint konzulátus folytatta tevékenységét. Ez a lefokozott külképviseleti állapot 1945 februárjáig, Belgium felszabadulásáig tartott.

A magyar-belga diplomáciai kapcsolatok követi szintű újrafelvételére és ezzel egyidejűleg a Magyar Köztársaság brüsszeli képviselőjének megnyitására 1947. április 16-án került sor. A háború utáni első belgiumi magyar követ Gobert D'Aspremont Lynden gróf⁴⁴ lett. A későbbiekben, az ügyvivői hely ideiglenes megüresedése idején Virágh Zoltánt bízták meg a feladatok ellátásával Belgiumban. Ő kérvényezte a külügyminisztériumnál, hogy a brüsszeli követség a párizsi követséghez tartozzon Károlyi Mihály vezetése alatt, mert tekintélye jelentősen javítana a belgiumi magyarok reputációján. A döntés sokáig váratott magára, de a Kommunisták Magyarországi Pártja Politikai Bizottsága Rákosi Mátyás vezetésével, 1948. május 7-iki ülésén elfogadta a javaslatot. Károlyi Mihály Párizsban székelő nagykövet tehát Franciaországon kívül Belgiumban és Luxemburgban is hivatalosan képviselte Magyarországot, egészen 1949 szeptemberéig. Ekkor ugyanis a Rajk-peren felháborodva másodsor is emigrált. Károlyi lemondása nem hozott nagy változást a brüsszeli külképviselet életében, mert Virágh Zoltán vette át hivatalosan is ügyvivőként a követség vezetését, amit tulajdonképpen már 1947 júniusától ő irányított. A két ország diplomáciai képviselőinek követi rangra emelésére 1955-ben került sor. Az 1956-os forradalom leverése után kialakult különle-

⁴² A belga rexista párt az 1930-as évek elején alakult és 1944-ig fennálló monarchista, klerikális, majd nyíltan fasiszta párt volt. A mozgalom Hitler hatalomra jutása idején bontakozott ki, és a német megszállás alatt együttműködött a nácikkal. Vezetőjét, Léon Degrelle-t, a háború végén távollétében halálra ítélték. *Új magyar lexikon*. 5. kötet. Akadémiai kiadó, Budapest. 1962. 567. p., *Larousse Universel (Dictionnaire Encyclopédique en Deux Volumes)*. (Szerk. Paul Augé) Librairie Larousse, Paris. 1949. 663. p.

⁴³ *Az emberiség krónikája*. (Szerk. Bodo Harenberg et al.) Officina Nova, Budapest. 1990. 1137. p.

⁴⁴ Gobert D'Aspremont Lynden gróf 1892-ben született, 1918-ban kezdte diplomataként a szolgálatát. Főbb állomáshelyei voltak: Bern, Stockholm, Vatikán, Luxemburg és Róma. idézi Fejérdy 2002. 237. p.

ges körülmények közepette viszont a diplomáciai kapcsolatok újjáépítését szinte az alapoknál kellett kezdeni.⁴⁵

A második világháború után, majd a magyarországi kommunista hatalomátvétellel ismét nagyarányú kivándorlás indult meg, és a belgiumi magyarság folyamatosan új tagokkal bővült. A Belgiumba érkező magyarok különböző politikai nézetekkel bírtak, de idővel egyre inkább a kommunistaellenesség jellemezte a diaszpórát, amely összetartó erőként is megjelent. Az 1956-os forradalom menekültáradatából Belgium, Hollandia és Svédország összesen tízezer magyart fogadott be.⁴⁶ Ebben az időszakban, politikailag és a magyar identitás szempontjából tudatos réteggel bővült a belgiumi magyarság, amely a meglévő magyar szervezetekbe és közösségi életbe felfrissülést és megújulást hozott. Az 1956-os migrációs hullám a mai napig meghatározza a belgiumi magyar diaszpóra jellegét. Ezen diaszpóra-identitás legfontosabb eleme a szembenállás a magyarországi rendszerrel, és annak képviselőjével, amelyben jól megfér egymás mellett a haza felemelkedéséért való küzdelem, (a szembenállás a politikai rendszerrel és a kultúra reprezentálása) és a befogadó társadalommal való azonosulás (a nyugati ország nyújtotta javakkal és szabadsággal, ezáltal csökken a különbözőség érzete).

A második világháború alatt a belgiumi magyarok is részt vettek a belga ellenállási mozgalomban. A háború végének közeledtével a belgákkal együtt harcoló magyar partizánszázad néhány tagja megalakította a belgiumi Magyar Függetlenségi Mozgalmat (továbbiakban MFM). Az 1944 szeptemberében alakuló szervezet franciaországi kezdeményezésre és mintára jött létre, és szoros kapcsolatot tartott fenn kommunista és szocialista pártokkal.⁴⁷ Vezetői között megtaláljuk Csatári Kálcsics Józsefet⁴⁸ is, aki még 1937-ben lett a kommunista párt titkos tagja, de azt a feladatot

⁴⁵ Fejérdy 2002. 232-255. p.

⁴⁶ Kovács Ilona: Magyar szörványközösségek a Kárpát-medencén kívül. In *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. (Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László) Gondolat Kiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 2008. 439. p.

⁴⁷ Fejérdy 2002. 247. p.

⁴⁸ Csatári (Kálcsics) József 1930-ban vándorolt ki Belgiumba, ahol csatlakozott a Brüsszelben működő „Világosság” nevű szervezethez, amelynek 1933-tól titkára is volt. 1936-tól harcolt a spanyol polgárháborúban, majd visszament Belgiumba, ahol részt vett az ellenállási mozgalomban. 1947 márciusában pártutasításra hazatért Magyarországra, de a szociáldemokrata párttól nem kapott funkciót, ezért Csatári többször járt Rajk Lászlónál elhelyezése érdekében. E beszélgetések eredményeképpen 1947-ben az ÁVH-n kapott állást ezredesi rendfokozatban. 1948 júliusában le szerelt az ÁVH-tól és „átigazolt” a katonasághoz. 1949. május 30-án tartóztatta le Rajk Lászlóval való „kapcsolata” miatt, majd elítélték, de 1954-ben rehabilitálták. Bank Barbara: „A párt érdeke mindenek felett” *Hárman a spanyolok közül – Marschall László és társai perének 1954-es felülvizsgálata*. In URL: http://www.natarch.hu/archivnet/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=300#vissza9 (2009.02.06)

kapta, hogy továbbra is a Szociáldemokrata Párton belül tevékenykedjen. Részt vett az MFM megalapításában, majd 1947-es hazatérése után mint „ismert” szociáldemokrata dolgozott tovább. Rajk Lászlóval folytatott kapcsolata miatt aztán elítélték, de néhány év börtön után rehabilitálták.

Az MFM jelentős nemzetközi és politikai kapcsolatokkal rendelkezett, gyakorlatilag egyfajta politikai jellegű magyar külképviselet szerepét töltötte be. A Belgiumi Magyar Szociális Bizottság, miután elveszítette követségi háttérét, csupán misékre, oktatásra, kulturális tevékenységre hivatkozhatott az MFM harctéri, politikai érdemeivel szemben. A háború végén ez utóbbiak értelemszerűen jóval nagyobb jelentőséggel bírtak. A belgiumi magyar diaszpóra szervezeteinek működését a rendszerváltozásig e két tábor szembenállása jellemezte.⁴⁹

Az ellentét az MFM és a Belgiumi Magyar Szociális Bizottság (és ezzel szimpatizáló szervezetek) között a magyar hadifoglyok ügyében élesen megmutatkozott. A belgiumi magyar konzulátus 1945. november 19-ei jelentésben az áll, hogy 3700 magyar hadifogoly tartózkodik Belgiumban.⁵⁰ Bár ez az adat sem megkérdőjelezhetetlen, jelzi, hogy kétségtelenül jelentős számban kerültek magyar hadifoglyok Belgiumba. A belgiumi magyar lelkészség tagjai, Molnár Antal lelkész, Bezsilla Margit és Kuttner Erzsébet missziós nővérek igyekeztek vallási, szellemi és anyagi támogatással javítani a hadifoglyok helyzetén. Munkaközvetítéssel is foglalkoztak, a foglyok kiszabadulását bányai munkaszerződésekkel próbálták elérni, mert hazaszállításuk éveket várattott magára. Az MFM is kereste a kapcsolatot a hadifoglyokkal, de közismert kommunista kapcsolatai miatt eleinte nem sikerült bejutnia az angol táborokba. A fogolytáborokat fenntartó angolok a Belgiumi Magyar Szociális Bizottságtól kértek információkat a magyarokra vonatkozóan. De míg az angolok előtt a Szociális Bizottságnak volt tekintélye, addig a belga hatóságoknál a Magyar Függetlenségi Mozgalomnak.

A belgiumi magyar konzulátus a háború végén nem tudta kellőképpen képviselni a magyar érdekeket Belgiumban, és az MFM igyekezett belehelyezkedni a külképviselet szerepkörébe. Céljainak elérését a Belgiumban dolgozó magyar vöröskeresztesek és a Magyar Szociális Misszió nővérei akadályozták, akik táborlátogatásaik során beszéltek a foglyoknak a háború utáni Magyarország politikai és gazdasági viszonyairól, a belga kapcsolataik előtt pedig nem hallgatták el az MFM kommunista kötődéseit. Ennek a tevékenységnek is szerepe lehetett abban, hogy élesen szembe-

⁴⁹ Együttműködésre csupán a segélyakciókban került sor, ilyen volt a MFM által 1945-ben szervezett Magyar Segélyakció, amelynek elnökéül sikerült megnyerniük Gertler Endre hegedűművészt, a brüsszeli konzervatórium tanárát. idézi Boróvi 2002. 95. p.

⁵⁰ idézi Hortobágyi Péter: Magyar hadifoglyok Belgiumban a második világháború után (1945–1947). *Valóság* 12 (2002). 39. p.

került egymással a két csoport, és az MFM támadásokat indított a Szociális Bizottság tagjai, és annak kezdeményezései ellen. A magyar főkonzulátus személyzetét sem kímélte céljainak elérése érdekében,⁵¹ mivel az ekkor még koalíciós hozzáállással közelített a konfliktushoz.⁵² A koalíciós irányítású külképviseletek leváltásával a keresztény orientációjú szervezetek támasz nélkül maradtak.

Az MFM és utódszervezetei szem előtt tartották a Világosság nevű baloldali lapban tett megállapítást, miszerint „Egész Európában a papság vezet a legélesebb küzdelmet a demokrácia ellen”,⁵³ és támadásokat intéztek a jobboldali szervezetek vezetői és tevékenységük ellen. Ennek egyik leglátványosabb esete Bezsilla Margit és Molnár Antal megrágalmazása volt. Alig egy héttel az idézett kijelentés megjelenése után a Világosság című lap 1946. augusztus 25-i számában Gergely Imre tollából az alábbi rágalom volt olvasható: „Molnár Antal és Bezsilla Margit a Magyar Szociális Bizottság vezetői hatszázezer frank jutalékért eladták a becsapott magyar hadifoglyokat belga bányavállalatoknak. Meghamisították a két-éves szerződést, és rémhírekkel félrevezették a bányászokat, lebeszéltek a hadifoglyokat a hazatérésről, nyilasokat támogatnak, és hazaáruló propagandát folytatnak az embervásár nyereségéből.”⁵⁴

Bezsilla és Molnár nem érezték fontosnak a vádak cáfolatát azok megjelenési helye és alaptalan mivolta miatt, és bíztak abban, hogy az emberek nem adnak hitelt a rágalomnak. Az ügy viszont egyre nagyobb nyilvánosságot kapott, így a tisztázás elkerülhetetlenné vált, ezért a Belgiumi Magyar Közlöny 1946. november 1-i számában válaszoltak a vádakra. A lapban kifejtik: „... Úgy éreztük, hogy a meggondolt magyarság nem ad hitelt az ilyen rágalomnak. Mi a tiszta lelkiismeret fölényével tértünk na-

⁵¹ „Az MFM júl-én a magyar külügyminiszternek címzett beadványában a következő kéréseket fogalmazza meg:

1. Vizsgálatot kérnek a brüsszeli magyar főkonzulátus személyzetének megtartása ügyében, amelynek befejeztéig a főkonzulátus személyzetének felfüggesztését, és az érdekvédelemnek a párizsi főkonzulátusra vagy pedig a brüsszeli MFM-ra való bízását kéri.
2. Ugyanezt javasolják a Belgiumban működő magyar szociális misszióra vonatkozólag is. (...)
7. Kéri végül, hogy a brüsszeli MFM, mint az új demokratikus Magyarország szociális reprezentatív szerve a belga hatóságok figyelmébe ajánltassék.” MOL, XIX-J-1-k, Belgium, 6. doboz, 9/a/100305/1945 Pro domo

⁵² „Belgiumban a katolicizmus igen erős és a magyar kolóniának egy része szintén buzgó híve az Egyháznak és mint ilyen természetesen politikai ellentétbe kerül a M. F. M. vezetőivel, akik között természetesen az összes baloldali pártok képviselve vannak (...). A konkrét vádak pontos megállapítása nem lehetséges, mert amennyi vád szól a misszió ellen, ugyanannyi megnyilatkozás érkezik mellette is, kiemelve odaadó és önfeláldozó munkásságát...” MOL, XIX-J-1-k, Belgium, 6. doboz, 20/d/851001/1946 A követségi tanácsos levele.

⁵³ *Világosság*: a Szociáldemokrata Párt napilapja, 1946. augusztus 17. 3. p.

⁵⁴ *Világosság*: a Szociáldemokrata Párt napilapja, 1946. augusztus 25. 7. p.

pirendre fölöttük, mert meggyőződésünk volt, hogy a koholt vádak visszahullanak az elindítókra. Mi jobban hittünk a demokratikus Magyarország tárgyilagos igazságszolgáltatásában, mint azok, akik azt képzelték, hogy vakmerő rágalmasaikkal, valakit is elítélthetnek...⁵⁵

Az esettel a Magyar Segélyakció is foglalkozott, mert a két sértett fél panasza alapján magánbecsület-sértés merült fel. Kálcsics József, az MFM képviselőjében a Segélyakció 1946. október 5-i ülésén kijelentette, hogy a sérelmezett állítások sem tőle, sem a brüsszeli MFM Világosság csoportjától nem származnak, azokkal magát nem azonosítja, helyteleníti őket, és hajlandó ilyen értelmű eligazítást intézni a szóban forgó lap szerkesztőségéhez. A helyreigazítás viszont nem jelent meg, Kálcsics nem tett feljelentést az újságíró ellen, a Világosság olvasóiban tehát megmaradt az a hit, hogy az irat állításai megfelelnek a valóságnak. Bezilla és Molnár az ügyhöz annyit fűztek hozzá, hogy a szóban forgó cikkek minden állítását visszautasítják, ugyanis nem a Szociális Bizottságon múlt, hogy a hadifoglyok és a bányászok 1946 augusztusáig nem mehettek haza, mert nem volt szállítás.⁵⁶ Az ügy folytatódott a magyar sajtóban, a Győri Munkás című lap 1947. április 2-i számában jelentette meg a szóbanforgó rágalmozó cikket. A sajtóperben a Polgár nevű újságírót bűnösnek találták, ezer forint pénzbüntetésre ítélték, de az ítélet végrehajtását három évi próbaidőre felfüggesztették.⁵⁷

A személyek elleni támadásoknak számos más példája volt még. Molnár Antal belgiumi magyar lelkész azzal vádolták, hogy a megszállás alatt a németeknek tett titkos szolgálatokat,⁵⁸ a Gestapo börtönében letartóztatásban lévő Claesnéként emlegetett hölgyet a leggyalázatosabb módon igyekezett a Gestapo céljainak megnyerni⁵⁹, de fasisztákkal való együttműködéssel Kuttner Erzsébetet is összefüggésbe hozták.⁶⁰

⁵⁵ *Belgiumi Magyar Közlöny* 1. (1946 november) 2. p.

⁵⁶ *Belgiumi Magyar Közlöny* 1. (1946 november) 2. p.

⁵⁷ MOL, XIX-J-1-k, Belgium, 7. doboz, 126.tétel, 15/b/04935/1950

⁵⁸ MOL, XIX-J-1-k, Belgium, 6. doboz, 20/d/020610/1950, 1950. április 14

⁵⁹ MOL, XIX-J-1-k, Belgium, 6. doboz, 20/bd/2856/1947, BMDE levele a követségnek, 1947. május 21.

⁶⁰ „A Limburgi Bányászok Központi Szakszervezeti Betegségélező” titkára, Charles Suyvet (Winterslag, Munkásotthon) 1945 június 26.-i hozzánk intézett leveléből, mely Kutner Erzsébet (Gencki lakos) limburgi szociális nővér működéséről számol be, idézzük a következőket: „Az a magyar munkást, aki nem iratkozott be az ő szervezetébe, üldöztette, mint kommunistát. Felhasználta összeköttetéseit, és mindenkit, aki tagja volt a szervezetünknek, kiutasított. Ennek az üldözésnek nagyon sok áldozata volt. Az állami közbiztonsági hivatalban, a kiutasított magyarok aktáiban nagyon gyakran meg lehet találni gyalázatos munkája nyomait. A német megszállás alatt szoros összeköttetést tartott fenn a Genck-i német Feldgendarmerie parancsnoksággal és többször utazott Németországba.” MOL, XIX-J-1-k, Belgium, 6.doboz, 20/bd/2856/1947, 1947. május 21. Belgiumi Magyarok Demokratikus Egyesületének levele a követségnek.

A belgiumi kezdeményezésű szervezkedések mellett a magyar emigráció nemzetközi szervezetei is képviseltették magukat Belgiumban, így például a Magyar Szabadság Mozgalom vagy a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége. Megkülönböztetett figyelmet a követség részéről a Magyar Nemzeti Bizottmány belgiumi szervezetének működése kapott. Hausler József követségi tanácsos és ügyvivő jelentésében arról ír, hogy azon túl, hogy ez a szervezet „kormányosdit” játszik, a nemzetközi reakció igen fontos és meglehetősen kiépített kém- és besugó- szerve.⁶¹

Az erősödő kommunista hatalom anyagi eszközökkel is segítette a nyugati baloldali szervezeteket, de a Magyar Függetlenségi Mozgalom a Magyar Ház tulajdonlásával kapcsolatos ügy után felbomlott,⁶² szerepkörét az 1948-ban alakult Belgiumi Magyarok Demokratikus Egyesülete vette át, amely bár presztízsét és tevékenységét tekintve nem érte el a katolikus egyházközösség által képviselt színvonalat, a magyar állami támogatás révén aktívan tevékenykedett egészen 1953-as felbomlásáig⁶³. Az állami támogatás, állami szubvenciót is hozott, viszont nem jelenthette a követség nyílt kiállítását a szervezet mellett.⁶⁴

Utódszervezete a Belgiumi Magyarok Kulturális Egyesülete már komolyabb jelentőségre tett szert.⁶⁵ Tevékenységét szintén az állandó támadás jellemezte, próbálta felvenni a versenyt a jóval népszerűbb és látogatottabb keresztény szervezetekkel. A Belgiumi Magyarok Kulturális Egyesülete a jelentések szerint eredményesen végezte tevékenységét, de a belga-magyar kapcsolatok kiszélesítése érdekében a magyar kormánynak szüksége volt a saját politikáját támogató baráti szervezetre is, amely Belga-Magyar Társaság néven jött létre. A sport- és művészeti rendezvényei révén ez a szervezet is segítette a népi demokratikus Magyarországot „elfo-

⁶¹ MOL, XIX-J-1-k, Belgium, 6. doboz, 020610/1950.

⁶² A Magyar Katolikus Misszió visszaperelte az egyesület által birtokolt „Magyar Házat” 1947-ben. Fejérdy 2002. 247-248. p.

⁶³ A válság első jelei Hunyadi Rezsóné valutatüzelései kapcsán mutatkoztak, aki a BMDE fizetett tisztviselője volt. Az ügyletekben a vezetőség is részt vett, ezért hallgattak az esetről, és elbocsátották a tisztviselőt azon a címen, hogy nem tudják fizetni. Magyarországról viszont miniszteri titkár küldtek a BMDE működésének felülvizsgálatára, arra hivatkozva, hogy fel kell mérni a belgiumi magyar kolónia helyzetét. A levéltári iratok alapján az ügy nem kapott nyilvánosságot, más módon került rendezésre. MOL, XIX-J-1-k, Belgium, 6.doboz, 20/d/2302/1949

⁶⁴ Az 1950-es konzuli jelentésben olvashatjuk: „A Követség részéről a BMDE támogatása csak a célszerűség határain belül folyhat, s a Követség tagjai messzetekintő éberséggel és körültekintéssel a szükséges minimumra korlátozzák a BMDE-ben kifejtett személyes közreműködésüket. Lépten-nyomon felesleges exponálni magunkat, apró helyi sikerek érdekében kockáztatni a Követség tekintélyét... súlyos hiba volna.” MOL, XIX-J-1-k, Belgium, 6.doboz,5/d/0837/1951

⁶⁵ A belga hatóságok hiába próbálták a hazatelepdedéseket megakadályozni, a BMKE filmbemutatók szervezésén keresztül jejtett ki propagandát az amnesztia érdekében. MOL, XIX-J-1-j, Belgium, 5. doboz, 78/szt./1956. 22.

gulatlan” bemutatását, amivel hasznos szolgálatot tett a propagandának.⁶⁶ A magyar követség bizalmát, a Belgiumi Magyarok Kulturális Egyesületén és a Belga-Magyar Társaságon kívül, később a Belgiumi Magyar Önkéntesek és Ellenállók csoportja is élvezte.⁶⁷

A kommunista szervezetek mindent megtettek annak érdekében, hogy befolyásra tegyenek szert a magyarok körében, de a régóta működő keresztény orientációjú szervezkedések továbbra is jól beágyazottak maradtak. Ezek élén a belgiumi katolikus egyházi szervezetek álltak, amelyek jelentős hagyományokra tekintenek vissza a lelkigondozás viszonylagos folytonosságának köszönhetően. A Brüsszeli Magyar Katolikus Egyházközség tevékenysége túlment az egyházi szertartásokon és a kulturális tevékenységeken, mivel a szellemi élet vezetői is ebből a körből kerültek ki. Dr. Déri Béla belgiumi magyar lelképásztor 1955-ben megújította a már háború előtt is működő Magyar Ház mint vallási és kulturális központ tevékenységét, amely aztán otthont adott a rövid életű, de jelentős Európai Magyar Írók Kongresszusának, és könyvkiadással is foglalkozott a Magyar Ház Kiadóállalat révén.⁶⁸

Az 1956-os menekültréteg érkezésével felélénkült a szervezeti élet, amelynek sokrétű kívánalmaknak kellett megfelelnie. A szerveződések összefogását volt hivatott szolgálni a Benelux Államok Magyar Comitéja és a Szabad Magyarok Belgiumi Szervezete, de a személyes elképzelések és preferenciák, valamint a széles társadalmi „szóródás” miatt a közös érdekképviselőt nem tudták megvalósítani.⁶⁹ A fegyveres fellépés szükségességét hirdette a Magyar Szabadságharcosok Szövetsége, az emigráns szociáldemokratákat tömörítette a Szabad Munkások Szervezete Belgiumban, nagyobb csoportokat viszont a Keresztény Szakszervezeti Szövetség Magyar Irodája tudott megmozgatni, amely keresztény munkavállalókért alakult Töttössy Ernő⁷⁰ vezetésével, aki a szellemi élet vezére is volt ebben az időszakban. Rövid életű kezdeményezés volt a Bende Klub néven ismert Belgiumi Magyar Értelmiségiek Társasága, vagy a Les Amité culturelles nevű szervezet. A Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet amerikai támogatással létesült 1959-ben, és 1963-as megszűnéséig a szer-

⁶⁶ Fejérdy 2002. 249-251. p.

⁶⁷ MOL, XIX-J-1-k, Belgium, 8. doboz, Tük/1945-64, 110. tétel, 27/c/001704/1957.

⁶⁸ Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945-1985*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 2.kötet. 1989. 234. p.

⁶⁹ MOL, XIX-J-1-k, Belgium, 8. doboz, Tük/1945-64, 110. tétel, 20/b.

⁷⁰ Töttössy Ernő 1956 végén menekült Nyugatra és Belgiumban telepedett le. Brüsszelben vezetője volt a belga keresztény szakszervezetek Magyar Irodájának, és 1957–67 között szerkesztette a Magyarok című lapot. Téboldy című regényéért 1986-ban Avignonban a Francia Művészeti és Irodalmi Társaság ezüstérmét kapta. Borbándi Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Mikes International, Hága. Hollandia. 1992. 275. p.

vezet névadójának tevékenységéről és a forradalmi eseményekről végzett tudományos kutatást és eszmecserét.⁷¹

A legaktívabb réteg a kivándorló magyar ifjúság volt, amelynek nagy része belga oktatási intézményekben tanult tovább. Képviseltette magát körükben a nemzetközi Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egyesületeinek Szövetsége is, de jóval népszerűbbek voltak a keresztény szellemiségű szervezkedések, mint a belgiumi Keresztény Ifjúságok Országos Egyesülete vagy a Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalom⁷², az 1960-ban alakult Európai Magyar Ifjúsági Konferencia, 1968-tól pedig a Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.⁷³

Az ifjúsági kezdeményezések közül a legjelentősebbek a Leuveni Katolikus Egyetem mellett működő diákszervezetek voltak, amelyek a diaszpóra szellemi központjának szerepét is betöltötték, és tevékenységükkel nemzetközi elismerést is szereztek. Az első közösség 1949. január 22-én jött létre a belgiumi magyar egyházközség részeként, de mint saját célokkal és hatáskörrel rendelkező magyar értelmiségi csoport Sigmond Rajmund atya vezetésével. Megszervezték a Mindszenty Diákothont (a névadónak nagy kultusza volt a flamand katolikusok körében), amely a mindennapi élet közös helyszínévént anyagi segítséget nyújtott az egyetemistáknak, és a kulturális élet központjaként is működött. Már az első generációból is olyan jelentős tudósok kerültek ki mint Lámfalussy Sándor, Deutsch Gyula, Rezsőházy Rudolf, Szabó Dénes. A közösség vezetését Muzslay István⁷⁴ jezsuita atya vette át 1955-ben, aki a menekült magyar diákok számára megszervezte a Collegium Hungaricumot, amely szellemi vezérintézménye lett a fiatal értelmiségnek, és a belga nép, valamint a nyugati magyar emigráció előtt megmutatta, milyen veszteséget szenvedett el a magyar társadalom az 1956-os forradalomban. A kollégium Bartók Béla Kórusa, a Belgiumi Magyar Ifjúság vagy a Virrasztók nevű lapjai, a Mózsi Ferenc Irodalmi díj, és szinte valamennyi kezdeményezése elismerést vívott ki. A belga népet megrendítette a magyarok sorsa, a mély együttérzés pedig kiterjedt társadalmi összefogásban és segélyakcióban nyilvánult meg, különösen a Leuveni Katolikus Egyetemen, amely egyik épületét is a magyar

⁷¹ MOL, XIX-J-1-k, Belgium, 8. doboz, Tük/1945-64, 110.tétel, 27/c/001704/1957.

⁷² Később Katolikus Magyar Értelmiségi Mozgalom lett a neve.

⁷³ Borbándi 1989. 240. p., Muzslay István S.j.: *Magyar diákok a Leuveni Katolikus Egyetemen. 1532-2000*. Márton Áron Kiadó, Budapest. 2000. 15. p.

⁷⁴ Muzslay István nagy szerepet játszott abban, hogy az 1922-től a Leuveni Katolikus Egyetem Könyvtárában őrzött, az Ómagyar Mária-siralmat tartalmazó Leuveni Kódex 1982-ben visszakérülhetett Magyarországra. Megszervezte a Közép-Európa Kutatóintézetet is. Halmi Katalin: *84 évesen eltávozott Muzslay István atya emlékére*. 2007.06.06.

In URL: <http://www.hungarianculture.be/index.php?lang=HU&p=view.news&id=1181141917.6400> (2009.02.02)

diákok rendelkezésére bocsátotta, egyetemi tanárai pedig a közvélemény előtt is kiálltak a magyar ügyért. A Collegium Hungaricum tevékenysége nagyfokú elismerésnek örvendett, jelentőségét a belgiumi magyar diaszpóra életében pedig külön munka lenne hivatott méltatni. A kollégiumot jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem működteti.⁷⁵

A magyar leányok gondozásában a Magyar Lányok Árpádházi Boldog Margit Köre is részt vett, vezetője, Bezsilla Margit 1989-es haláláig, amikor a szervezet felbomlott. A hetvenes évek jelentős kezdeményezése az 1978-ban alakult a brüsszeli Corvina Kör volt, amely rendszeres előadóesteken szólaltatott meg ismert írókat, tudósokat, kutatókat. Tevékenysége népszerűségnek örvendett, és a belga fővárosban lakó magyarok kulturális központjának számított 1990-es megszűnéséig. Vezetője Kállay Oszkár volt, legtevékenyebb tagjai Ivánky Judith, dr. Hámori Károly, dr. Mechler László.⁷⁶

A belgiumi magyar diaszpóra napjainkban

A belgiumi magyarok mai szervezeti életében lassan végbemegy az újabb generációváltás. Az 1956-os nemzedéket a rendszerváltozás után érkező munkavállalók követik, akik már egy demokratikus országból vándorolnak ki, ami teljesen új motivációkat feltételez. Jelentős migrációt eredményez az Európai Unió hivatalnokok gyakori ingázása is otthonuk és munkahelyük között, valamint a hallgatói és kutatói mobilizációs programok, amelyek befejeztével nagyszámú értelmiségi helyezkedik el belga munkahelyeken.⁷⁷

Ilyen körülmények között a brüsszeli Magyar Ház továbbra is megőrizte szellemi és kulturális vezető szerepét, ha a magyar ügy megkívánja, a Belgiumi Magyarok Szövetsége is hallatja szavát Kállay Oszkár vezetésével, működik a Magyar-Flamand Kulturális Baráti Kör, a Collegium Hungaricum, és Liège környékén még élénk vallási és kulturális élet zajlik a Liège-i Magyar Lelkészség és a Liège Megyei Magyarok Szövetségének

⁷⁵ Muzslay 2000. 54. p.

⁷⁶ Borbándi 1989. 278. p.

⁷⁷ A Nyugati Magyar Tudományos Tanács kezdeményezésére a hazai diplomások elvándorlását vizsgáló kutatást indított az MTA és a Forsense Kft. A felmérés előzetes megállapításai szerint a ma külföldön élő diplomások alig 40%-a tervezi, hogy egyszer hazatér, 30%-uk pedig külföldön tervezi folytatni pályáját. Ez a migrációs jelenség nagy mértékben érinti a belgiumi magyar diaszpórát, az ország diplomáciai szerepe miatt, amivel kiterjedt bürokratikus rendszer jár együtt. Jelentős számban dolgoznak magyarok a nemzetközi intézményekben, az azokhoz kapcsolódó munkakörökben (újságírók, a szolgáltatási szférában dolgozók, stb.), akik rendszerint családjukkal együtt vándorolnak ki. Kucsera Tamás Gergely: *Erőforrás vagy veszteség?* 2008.04.28. In URL: http://www.mta.hu/index.php?id=634&no_cache=1&backPid=417&tt_news=8455&cHash=0ab94ba3f8 (2009.03.02)

keretein belül, a magyar állam pedig elsősorban a Brüsszeli Magyar Kulturális Intézeten keresztül szólítja meg a magyar kultúra iránt érdeklődőket. A belgiumi magyarok vezető személyiségeivel folytatott beszélgetésekből viszont kiderült, hogy a rendszerváltozás után érkező munkavállaló magyarok, és az Európai Unió intézményeiben dolgozók már nem látogatják olyan nagy arányban a szervezeteket, mások az igények, mint a kommunista hatalom miatt távozó idején. A kiérkező magyarok az új kommunikációs lehetőségeknek köszönhetően már aktívabban tartják a kapcsolatot hazájukkal, így nincs olyan mértékben szükségük arra, hogy a szervezetekben „egy kis otthonra” találjanak, mint korábban. Mindezt talán a globalizáció számlájára is írhatjuk, és kétségtelenül fontos vizsgálódási területe a konnektivitással és a transznacionális hálózatokkal foglalkozó kutatásoknak.

Ha viszont nincs szükség szervezetekre, amelyek révén továbbadják a kulturális örökséget és identitást, és nincs kollektív emlékezete a kivándorlóknak, amely összetartó erőként jelenne meg, akkor csupán egy migráns közösségről van szó, amelyet az idegenben élés tartóssága jellemez, de legtöbb esetben már nem rendelkezik azzal a sajátos identitással, ami megkülönböztetné a befogadó társadalomtól. Felmerül a kérdés, vajon diaszpórának tekinthetők-e a rendszerváltozás után érkezett magyarok csoportjai? A kérdés megválaszolásakor abból kell kiindulni, hogy a megváltozó körülményekkel a diaszpórákutató is foglalkozik, ezért ezek tanulmányozásánál már új szempontokat és tendenciákat kell figyelembe venni.

Írásomban próbáltam rámutatni néhány olyan tendenciára és sajátosságra, amelyekre a belgiumi magyarok szervezeteinek kutatásánál derült fény. Ez az áttekintés viszont csupán arra elegendő, hogy felvesse a szervezetek tanulmányozásánál a diaszpórákutató nyújtotta elemzési szempontokban rejlő lehetőségeket.

MŰHELY

Pomogáts Béla

Útkeresés és útvesztés a háború után

Post war search for ways and loosing them

Following the coup of 23 August 1944 – almost within hours - the Romanian army joined the Soviet Army invading the country and together with them participated in the military actions against Hungary. The new leaders in Bucharest accepted to hand over power of the eastern Romanian territories to the Soviet Union well aware to the fact that they would be able to seize the entire Transylvania. The Romanian government thus had a complete historical victory: repeating the achievements after World War I. they finished World War II. again with the victors; though with heavy losses could reconstruct Great Romania created mafter WWI.

Történelmi változások

Az erdélyi magyarság történelmi sorsának újabb fordulatára a világháború harmadik esztendejében, a keleti fronton harcoló német és a vele szövetséges hadseregek súlyos vereségei után számítani lehetett. Nichifor Crainic, a jobboldali *Gîndire* című folyóirat szerkesztője, majd az Antonescu-kormány propagandaminisztere, akinek korábban a magyar írókkal is kolleghiális kapcsolata volt, majd a háború után, mint vezető szélsőjobboldali politikus két évtizedet töltött börtönben, 1991-ben közreadott emlékirataiban utólag is lelkesítő szavakkal beszélt a német birodalom háborús elszántságáról és arról, hogy Hitler milyen elismerő szavakkal szólt a román hadsereg helytállásáról.¹

A bukaresti kormány (hasonlóan a budapesti kormányokhoz) arra törekedett, hogy a nyugati hatalmaktól kérjen fegyverszünetet, tekintettel arra a főként Churchill angol miniszterelnök által szorgalmazott elképzelésre, amely az angol-amerikai haderő balkáni előnyomulását tervezte, már csak annak érdekében is, hogy megelőzzék a szovjet hadsereget az egész kelet- és közép-európai térség megszállásában. Ez a máskülönben ígéretes terv azonban a szovjet kormány határozott ellenállása és az amerikaiak engedékenységé miatt hamarosan lekerült a napirendről, és 1944 tavaszára már nyilvánvalóvá vált, hogy Közép-Európa szovjet megszállás alá kerül. Ebben az időben alakították ki a Romániának felkínált fegyverszünet fel-

tételeit. Ezek a következők voltak: „1. Romániának meg kell szakítania mindennemű kapcsolatot a németekkel, és a közös hadműveleti eseményekben a román csapatoknak a szövetségesek oldalán kell részt venniük. 2. Románia köteles visszaállítani az 1940-es egyezményben meghatározott román-szovjet határt. 3. A szovjet kormány igazságtalannak tekinti a bécsi diktátum határozatait, és kész a románokkal együtt hadjáratot folytatni a magyarok és a németek ellen, hogy egész Erdély vagy Erdély nagy része visszakerüljön Romániához.”²

Az események rohamos gyorsasággal követték egymást: a szovjet hadsereg 1944 augusztusában áttörte a román frontot és megindította támadását Bukarest irányába, Mihály király katonai és politikai tanácsadói sürgetésére úgy határozott, hogy eltávolítja Antonescut a hatalomból, és a moszkvai feltételek alapján fegyverszünetet köt a Szovjetunióval. Antonescu viszont rosszul mérve fel a tábournoki kar és a hadsereg lehetséges reakcióit, nem hitte el, hogy a fiatal uralkodó könnyűszerrel maga mellé állíthatja a katonai erőt. Mindez elvezetett az augusztus 23-i államcsínyhez, ennek során a királyt támogató katonák őrizetbe vették az addig vitathatatlan tekintélyt és hatalmat élvező marsallt, Sanatescu tábournok vezetésével új kormány alakult, amely azonnal fegyverszüneti kérelemmel fordult a szovjet kormányhoz és a nyugati szövetségesekhez. A román haderő, mondhatni, néhány óra leforgása alatt átállt a beözönlő szovjet hadsereghez, és azzal együtt vett részt a magyarországi hadi cselekményekben. Az új bukaresti hatalom elfogadta a keleti román területek feladását, ugyanakkor tudta, hogy Erdély egészét hamarosan visszazerezheti. Igaz, még így sem jött létre felhőtlen viszony a szovjet vezetés és a román hadsereg, illetve közigazgatás között; a szovjet katonák nem bántak sokkal kíméletesebben új szövetségesükkel, mint ellenségeikkel. A bukaresti kormányzat azonban mindenképpen történelmi sikert könyvelhetett el: akárcsak az első világháború végeztével, a második után is a győztesek között érezhette magát, és veszteségekkel ugyan, de helyreállíthatta az első világháború után létrehozott Nagy-Romániát.

A király körül gyülekező politikusok és tábournokok a korábbi szövetséges ellen fordították a román hadsereget, hatalmukat mindazonáltal nem tudták megtartani, már a fordulatot követő első kormányban jelen volt a kommunista párt képviselője, és Mihály király alig néhány hónappal az átállás után (1945. március 6-án) arra kényszerült, hogy Petru Groza vezetésével olyan kormányt nevezzen ki, amely bírja a szovjet vezetők bizalmát. Az 1946 novemberében rendezett választásokon elképesztő csalások következtében (sok körzetben egyszerűen ellopták a szavazategyűjtő urnákat, és másikat bontottak fel helyette) a baloldali pártok szövetsége 347, a Iuliu Maniu körül tömörülő nemzeti parasztpártiak 33, a liberálisok pedig mindössze 3

mandátumot szereztek, megtörtént a kommunista hatalomátvétel, rövidesen Mihály királynak is távoznia kellett az országból, a polgári pártok, majd a szociáldemokraták vezetőit (köztük Maniut) börtönbe zárták, és Románia a szovjet típusú kommunista párt uralma alá került. Mindez a többi kelet-közép-európai ország sorsához volt hasonló; Romániában is kivégezték, bebörtönözték vagy kiszorították a hatalomból a nem-kommunista politikusokat, sőt azokat a kommunista vezetőket, például Lucretiu Pătrăscanut, Ana Paukert és a magyar származású Vasile Lucát is, akik útjában álltak az ország „szovjetizálásának”, vagy csupán feltételezték róluk ezt.³ A hatalom végül a rendkívül egyszerű gondolkodású Gheorghe Gheorghiu-Dej kezébe került, aki csak nagyon óvatosan próbált lazítani azokon a kötelékeken, amelyek Bukarestet Moszkvához fűzték. Mindez természetesen meghatározta az erdélyi magyarság helyzetét, amely maga is hamarosan történelmének mélypontjára került, és jöllehet a mögöttünk álló két évtizedben számottevő eredményeket ért el, a gyorsan bekövetkező diktatórikus korszakban elszenvedett veszteségeit azóta sem tudta teljesen pótolni.

A szovjet hadsereg és a mellette fellépő nagylétszámú (nagyjából kétszázezer főre tehető) román katonai erő néhány hónap leforgása alatt megszállta a magyar államhoz 1940-ben visszacsatolt észak-erdélyi és székelyföldi területet. A magyar hadvezetésnek szeptember elején volt még egy kétségbeesett kísérlete arra, hogy a Kárpátokig előrenyomulva próbálja feltartóztatni a hatalmas túlerőt, ez a próbálkozás azonban igen gyorsan kudarcba fulladt, és a Tordáig, valamint Temesvárig előnyomuló magyar haderőt (a 2. és a 3. hadsereg csapatait) néhány hét alatt felmorzsolták a szovjet páncélosok. Kolozsvárt, az erdélyi magyar közélet néhány vezető személyiségének, mindenekelőtt gróf Teleki Bélának a közbenjárására, elhagyták a honvédség alakulatai, Erdély fővárosa így sértetlenül került a bevonuló szovjet és román hadsereg kezére. Ez a haderő már szeptember elején megszállta Székelyföldet, és a hónap végére Battonyánál, majd Makónál behatolt a trianoni ország területére. A szovjet alárendeltségben harcoló román alakulatok szerepet kaptak a Magyarország, Csehszlovákia és Németország területén folyó háborús cselekményekben is; a szovjet katonasághoz hasonlóan számos helyen követte el erőszakos cselekményeket a polgári lakossággal szemben, és a megszerzett hadizsákmányból is kivették részüket. Mindez a legkevésbé sem szolgálta a magyar és a román nép megbékélésének azt az ügyét, amelyet máskülönben a hivatalos román politikai vezetés, mindenekelőtt Petru Groza miniszterelnök szorgalmazott.

Az erdélyi területekre bevonuló szovjet és román csapatok mögött irreguláris román fegyveres erők, az úgynevezett „Maniu-gárdák” jelentek meg, ezek több székelyföldi és partiumi községben terrorizálták a magyar lakosságot, Szárarajtán fejszével végeztek ki magyarokat, a Kolozs me-

gyei Egeresen és az Arad megyei Gyantán tömegesen gyilkolták a polgári lakosságot (ez utóbbi tömeggyilkosságot örökítette meg Köteles Pál 1989-ben megjelent *Hotel Kárpátia* című regénye). A bevonuló román közigazgatás maga is több helyen terrorizálta a magyar és a német lakosságot, sokezer magyart hurcoltak el koncentrációs táborokba, az egyik ilyen hírhedt tábor a Brassó megyei Földváron működött, és a szovjet hadsereg is sokezer magyar és német civil személyt hurcolt el a Kárpátokon túl berendezett gyűjtőtáborokba. Ennek a kegyetlenségnek vált áldozatává az igen tehetséges fiatal társadalomtudós, Mikecs László, akinek emlékét Jékely Zoltán szép verse, az *Álom-rekviem* örökítette meg: „ők csak mentek, ajkukon mosolygás, / szemükben tán sírás előtti sajnág; / s én akkor ott lerogytam s térdenállva / kiáltám: ne menjetek a halálba! / De távolodtak, s mind mélyebbre szálltak, / csak foltok voltak már, testetlen árnyak, / bakancsuk a kövön fel-felekhózzott, / karjuk megnyúlt s ijesztőn rángatózott, / hogy közülünk néhányan felzokogtak, / mert tudható volt, hogy ők már halottak.” A háború utolsó hónapjaiban az erdélyi magyarság nagyobb vérvesztéseget szenvedett el, mint a korábbi háborús esztendőik során, az erdélyi német (szász) lakosság, amelynek katonakorú férfiai, de asszonyokat is a Szovjetunió belső területére hurcolták kényszermunkára, a későbbiekben sem tudta pótolni ezeket a veszteségeket.

Az Erdélyben élő magyarság, de maga Magyarország is teljesen kiszolgáltatottá vált a háború végét követő események előtt. Az 1944 augusztusában Romániával kötött fegyverszüneti egyezmény még hagyott némi kiskaput az új magyar külpolitika törekvései előtt, midőn „Erdély egy részének” Romániához való visszacsatolását helyezte kilátásba. A budapesti miniszterelnökségen és a külügyminisztériumban készültek is tervek arra, hogy miként lehetne legalább egy keveset (például Nagyváradot, Szatmárnémetit, Zilahot) megőrizni az 1940-ben visszacapott területtől, és hogyan lehetne garanciákat szerezni arra vonatkozóan, hogy Székelyföld önkormányzatát a békeszerződés lehetővé tegye. Ezek az elképzelések mindazonáltal eleve megbuktak azon, hogy a moszkvai kormányzat számára a dél-kelet-európai térségben fontos stratégiai helyet elfoglaló Románia, amelyet a szovjet kormány különben is kárpótolni szándékozott az elveszített keleti területért, és ahol már 1945 tavaszán egyértelműen szovjetbarát kommunista kormány alakult, jóval fontosabb partnert jelentett, mint az a Magyarország, amely az 1945-ös választásokon nagy többséggel egy polgári kormány mellett nyilvánította ki akaratát. A nyugati hatalmak pedig – amelyek a háború folyamán, jöllehet a „második bécsi döntést”, mint a velük háborúban álló német és olasz kormány határozatát elutasították – eredetileg hajlottak volna arra, hogy Magyarország javára kisebb mértékben módosítsák a trianoni határokat. Végül azonban mégsem kívántak

a Szovjetunióval meddő határvitákba bonyolódni, különösen egy olyan területen, amelyet már korábban a moszkvai kormány befolyási övezetének ismertek el. Mindennek következtében az 1947. február 10-én Párizsban aláírt békeszerződés helyreállította a „második bécsi döntés” előtt érvényes magyar-román határvonalat.⁴ Románia 1948. február 4-én szövetségi szerződést írt alá a Szovjetunióval, ezt követték a magyar-szovjet, a bolgár-szovjet és a többi kelet-közép-európai együttműködési szerződés, majd még ebben az esztendőben befejeződött a régió „szovjetizálása”. Mindez teljes mértékben eldöntötte Erdély hovatarozásának ügyét, illetve az erdélyi magyarság közjogi és politikai helyzetét.

Az erdélyi magyarság történelmének egyik legsúlyosabb helyzetébe került a román impérium helyreállítása után. Már esett szó arról, hogy a harcoló szovjet és román csapatok mögött a Székelyföldre és Észak-Erdélybe bevonuló román irreguláris alakulatok tömeges gyilkosságokat követtek el a magyar lakosság rovására. Emiatt, mindenekelőtt a hátszág nyugalmanak fenntartása érdekében a szovjet katonai parancsnokság ki-parancsolta ezekből a körzetekből a román hadsereget, valamint az ott berendezkedő román közigazgatást, és a baloldali pártok (mindenekelőtt a kommunisták) helyi képviselőiből vegyes (román-magyar) közigazgatást állított fel, ilyen módon kapott szerepet például Kolozsvár vezetésében a román Teodor Vescan mellett Balogh Edgár. A vegyes közigazgatás jól működött, és voltak kezdeményezések (mindenekelőtt kommunista részről) arra is, hogy Észak-Erdély valamiféle önálló „szovjet-köztársasági” státust érjen el, ennek ellenére a Groza-kormány hivatalbalépése után a moszkvai vezetés a teljes erdélyi területen helyreállította a román közigazgatást. Bukarest ekkor még az erdélyi magyarság megbékítésére törekedett, ennek a – főként Petru Groza által szorgalmazott – pacifikálási folyamatnak volt a következménye az, hogy Kolozsváron a román egyetem helyreállítása mellett fennmaradhatott az eredetileg a szovjet megszálló parancsnokság által engedélyezett önálló magyar egyetem, több magyar főiskolai intézmény is létrejöhett, nagyrészt megmaradt a magyar iskolahálózat, mi több, a csángók által lakott falvakban is létrejöttek magyar általános iskolák. A későbbi fejlemények mindazonáltal arra vallottak, hogy mindez csupán a bukaresti kormányzat taktikai manővere volt: a béketárgyalásokon ez a kormányzat mint demokratikus rendszer kívánt megjelenni, amely messze-menően kielégíti a kisebbségi népcsoportok jogos kívánságait. És mint-hogy a román kormány álláspontját teljes mértékben támogatta a szovjet politika, Magyarországnak sem a néhány határmenti magyar város megtartására, sem a székelyföldi autonómia létrehozására, de még csak egy (az első világháború után kötött megállapodáshoz hasonló) kisebbségvédelmi egyezmény megkötésére sem volt lehetősége.

Az erdélyi magyarság ebben az időben – a kedvezőtlen történelmi fordulat ellenére is – igen komoly tényezőt jelentett: az ismét Romániának juttatott terület lakosságának közel 26 százalékát adta, és a jelentékenyebb városok nagy részében, így Kolozsváron, Nagyváradon, Aradon, Szatmárnémetiben, Marosvásárhelyen és a többi székely városban határozott többséget alkotott.⁵ (Mindezt annak ellenére, hogy a bukaresti kormány nagyjából kétszáz ezer magyartól megtagadta a román állampolgárságot, és a háború végén ugyancsak közel kétszáz ezer magyar menekült Magyarországra.) Lássuk tehát azt a statisztikát, amely (ezer főben) Erdély népességének etnikai megoszlását mutatja az 1948 és 1977 közötti népszámlálásokon:⁶

Népesség	1948	1956	1966	1977		
	anya- nyelv szerint	anya- nyelv szerint	nem- zetiség szerint	anya- nyelv szerint	nem- zetiség szerint	nemze- tiség és anyanyelv szerint
Szám szerint (ezer fő)						
Román	3572	4081	4052	4570	4559	5321
Magyar	1482	1616	1559	1626	1597	1651
Német	332	373	368	374	372	323
Zsidó/jiddis	30	10	44	1	14	8
Cigány	--	38	78	32	49	44
Egyéb	165	114	131	117	129	153*
Összesen	5761	6232	6232	6720	6720	7500
Százalék szerint						
Román	65,1	65,5	65,0	68,0	67,9	70,9
Magyar	25,7	25,9	25,0	24,2	23,8	22,0
Német	5,8	6,0	5,9	5,6	5,5	4,3
Zsidó/jiddis	0,5	0,2	0,7	x	0,2	0,1
Cigány	--	0,6	1,3	0,5	0,7	0,6
Egyéb	2,9	1,8	2,1	1,7	1,9	2,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Ebből 34 059 „eltérő anyanyelvű és nemzetiségű”

A most idézett kötetben a romániai magyarság demográfiai helyzetét bemutató Sebők László egy másik táblázata arról ad képet, hogy a hivatalos állami statisztikához viszonyítva – ennek adatait kiegészítve – milyen adatok összegezhetők az egyházi anyakönyvek és más becslések figyelembevételével.⁷ Ezek szerint a romániai magyarok száma – a népszámlálások, illetve más számítások szerint a következő:

A romániai magyarok száma – a népszámlálások, illetve számításaink szerint
(ezer főben)

	1956		1966		1977			1985	
	C	B	C	B	C(A+N)	C(N)	B	B	V
Mai Erdély	1616	1616	1626	1735	1651	1686	1910	1970	2100**
Moldvai csángók	17	60*	8	60	6		50	50	60
Bukarest	15	70	11	70	8	21	70	70	50***
Egyéb Regát	6	40	7	40	6		50	60	
Románia összesen	1654	1786	1652	1905	1671	1707	2080	2150	2210

C = Népszámlálás

B = Becsléseink

V = Becslés az egyházi adatok alapján

(A+N) Anyanyelv és nemzetiség szerint

(N) Nemzetiség szerint

* Az egykori Magyar Népi Szövetség nyilvántartása alapján

** A nem római katolikus regáti magyarokkal együtt

*** Csak a bukaresti római katolikus püspökség magyarjai

A magyarság az 1945 tavaszi romániai politikai fordulat után nagyjából létszámarányának megfelelően vagy némiképp afölött kapott szerepet a politikai és kulturális életben. Ennek mindenekelőtt az volt a magyarázata, hogy a romániai kommunista mozgalomban viszonylag kevés román nemzetiségű vett részt, ehhez képest magasabb volt a magyarok (a magyar zsidók) és az ukránok képvisellete, a kommunista párt számos vezetője, így Luka László pénzügyminiszter és miniszterelnök-helyettes is magyar nemzetiségű, illetve származású volt. Emiatt különben a román pártfunkcionáriusok szüntelenül panaszokkal léptek fel, és az ötvenes évek elejére a magyarság képviselői fokozatosan kiszorultak a vezető állami és párttisztviselésekből. És miután 1952-ben a korábbi magyar vezetőket, valamint azokat, akik moszkvai emigrációjukból tértek haza, kizárták a pártból és többnyire sokévi börtönbüntetésre ítélték, nyilvánvalóvá lett, hogy a bukaresti vezetés a hagyományos nagyromán nacionalizmus előtt nyitott utat, és a többnemzetiségű romániai társadalom „romanizálására” törekszik.

Az erdélyi magyarságnak közvetlenül a háború után igen jelentékeny intézményrendszert sikerült kiépíteni, így Bolyai Tudományegyetem elnevezéssel fennmaradt a kolozsvári magyar egyetem, 184 (többnyire egyházi kézben lévő) magyar középiskola, igen sok elemi iskola és óvoda működött.

1945. február 6-án a bukaresti kormányzat közre adta az úgynevezett *Nemzetiségi Statutumot*, amely kimondta valamennyi román állampolgár jogegyenlőségét, és ezen túl bizonyos kollektív jogokat is kilátásba helyezett, mindenekelőtt az anyanyelvhasználat területén: azokban a körzetekben, amelyben a lakosság 30 százaléka valamilyen kisebbségi nyelvet beszél, a szabad nyelvhasználat jogát kívánta érvényesíteni. Az 1945. augusztus 6-án meghozott újabb törvény részletesebben meghatározta a *Nemzetiségi Statutum* következményeit: megtiltotta az etnikai, nyelvi és felekezeti közösségek hátrányos megkülönböztetését, rendelkezett az anyanyelvhasználat jogáról a magán- és közéletben, az állami hivatalok kötelezettségeiről, továbbá a kisebbségi oktatási intézmények jogegyenlőségéről. A nemzetiségi politikában tapasztalt „nyitás” következménye volt a Magyar Népi Szövetség megalakulása is, ez a szervezet lett volna hivatva arra, hogy a romániai magyarság egységes politikai és kulturális képvisellete legyen, távlatos feladatait azonban a bukaresti politikában bekövetkezett változások miatt valójában nem volt képes elvégezni.⁸

A Magyar Népi Szövetség (MNSZ) 1944. október 16-án alakult meg Brassóban, a korábbi Romániai Magyar Dolgozók Szövetségének utódként, és hamarosan integrálta az észak-erdélyi baloldali szervezeteket. Elnökének az erdélyi magyar munkásmozgalom neves személyiségét, a Székelyföldről származó (különben Márton Áron püspök unokatestvéreként született) Kurkó Gyárfást választotta meg. Első kongresszusát 1945 májusában Kolozsváron tartotta, ezen megjelent Petru Groza miniszterelnök és Luka László, az Országos Demokratikus Arcvonal főtitkára is. Még a kongresszus előkészítéseként 1945. március 12-én memorandumot intézett a bukaresti kormányhoz, ebben jelölve meg az erdélyi magyarság legfontosabb követeléseit. „A Magyar Népi Szövetség céljainál és szervezetének nemzeti jellegénél fogva elsősorban arra hivatott, hogy a magyar nép egyenjogúságáért és sajátos kultúrájához való biztosságáért küzdjön. Így természetesen, a kormányváltással beállított új politikai helyzetben is, mindenekelőtt az erdélyi magyar tömegek nemzeti és kulturális kérdéseire összpontosítja figyelmét. Ebből a szempontból főbb gondja az, hogy az új kormány nemzetiségi politikája alkalmas legyen a nemzeti egyenlőség és a népek közötti béke megteremtésére. Ennek egyik előfeltétele az, hogy a kormány szoros kapcsolatot tartson fenn a magyar nép tömegmozgalmaival, s így állandóan tájékozódva legyen a magyar nép nemzeti és kulturális helyzetéről, panaszairól és kívánságairól.”⁹

A memorandum ezt követve foglalja össze a romániai magyarság kívánságait, így a többi között a magyarság képviselét a bukaresti kormányban, közigazgatási hivatali Kolozsvár székhellyel, az észak-erdélyi területen demokratikusan megválasztott önkormányzatok fenntartását, a

magyar nyelv hivatalos jellegének elismerését, a munkaszolgálatos táborok feloszlatását, a Maniu-gárdisták által okozott károk jóvátételét, a háborús események következtében külföldre távozott magyarok szabad hazatérését, a szabad nyelvhasználatot „az elemi iskolától az egyetemig bezárólag”, önálló főiskolai központot Kolozsváron és Marosvásárhelyen, a magyar egyházak állami támogatását, a kolozsvári magyar Nemzeti Színház fennmaradását, a magyar „közoktatási és kultúr-kérdések intézésére külön magyar kultúr-tanács” felállítását, az erdélyi magyarok szabad munkavállalásának és megélhetésének biztosítását, a földreformtörvény végrehajtásának „demokratikus ellenőrzését”, a magyar nemzeti színek és a magyar *Himnusz* szabad használatát és így tovább. Voltak a listán mai szemmel olvasva egészen különös kívánságok is, például a következő: „Kívánjuk mindazon észak-erdélyi iskolás gyermekek azonnali szabadon bocsátását, akiket Dél-Erdélyben nyári vakációjuk alkalmával internáltak.” A történelem furcsa játéka, hogy a beterjesztett követelések közül valószínűleg csak ez a legutolsó valósult meg maradéktalanul.

A Magyar Népi Szövetség kolozsvári első kongresszusa lényegében e fenti követeléseket ismételte meg *Ezt kívánjuk, ehhez ragaszkodunk* című dokumentumában. A kongresszusnak ez a határozata a következőkben jelölte meg az erdélyi magyarság jogos követeléseit:

A román és a magyar nép közötti minél szorosabb baráti együttműködés érdekében a Romániai Magyar Népi Szövetség az itt élő magyarság országos kérdései közül a következő kérdések demokratikus szellemű rendelkezését tartja a legsürgősebbnek:

- a) az állampolgárság rendezése, különös tekintettel a sajátos viszonyokra;
- b) a nem fasiszta eltávozottak visszatérésének rendezése;
- c) az anyanyelv használatának tiszteletben tartása;
- d) az észak-erdélyi demokratikus közalkalmazottak besorolása;
- e) a dél-erdélyi területeken élő magyarság bekapcsolása a közigazgatásba;
- f) a magyar anyanyelvű közoktatás biztosítása;
- g) a kolozsvári magyar egyetemi oktatás állami biztosítása;
- h) a székelyföldi népfellegel áttelepítésének megnyugató megoldása;
- i) a földosztás ellenőrzése a nemzeti jogegyenlőség szempontjából is;
- j) eltörlése mindazoknak a törvényeknek, amelyek megkülönböztetést tesznek nemzetek, fajok és vallások között.

A Romániai Magyar Népi Szövetség megfelelő szakemberekkel és szervezetekkel támogatni fogja a kormányt, hogy ezeket a kérdéseket a kongresszus határozatainak szellemében minél tökéletesebben sürgősen megoldhassa.¹⁰

Azt természetesen Kurkó Gyárfás és általában a Magyar Népi Szövetség vezetői is jól tudták, hogy a már kivívott és a továbbiakban megszerzendő kisebbségi jogokat csak elszánt küzdelemben lehet megtartani és érvényesíteni. Bizonyára erre utalt a szövetség elnökének az 1945. szeptember 6-án Kolozsváron rendezett nagygyűlésen elmondott beszéde, amely kitartó harcra szólította fel az erdélyi magyarokat. Ebben a beszédeben Kurkó Gyárfás a magyar egység követelményének hangoztatása során a következőket jelentette ki: „A nemzetiségi sors állandó harcot jelent. A magyarságnak tudnia kell, hogy csak egy útja van, és az a Magyar Népi Szövetség, ahol összes nemzetiségi jogait védheti, kivívhatja, biztosíthatja. Itt a helye minden becsületes magyarnak, bármely politikai irányzathoz tartozzék is, akkor is, ha tagja osztályharcon alapuló szakszervezeteinknek, a kommunista pártnak, a szociáldemokrata pártnak, vagy más tömegszervezetnek. A pártokban minden haladó eszméért küzdő magyarnak részt kell vennie, a mi szervezetünkben is, hogy kivívja nemzetiségi szabadságunkért folytatott harcunkat. Mint harcos, egységes nemzetiségi szervezet, a teljes jogegyenlőség alapján állunk az Országos Demokrata Arcvonalal, a demokrata szervezetekkel, köztük elsősorban a kommunista párttal.”¹¹

A kibontakozó szövetség előtt, úgy tetszett, biztató jövő állott, ezt mutatták a következő néhány esztendő fejleményei is. Az 1946. június 3-a és 5-e között Székelyudvarhelyen rendezett kongresszuson a szövetség részletes kisebbségi törvénytervezetet fogadott el, az év őszén megrendezett nemzetgyűlési választásokon az önálló magyar listára több mint félmillió választó szavazott, és huszonkilenc magyar képviselő került be a bukaresti parlamentbe, közöttük Kós Károly és Kacsó Sándor. A Magyar Népi Szövetségnek igen nagy eredményei voltak a magyar oktatásügy, a főiskolai képzés és a magyar színházi kultúra létrehozásában (a kolozsvári magyar opera és színház mellett Marosvásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön, Temesváron és Nagyváradon jöttek létre magyar társulatok). A magyar nemzeti közösség és ennek kultúrája, úgy tetszett, biztos alapokon fejlődhet tovább – mindennek a Magyar Népi Szövetség volt a szervező ereje.¹²

A szövetség vezetése, így Kurkó Gyárfás is, számos engedményt tett a bukaresti kormánynak abban a reményben, hogy ez meg fogja könnyíteni az erdélyi magyarság egyenjogúságának és részleges önkormányzatnak a kiépítését. Így például a szövetség vezetését ellátó Százas Bizottság 1945. november 18-i marosvásárhelyi ülése teljes bizalmát nyilvánította a román kormányzat iránt. Ennek a döntésnek a hátterében ott voltak a román kormányzat, személy szerint Petru Groza ígéretei, így a közép-európai konföderáció, a magyar-román vámunió, az útlevélkényszer megszüntetésének és ezzel a határok „ellégiesítésének” meg nem valósuló terve. A szövetség vezetése csak annyit tudott elérni, hogy leszögezte azt a véleményét, mi-

szerint a határok kérdésében nem illetékes állást foglalni, tekintettel arra, hogy ez a békekonzferencia illetékességi körébe tartozik.

A párizsi békeszerződés aláírása után, tehát midőn a bukaresti vezetés már birtokon belül érezte magát, gyorsan megkezdődött a korábbi engedelmények visszavonásának időszaka. 1947 novemberében a szövetségre ráerőltették az önálló magyar szövetkezeti hálózat felszámolásának elfogadását, és elnöki posztjáról eltávolították a magyar érdekeket határozottan képviselő Kurkó Gyárfást, a szövetség új elnöke az engedékenyebb Kacsó Sándor lett (akinek, mint korábbi internálnak, nehéz tapasztalatai voltak a román hatóságok erőszakos természetével). Ugyancsak felszámolták a történelmi múltú magyar egyesületeket: az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet (EMGE), az Erdélyi Múzeum Egyesületet (EME), az Erdélyi Tudományos Intézetet (ETI), majd elbocsájtották azokat a kolozsvári egyetemi tanárokat (köztük Benedek Marcellt, László Gyulát, Zolnai Bélát és másokat), akik magyar állampolgárként kerültek az egyetem kötelekébe; hamarosan eltávolították az egyetemről a román állampolgárságú Bíró Vencelt és György Lajost is. A Romániai Magyar Írók Szövetségét beolvastották a román írószövetségbe, megszüntették a kolozsvári önálló Magyar Művészeti Intézetet, a magyar műszaki és mezőgazdasági felsőoktatást. Tulajdonképpen már 1947-1948-ban megjelent a színen az a kormányzati stratégia, amely az önálló erdélyi magyar kultúra és távlatosan az erdélyi magyarság felszámolását tűzte ki célként maga elé.

Ezt a magyarságot – a háború befejezése utáni időszakban – akkor érte az első nagyobb csalódás, midőn minden jogos várakozása ellenére semmit sem lehetett megőrizni az 1940-es határkorrekció eredményeiből. (Ebben a tekintetben mit sem számított az, hogy az észak-erdélyi és székelyföldi területen, a nagyobb arányú migráció ellenére is, viszonylagos többségben élt a magyarság, ez a többség nem volt kisebb, mint az a román többség, amelyre hivatkozva az első világháborút lezáró trianoni szerződés az egész dél-kelet-magyarországi területet a román államnak ítélte.) A második csalódás akkor, nagyjából 1948-1949 körül következett be, midőn a bukaresti politika részben erőszakos, részben manipulatív eszközökkel politikai erőt szolgáltatta ki az 1944 után megőrzött vagy megszerzett kisebbségi jogokat és intézményeket. Kétségtelen, hogy abban az időben (1944 és 1949 között) kevesen látták azt, hogy merrefelé vezetnek a kisebbségpolitikai folyamatok, az erdélyi magyar baloldali képviselőit ugyanis nagyrészt megtévesztette a Romániában végbement politikai fordulat, amely eredetileg teljes jogegyenlőséget ígért, és valóban mutatkoztak remények abban a tekintetben, hogy ezek az ígéretek legalább részben teljesülnek. Hiszen az erdélyi magyarságot fenyegető legnagyobb veszedelemeket: az elűldözés vagy a teljes jogfosztottság fenyegetését, amely a román jobb-

oldal részéről mutatkozott, éppen a baloldali fordulat hártotta el. Ez volt a történelemnek az a csapdája, amely az erdélyi magyarság sorsáért őszintén aggódó és felelősséget vállaló demokratákat – köztük olyanokat, mint Kacsó Sándor, Szemlér Ferenc, Szabédi László, Balogh Edgár, Méliusz József, Jordáky Lajos, Kurkó Gyárfás és mások – foglyul ejtett. Rövid ideig Kós Károly is (mint nemzetgyűlési képviselő) vállalt közéleti szerepet, ő azonban igen hamar visszavonult a közéletből, és elsősorban építészként, illetve építészeti teoretikusként végzett tevékenységet. Később az előbbiekből közül többen is a diktatórikus rendszer börtönébe kerültek, és szinte mindegyiküknek keserves önvizsgálatok során kellett számot vetnie azokkal az illúziókkal, amelyek megszabták közéleti tevékenységüket.

Valójában azoknak a nézeteit igazolták az események, akik a kezdetektől fogva bizalmatlansággal és ellenkezéssel figyelték a történések menetét. Erre utalnak azok a dokumentumok, amelyeket az erdélyi magyarság sorsáért felelősséget vállaló szellemi vezetők juttattak el illetékes tényezőkhöz a békeszerződés előkészítése során. Két ilyen dokumentumot szeretnék idézni. Az első Márton Áron római katolikus, Vásárhelyi János református püspökök, Korparich Ede, az Erdélyi Hangya Szövetkezetek elnöke, Lakatos István, a szociáldemokrata párt magyar tagozatának vezetője és Szász Pál, az EMGE elnöke írták alá 1946. május 8-án. Ebben Nagy Ferenc magyar miniszterelnök figyelmét kívánták felhívni az erdélyi magyarság sorsában beálló történelmi fordulat várható következményeire. A nyilatkozat a többi között a következőket állapította meg: „Az erdélyi magyarság, mint minden szabad nép, amelyből az élet ösztöne még nem aludt ki, saját államában, saját fajtestvéreivel együtt, saját életfelfogása szerint kíván élni. Megérti, az erdélyi románság hasonló óhaját, de a maga részéről magának ugyanezt a jogot kívánja.

Az erdélyi magyarság számára a román uralom alatt töltött évek bebizonyították, hogy Romániában alapvető emberi jogai nincsenek biztosítva, annak ellenére, hogy azok tiszteletbentartására Románia ismételt ünnepléses ígéretekkel tett és nemzetközi kötelezettségeket vállalt. A magyarság most már minden román politikai rendszert megismert, de túrhető életviszonyokat számára egyik sem hozott. Éppen most kell, különösen gazdasági téren, a legsúlyosabb és legmélyebb ható veszteségeket elszenvednie, amikor a demokrácia nevében kormányozzák, amelyhez pedig olyan nagy reményeket fűzött.

Az erdélyi magyarság pedig éppen ezért elvárja, hogy a magyar kormány a maga részéről is mindent el fog követni annak érdekében, hogy a béketárgyaláson az erdélyi magyarságot kielégítő területi rendezés jöjjön létre. Amennyiben a hatalmak esetleges diktátuma következtében az erdélyi magyarság számottevő tömegei mégis kívül maradnának Magyarországon ha-

tárain, úgy az erdélyi magyarság elvárja a magyar kormánytól, hogy mindent megtesz az iránt, hogy a tömegek népi, kulturális, gazdasági jogainak tiszteletbentartását és az őket megillető gazdasági és kulturális birtokállomány csorbítatlan fennállását a győztes hatalmak hatékonyan és intézményes módon biztosítsák. Ennek keretében elvárja, hogy az Erdélyben lévő magyarországi vagyont sem fog ellenséges vagyónként kezelni, miután ez az erdélyi magyarság további érzékeny elerőtlenedését eredményezné.”¹³

A másik történelmi dokumentum Márton Áron 1946. január 28-án Gyulafehérváron keltezett levele Petru Groza román miniszterelnökhöz. Ebben szó esett a magyar fiatalok kényszermunkára hurcolásáról, a munkatáborokban sínylődő magyarok sorsáról, a román szabadesapatok erdélyi garázdálkodásáról, a magyar férfilakosság egy részének a regáti hadifogoly-táborokba történt kényszerítéséről, a román sajtó magyarellenes gyűlöletet keltő kampányairól, sőt, arról is, hogy a román egyházak papjai zsarolással kényszerítik felekezettváltoztatásra a magyarokat. Majd a püspök részletesen beszélt a román kormánynak azokról az intézkedéseiről, például a magyar földműveseket kirekesztő földreformról, a magyar tulajdonok zár alá vételéről, a magyarságot diszkrimináló állampolgársági törvényről és más hasonló rendelkezésekről, amelyek rendre lehetetlenné tették azt, hogy az erdélyi magyarság megbéküljön a kialakult helyzettel, és otthonosan érezze magát a román állam keretei között. Végül a levél a következőket jelentette ki: „Befejezésül hangsúlyozni kívánom, hogy nem a magyarság nevében beszélek, mert ilyen megbízatásom nincsen. Azonban a magyarság helyzetével és hangulatával tisztában vagyok, s úgy ítélem, hogy a levelemben adott rajz megfelel a valóságnak. Érintkezem a magyar társadalom minden rétegével, ismerem a falu helyzetét éppen úgy, mint a városokét, az értelmiség gondolkodását éppúgy, mint a munkásságét. Isten magyarnak teremtett, s természetesen fajtestvéreim sorsa és sorsának alakulása iránt nem lehetek közömbös. A papi hivatásom pedig arra kötelez, hogy a kérdéseket erkölcsi szempontból is mérlegeljem. A román fennhatóság alatt élő magyarság helyzete nem felel meg azoknak a nagy erkölcsi követelményeknek, melyeket az Egyesült Nemzetek alapokmánya a békés együttélés rendezőelveiként megjelöl.”¹⁴

Márton Áron püspök hosszú időn át az ismeretlenségben lappangó levele arra utalt, hogy a nemsokára bekövetkező történelmi események nem lehettek teljesen rejtve a felelősen gondolkodó elmék előtt. Ezek az események mindazonáltal a leginkább pesszimiztikus jövőképet is messze meghaladták: 1948 után az erdélyi magyarság súlyos történelmi megpróbáltatásainak korszaka következett.

Jegyzetek

- ¹ Zile albe, zile negre. Memorii. Bucuresti, 1991 című emlékiratában olvashatók a következők: „A német nép lelkét mélyen áthatják katonáink hőstettei. Amikor 1942 tavaszán Németországban jártam (...) csodálatos légkört találtam. Adolf Hitler személyesen adott utasítást, hogy hadseregünk minden bravúros cselekedetét hozzák a német nép tudomására, nemcsak a háborús jelentésekben, amelyekben Románia rögtön a második helyen áll a birodalmi német csapatok után, hanem a sajtójelentésekben és a filmhíradókban is. A német katonai és politikai filmek hatalmas propagandát fejtenek ki Románia érdekében. Nem kérdés többé, melyikünk kerekedett felül a Magyarországgal folytatott versengésben. Évezredes ellenségünk a lehető legalacsonyabb szintre zuhant vissza, és egyre gyűlöletesebbé válik Berlin szemében. (...) Különböző helyekről a tudomra adták, hogy az egyetlen ember, akire Hitler hallgat, az Antonescu.” Idézi: Durandin, Catherine: A román nép története. Ford. Saly Noémi, Szántó Judit, Tófalusi Ágnes. Budapest, 1998. 304 p.
- ² Durandin, Catherine i.m. 313. p.
- ³ Lucrețiu Patrascanut 1954-ben kivégezték, Ana Paukert 1952-ben kizárták a pártból, Vasile Lucát 1952-ben bebörtönözték, később mindhármukat rehabilitálták.
- ⁴ V.ö. Fülöp Mihály: A befejezetlen béke. Budapest, 1994. 159-166. p.
- ⁵ Az erdélyi magyar városok románosításának gyakorlata a román politikai rendszer stratégiai prioritásai közé tartozott, ennek érdekében hozták létre az ún. „zárt városok” rendszerét, ezekbe csak hatósági engedéllyel lehetett betelepülni. Ennek ellenére 1977-ben Kolozsváron még mindig 85 ezer, Marosvásárhelyen 82 ezer, Temesváron 36 ezer, Aradon 34 ezer, Brassóban 34 ezer, Nagyváradon 76 ezer, Szatmáron 48 ezer magyar élt. In: Hetven év. A romániai magyarság története. Szerk. Diószegi László és R. Süle Andrea. Budapest, 1990. 53. p.
- ⁶ U.ott 53. p.
- ⁷ U.ott 58. p.
- ⁸ Autonómisták és centristák. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március). Összeállította Nagy Mihály Zoltán és Vincze Gábor. Csíkszereda, 2004. 336-341. p.
- ⁹ U.ott 336. p.
- ¹⁰ Kurkó Gyárfás emlékére. Szerk. Lipcsey Ildikó. Budapest, 1987. 55-56. p.
- ¹¹ U.ott 64-65. p.
- ¹² A Magyar Népi Szövetségről: Balogh Edgár: Hídverők Erdélyben. Budapest, 1985. U.ö: Férfimunka. Emlékirat 1945-1955. Budapest, 1986. Katona Szabó István: A nagy remények kora. Erdélyi demokrácia 1944-1948. I-II. Budapest, 1990. Tötössy Magdolna: A Magyar Népi Szövetség története 1944-1953. I-II. Csíkszereda, 2005.
- ¹³ Nékám Sándornak, a bukaresti Magyar Misszió vezetőjének jelentése 1946. május 5-én. In: Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák. II. kötet. Csíkszereda, 2003. 68-69. p.
- ¹⁴ Márton Áron levele Petru Groza miniszterelnökhöz. Gyulafehérvár, 1946. január 26. In: Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák I. m. 43-46. p.

Vesztróczy Zsolt

Grünwald Béla, a nemzetiségpolitikai gondolkodó

Béla Grünwald the nationality politician

In the 1870s Béla Grünwald brought a kind of turn into the Hungarian nationality policy by his magistrational activities in Co. Zólyom and his book *A Felvidék* (the Upland). He suggested to hasten the Magyarization of schools and town with national aids in order to reach his aims – among them the suppression of the 'pan slavic' ideas – he realised that the inhabitants of Slovakian villages were impossible to change over. He could not realize his major idels: the nationalization of the counties, the annulation of the liberal nationality law and the tightening of the freedom of the press. Driven out of the political life, he committed suicide in 1891.

Grünwald Béla neve mára az élet valamennyi területére kiterjedő, a szlovák lakosság egészét célba vevő erőszakos magyarosítás szimbólumává vált. Ezt a kétes hírnevet a három szlovák tannyelvű gimnázium és a Matica slovenská felszámolásában játszott szerepével, illetve a Felvidék című pamfletjével érdemelte ki, ami a szlovákok és általában a nemzetiségek elleni kemény fellépéshez szolgált szellemi munícióval. Írásomban ezt az ellentmondásos pályát kívánom bemutatni szlovák-magyar kapcsolatok szemszögéből.

Az 1868-as nemzetiségi törvény elfogadását követően a liberalizmus és a nacionalizmus ellentéte mind komolyabb dilemmát jelentett a korabeli magyar politikai elit számára, amely ennek hatására két nagy táborra szakadt. Bár az egységes és oszthatatlan állam gondolatával, illetve az egy politikai nemzet elvével mindenki egyetértett, a Deák-Eötvös-Mocsáry fémjelezte kisebbség a nemzetiségi törvény megtartásával, illetve az abban foglaltak helyi és megyei szinten történő maradéktalan érvényesítésével próbálta ezt az ellentétet feloldani. A vele ellentétesen gondolkodó többség viszont a nemzetiségi törvényben foglaltak és az önkormányzati jogok szűkítésében, valamint a választójog kiterjesztésnek megakadályozásában látta a megoldást.¹ Ezen utóbbi irányzat egyik markáns, de meglehetősen szélsőségesen gondolkodó képviselője Grünwald Béla volt, aki mind teoretikusként, mind gyakorló politikusként beírta a nevét a szlovák-magyar kapcsolatok és általában a magyar nemzetiségi politika történetébe.

¹ Katus László: A nemzetiségi kérdés és nemzetiségi politika a kiegyezés után. In: *Magyarország története 1848-1890.* (M. Tört. 10 kötetben, 6. köt.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. II. Szerk. Kovács E. és Katus L. 1354-1361. p.

Grünwald Béla 1839. december 2-án született Szentantalon, anyai ágon szlovák, apai ágon pedig német szülők egyetlen gyermekeként. Mindkét család jó anyagi háttérrel rendelkező, Zólyom megyében nagy befolyásnak örvendő famíliának számított. Iskoláit Selmecebányán, Rimaszombaton, Miskolcon és Rozsnyón végezte. A gimnáziumot 1858-ban fejezte be, ezt követően pedig jogi tanulmányokat folytatott Pesten és Bécsben. Ennek befejezése után még egy évig a berlini, a heidelbergi, majd a párizsi egyetemen hallgatott jogi és filozófiai előadásokat. 1865-ben tért vissza Besztercebányára, ahol bekapcsolódott a megyei közéletbe. Politikai karrierje 1868-ban kezdődött, amikor Zólyom megye főjegyzőjévé választották, 1871-ben pedig az alispáni tisztséget is elnyerte. 1878-tól kezdve haláláig országgyűlési képviselő volt, először a Szabadelvű Pártban, majd 1880-tól az Egyesült (Mérsékelt) Ellenzék soraiban, 1891-ben bekövetkezett haláláig.²

Bár Grünwald az 1870-es években több röpiratot és újságcikket is írt a nemzetiségi kérdésről (pl. Felsőmagyarországi levelek a magyar nemzetiséghez; Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség), a legnagyobb hatást a korabeli közvéleményre mégis az 1878-ban megjelent *Felvidék* című művével gyakorolta, amivel ideológusként is országos hírnévre tett szert. Ebben részletesen kifejtette a szlovákkérdés – és általában a nemzetiségi kérdés – megoldásának általa helyesnek vélt módját, ami korábbi írásaihoz képest nem jelentett újdonságot, így *A Felvidék* „mindössze” a grünwaldi eszmekör összegzésének tekinthető.³ Bár Grünwald a szlovákok politikai és történelmi megítélésében nem hozott újat a korábbi magyar álláspont-hoz képest, ám az általa tett radikálisnak számító, antiliberális megoldási javaslatokban annál inkább. Ő ugyanis a kiutat az államhatalom részéről alkalmazott jogi és adminisztratív eszközökben, vagyis a megyei tisztségviselők választásának megszüntetésében, az 1868-as nemzetiségi törvény eltörlésében, a teljes szlovák értelmiség elmagyarosításában, valamint a sajtótörvény és a véleménynyilvánítás különféle formáinak megszigorítá-

² Lackó Mihály: *Halál Párizsban. Grünwald Béla történész művei és betegségei.* Magvető, Budapest, 1986. (Nemzet és emlékezet 25.) 32-47. p., Pók Attila: Utószó. In: Grünwald Béla: *A régi Magyarország 1711-1825.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 416-418. p.

³ Grünwald Béla röpirata természetesen nem maradhatott válasz nélkül szlovák részről, a kesztyűt pedig Michal Mudroň vette fel, aki „A Felvidék. Felelet Grünwald Béla hasonnevű tanulmányára” című írásában válaszolt a magyar politikusnak 1878-ban. Mudroň könyvét, vitapartnere írásának megfelelően 12 részre osztotta, és sorra reflektált Grünwald állításaira, kiemelve ellentmondásait. Mudroň ebben a vitában, bár szlovák részről a távlati cél az Okolie elérése volt, mégis a Grünwald által támadott nemzetiségi törvény álláspontjára helyezkedett, hiszen a területi autonómia felvetésének kérdése abban a helyzetben felért volna egy politikai öngyilkossággal. A nemzetiségi törvény viszont olyan hivatkozási alapot adott, amely nagyban tompította olyan vádak életét, mint pánszlávizmus, hazaárulás, vagy területi elszakadás, amit rendszeresen használtak a szlovák nyelvi, kulturális és oktatási törekvések kapcsán.

sában látta. Szintén meglepően új elem volt a szlovákokkal szemben használt rendkívül dehonesztáló hang, amely még magyar részről is megdöbbenést és rosszallást váltott ki.

Grünwald, a reformkori magyar politikai elit tradicionális elgondolásnak megfelelően a szlovákokban, a magyarországi németekhez hasonlóan egy továbbra is hungarus módon gondolkodó, tehát önálló, különálló nemzetiségi törekvésekkel nem rendelkező potenciális szövetségest látott. Ezen állapot fenntartásához viszont úgy vélte, hogy meg kell akadályozni, hogy a „magyar államban lakó nem-magyar népfajokban a különállás, a rokon fajokkal való solidaritás érzete fejlesztesék”, ezért a szlovákokat „ki kell szakítanunk a szlávok testéből s magunkhoz forrasztanunk oly erősen, hogy azzá legyenek nekünk, a mi volt az elszászi és lotharingiai német a franciának”.⁴ Ennek megfelelően a szlovák nemzeti mozgalom kialakulásában, annak politikai, társadalmi és kulturális törekvéseiben továbbra sem egy közép-európai nép saját nemzeti fejlődését, hanem csak az oroszok és csehek által kiváltott pánszláv izgatást látott, aminek megoldását alapvetően közigazgatástól és a közrendészettől várta.

Grünwald a kor magyar politikai normáinak megfelelően elutasította a szlovák politikai nemzet létét, amit két dologgal is indokolt.⁵ Egyrészt a szlovák történelmi múlt hiányával, hiszen álláspontja szerint (lévén anti-liberális gondolkodó, ha nem is a mai értelemben), ami „történelmi emlék és hagyomány van, az mind a magyar történelmi kiválóbb alakjaihoz fűződik”.⁶ Másrészt az önálló államiság hiánya miatt úgy vélte, hogy a szlovák nemzet kifejezés valójában pánszlávot jelent, amire „a tótok erre igen kevés fogékonysággal bírnak”. Grünwald szerint annak van értelme, ha valaki magyar vagy orosz akar lenni, „de annak nincs, hogy valaki tót akarjon lenni. Hiányzik hozzá minden lélektani indok, a dicső történelmi múlt s a jelenben a fény és hatalom, mely az önérzetet s az önállóság jogosultságának tudatát felébreszti. Ahhoz, hogy valaki komolyan tót akarjon lenni, megmérhetetlen korlátoltság szükséges”. Ugyanis a „tótság túlnyomó többsége magyar akar lenni, egy kis töredék orosz vagy cseh akar lenni, de tót nem akar lenni senki”. Grünwald szerint „tót nemzetiség nincs”, mert maguk nem a szlovákok „önálló létét akarják biztosítani, hanem csak

⁴ Grünwald Béla: *A Felvidék. Politikai tanulmány.* Ráth Mór, Budapest, 1878. 20-21. p.

⁵ Grünwald szerint „Magyarországnak vannak tót nyelven beszélő lakosai, de tót nemzetiség nincsen” Grünwald: *A Felvidék.* 35. p.

⁶ Grünwald, *A Felvidék.* 32. p.

előkészíteni és fogékonnyá tenni arra, hogy minél könnyebben beleolvadhassanak a szlávok tömegébe”.⁷

Grünwald a szlovák nemzeti törekvéseket a kor normáinak megfelelően pánszlávnak minősítette, ami a reformkortól kezdve általános volt a magyar politikai elit részéről. A pánszlávizmussal fogalma a romantikus reformkori nemzedékből páni félelmet váltott ki, mivel ez valóban hitt egy Magyarországot elsöpörni készülő orosz támadásban, (éppúgy, mint – szláv nép léte – a lengyelek) és az ehhez csatlakozni szándékozó hazai pánszlávok belső aknamunkájában.⁸ Ez a vélemény pártállástól függetlenül általánosan jellemezte a magyar liberális elitet, noha ennek az akkori körülményeket tekintve nem volt reálpolitikai alapja. Ezt ugyanis az Ausztria-Oroszország által 1833-ban megkötött müncheni szerződés elvben kizárta, a szlovák-orosz kapcsolatok pedig a korabeli levél- és iratanyag tanúsága szerint a kultúrára, az irodalomra és a nyelvészetre korlátozódtak, nem pedig a politikára.⁹

⁷ Grünwald, *A Felvidék.* 49. p. Mudroň erre az eszmefutásra úgy reagált, hogy „tót, a nagy szláv faj egyik tagja vagyok. „Egy 80 milliónyi, ethnografiai értelemben vett nemzetnek tagja lenni, nem szegyenletes dolog... De a fajegység és politikai egység érzete nyilván annyira esik egymástól, mint az ég a földtől, s azok azonosítása a legnagyobb absurdum”. Mudroň Mihály: *A Felvidék. Felelet Grünwald Béla hasonnevű politikai tanulmányára.* 2. jav. kiad. Pozsony. 1878. 38. p.

⁸ Wesselényi Miklós, a reformkori liberális ellenzék egyik vezéralakja erről a témáról 1843-ban írt könyvében részletesen kifejtette, hogy az országot egy orosz támadás és az itt élő szláv népek által indított forradalmi háború fenyegeti. Álláspontja szerint „akár az orosz, akár a forradalmi háborúnak már csak a folyta is semmivé tehetné, s az Európa által talán kivándorandó győzelem csak feldúlt vagyonunk romjai s legyilkolt családink sírjai között ülhetné elpusztult honunk feletti innepét. ... Ha pedig a had sorsa ellenünk fordulna, ha akár a kancsuka, akár a forradalmi illír vörös sapka győzne, egyenlőn enyészne a sorsunk. Az északi kolossznak, melynek vaskeze alatt független nemzeti lét s alkotmányos szabadság elenyészik, válnánk anyagilag s szellemileg csigázott provinciájává. Vagy pedig ha forradalmi úton sikerülne új birodalmak s országok alkotása, feldarabolva azok által országunk, nem lenne azok közt a magyarnak helye, s nemzeti szüntűgy mint alkotmányos létünk így is elenyészne, s ki lenne a magyar a nemzetek sorából fűjva”. Wesselényi Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében.* Európa Kiadó, Budapest, 1992. 209-210. p. Ennek az elképzelésnek, és általában a pánszlávizmusról alkotott reformkori magyar elképzeléseknek a kritikáját Mocsáry fogalmazta meg egy 1861-ben megjelent írásában. Álláspontja szerint „szlávaink nemzetiségi mozgalma rögtön egy más, nagyobb mozgalomba olvadt s hazánknak borús láthatárán megjelent a pánszlávizmussal roppant ijesztő alakja. Ez hozta létre ama páni rettegést, melynek sok ballépés lett a következménye. A magyarság, arisztokratikus állásának öntudatával eltelt kebellet, remegve létünkért, mely a pánszlávizmussal által fenyegettetve látszott, föl akartuk minél jobban használni az időt, mielőtt a félt áradat összecsap a fejünk fölött s biztosítani akartuk nemzetiségünket a vélt veszély előtt az által, hogy terjeszteni igyekeztünk nyelvünket oly gyorsan, amint lehet”. Kemény G. Gábor (szerk.): Mocsáry Lajos válogatott írásai. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1958. 353-354. p.

⁹ Pajkossy Gábor (szerk.): Magyarország története a 19. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 122-123. p., Arató Endre: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790-1848. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. 244-251. 256-275. p., Malevič, Oleg: Znalosti ruskej predrevolučnej spoločnosti o živote a činnosti Ludovita Štúra. In: Hrozičiek, Jozef (szerk.): *Z dejín československo-slovenských vzťahov.* Slovenská Akadémia Vied, Bratislava, 1959. (Slovenské štúdie 2.) 339-358. p.

A dualizmus korának politikusi gárdája számára a pánszlávizmus már „csak” egy univerzális ellenérvet jelentett a szlovák, és általában a szláv politikai törekvésekkel szemben, aminek valódi jelentésével, néhány fanatikusabban gondolkodó embert leszámítva magyar részről is tisztában voltak. Szent-Iványi Márton lipitói főispán egy 1879-es jelentése szerint például a szlovákok részéről a pánszlávizmus nem egy ruszofil politikai orientációt jelent, hanem a dualista Monarchia szláv szempontú politikai ártrendezését célozza.¹⁰

Pánszlávnak a reformkorban azokat a személyeket tartották, akik valamiféle tevékenységet fejtettek ki szlovák vagy bármely szláv kultúra művelése és terjesztése terén, bár ezt a jelzőt akkoriban főként a szlovákokkal kapcsolatban használták. Ez a minősítés ugyan a dualizmus idején is megmaradt, ám maga a fogalom új jelentéstartalmakkal bővült. Ekkor már leginkább a társadalmilag emelkedő, de magukat továbbra is szlováknak vallókat, vagy a dualista rendszer nyújtotta nemzeti jogokkal élni, vagy inkább azokat kiszélesíteni kívánókat nevezték pánszlávnak. Grünwald szintén ezen meghatározásoknak megfelelően használta ezt a kifejezést, így a nemzetileg elkötelezett szlovákokat a pánszlávizmus híveinek tekintette.

Grünwald szerint létezik egy szlovák nemzeti, vagyis pánszláv párt. Működése alapvető célját abban látta, hogy a „tótokat elidegenítse a magyar államtól s a magyar nemzettől, s a nagy szlávokba olvassza, s hogy mint a nagy szláv faj egyik tagja gyűljön a magyart s vesztére törjön”, pedig ezek a törekvések „a tótság határozott ellenszenvével találkoznak”. A pánszlávok közül szerinte mindenki „buzgó ügynöke a pártnak”, „a pap a szószéken, a tanító az iskolában, a hivatalnok a hatóságok körében, az ügyvéd cliensei között stb. tartozik a párt érdekeiben működni”, közöttük pedig kölcsönös szolidaritás és anyagi érdekelttség létezik.¹¹

Grünwald szerint a pánszláv „halálisan gyűlöli a magyart s nyíltan kitűzött célja a magyarság megsemmisítése”. A pánszlávizmus központja szerinte Turócszentmárton, ahol sok szlovák értelmiségi telepedett le, és ennek köszönhetően többféle kulturális egyesület is létrejött kimondottan ezen ideológia terjesztése céljából (pl. dalárda, színjátszó kör, középiskola, Matica slovenská, takarékpénztár, szlovák lapok stb.), de részben ide sorolja a Felföldön található egyházakat és a papneveldeket is. Grünwald szerint ezek az emberek „rosszarcúak”, „műveletlenek minden értelemben”, sok köztük a „piszkos elem” és egy sincs közöttük, „ki a párton kívül jelen-

¹⁰ Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés - magyar nemzeti politikai 1867-1918*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 1995. 120. p.

¹¹ Grünwald: *A Felvidék*. 45-47. p.

tősséggel bírma”. Magán a párton belül a „becsületes, de korlátozott elemek kisebbségben vannak”, a többséget pedig notórius hazudozónak tekintette.¹²

A pánszlávizmus vádjá ellen a szlovákok gyakran tiltakoztak a magyarországi és a nemzetközi sajtó, valamint különféle röpiratok útján a hosszú XIX. század folyamán, amelyekből hosszasan lehetne idézni. Grünwald vitapartnere, Michal Mudroň szerint a pánszlávizmus csak a nemzeti törvény biztosította jogok számonkérése a mindennapi életben, és „ha ezt nevezik panszlavizmusnak, akkor becsületesség és törvényesség a panszlavizmussal azonos, ... más neve a panszlavizmusnak felvidékünkön nincs”.¹³ Máshol azt írta, hogy ha „a vallási istentisztelettől kezdve, az ember, szellemi és anyagi haladás terén bármi is történjék a tót nemzeti érdekében ebben panszlavizmusnak, hazaárulásnak, magyar fajgyűlöletnek benne kell lennie”.¹⁴ Egy Grünwald Bélához írt szlovák levél szerint például „a ki tótnak születvén tótnak merészel maradni s ilyen voltához ragaszkodni is, az az önök szemében már pánszláv, izgató, hazaáruló”, míg Janko Štúr szerint „minden a kezükben van, a teljes hatalom, a kormány, az óvodák is, és még őket fenyegeti a pánszlávizmus elképzelt fantomja”.¹⁵ Magyar részről Jászi Oszkár úgy fogalmazta meg a pánszlávizmus vádjának kritikáját 1912-ben, hogy „a pánszláv már akkor is azt jelentette, amit ma a vármegyei hatalmasságok szemében: oly embert, ki a vármegyei gentry hatalommal szembe száll és népe nyelvét és önkormányzatát védi, a kényszer-magyarosítás ellen küzd”.¹⁶

Grünwald a szlovák nemzeti mozgalom történetét is bemutatta, de érdekes módon nem ítélte el a szláv kölcsönösség eszményítéséért lelkesedő reformkori szlovákokat, akiket „ideális irányú, szellemes, derék emberek”-nek nevezett. Annál keményebben kritizálta viszont 1848 kapcsán azt az evangélikus értelmiségiek vezette kis csoportot, amely szembefordult a forradalommal és a szabadságharcral, bár szerinte „csupán problematikus egzisztenciák csatlakoztak a mozgalomhoz”. Ezek az önkényuralom idején hivatalhoz jutottak, ahonnan Bach, majd Schmerling bukását követően eltávolították őket. Emiatt a továbbiakban egyetlen céljuk az elveszett hivatalaik visszaszerzése lett, és mivel ez nem sikerült, a magyar állam elkese-

¹² „Az örökös hazudozás rányomta bélyegét a párt tagjainak physiognomiájára. Valamennyinek valami sajtószertű »rendőrelles« kifejezés van az arcában, már távolról feltűnnek s a nép maga, ha azt akarja kifejezni, hogy valaki gyanus kinézetű, azt mondja, hogy pánszláv arca van”. Grünwald: *A Felvidék*. 53-57. p.

¹³ Mudroň: *A Felvidék*. 30-31. p.

¹⁴ Mudroň: *A Felvidék*. 49. p.

¹⁵ *Ismeretlenek Grünwald Bélához*. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (A továbbiakban: OSZK KI) Levelestár fol. 62., Literárny archív Matice slovenskej. Martin, 58 F 32

¹⁶ Jászi Oszkár: *A nemzeti államok és a nemzetiségi kérdés*. Grill Károly, Budapest, 1912. (Társadalomtudományi Könyvtár 1.) 401. p.

redett ellenfelei lettek, akiket „szellemi és anyagi szegénység s a tehetetlen düh a fennálló állapotok ellen” jellemez. Grünwald ezzel az egzisztenciális indokkal magyarázta az 1860-as évek szlovák politikai mozgalmait, többek között az 1861-es Memorandum elkészítését is, ami a teljes félreértése a szlovák nemzeti mozgalom tevékenységének.¹⁷

A grünwaldi eszmerendszerének egyik alaptétele a megyék „államosításá”-nak szorgalmazása volt, aminek eszmei alapját jogi tanulmányai alatt megismert német államfilozófia jelentette: a konzervatívok több ponton „modernebbek”, polgáribbak voltak pl. a közigazgatás államosítása gondolatában – ennek egyik oka a nemzetiségi kérdés. A nemzetiségi, elsősorban szláv mozgalmakat megyei autonómia felszámolásával, és erős, centralizált, állami közigazgatással képzelte el visszaszorítani, ezt az elgondolását pedig élete végéig szorgalmazta, bár ezzel nagy mértékben eltért a korabeli politikai elit megyével kapcsolatos nézeteitől.¹⁸ Grünwald szerint az állam válságban van, megoldásként pedig a „magyar nemzetiség”, vagyis a mai értelemben vett magyar nemzet megerősítését javasolta, mivel a „többi népfaj nemzetiségi törekvése ellenben szükségkép az állam decompositiójára vezet”.¹⁹ Ezek ugyanis „az államot negligálják, (...) az államon kívül eső súlypontok felé gravitálnak, (...) felhasználnak minden eszközt, hogy a magyar állameszme hatalmát gyöngítsék s ez által az állam szétbomlását előidézék”, ami „csak úgy állhat fenn, ha magyar lesz”.²⁰ Ennek alapfeltételeként olyan közigazgatást javasolt, hogy az „képes legyen leverni minden tényezőt, meghusítani minden törekvést, mely a magyar nemzetiség fő érdeke, az állam fennállása ellen van irányulva”.²¹ Álláspontja szerint viszont ezzel sajnos, éppen ellentétes tendencia tapasztalható, mivel 1860-tól kezdve az országban a magyar elem folyamatos térvesztése tapasztalható, több terület pedig erkölcsileg már elszakadt az országtól, miközben a magyarok egymással marakodnak, ahelyett, hogy az európai gyakorlattal ellentétben magukat erősítenék.²² A gondokat tovább fokozza, hogy a közigazgatás, amely normál körülmények között a

¹⁷ Grünwald: *A Felvidék*. 37-41. p.

¹⁸ Lackó: *Halál*. 31-33. p. és Szász Z.: *Magyarország története* 6. köt., 1223 p.

¹⁹ Jan Čajda szerint „tagadni kell, hogy a magyar elem lenne arra elhivatva, hogy a magyar államot konszolidálja, és minden magyarországi nemzetiség törekvései az állam széttörésére vezetnek. Valamennyi nemzetiség együtt alkotja a közös államot, tehát valamennyi elhivatva van arra, és joga is van hozzá, hogy konszolidálja az államot, melyet laknak és fenntartanak”, éppen ezért nem lehet a magyar érdekeket más nemzetiségeik kárára érvényesíteni. Bokes, František (szerk.). *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu*. SAV, Bratislava, 1965. II. 364-365. p.

²⁰ Grünwald Béla: *Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség*. Ráth Mór, Budapest, 1876. 52-53. p.

²¹ Grünwald: *Közigazgatásunk*. 54-55. p.

²² Grünwald: *Közigazgatásunk*. 56-60. p.

konszolidáció eszköze lehetne, nagyrészt „particularistikus szűkebb körök s gyakran államellenes elemek kifolyása s azoknak befolyása alatt áll”.²³ Grünwald a megoldást abban látta, hogy „az állami közigazgatás kezelésére hivatott közegek választását nem szabad a megyékre bízni, hanem ezen jogot az állam kormányára kell ruházni”, így pedig a megyei tisztikar a kormány támogatója, nem pedig az ellensége lesz.²⁴

Grünwald másik javaslata a nemzetiségi törvény eltörlése volt. Szerinte ugyanis ez a „szerencsétlen törvény kifejezése volt már annak a szerencsétlen politikának, mely nem a küzdelemben, nem az ellenség megsemmisítésében kereste a dicsőséget, hanem az egyezkedésekben, az engedményekben a magyar nemzet érdekeinek rovására”. Ebben ugyanis a „magyar nemzet lemond vezérszerepének, uralkodói állásnak külső jelenvényéről, lemond a magyar állam magyar jellegéről”, amit szerinte maguk a szlovákok sem kívántak, így a felföldi megyék sora tiltakozott e törvény elfogadása ellen.²⁵ Grünwald emellett az államtól várta a sajtótörvény megszigorítását és a sajtóesküdtszék áthelyezését Pozsonyból, mivel ott a német polgárok szerinte túlságosan elnézőek a bűnösökkel szemben.²⁶

Grünwald asszimilációval kapcsolatos elképzeléseit azzal a Felvidéken szereplő híres-hírheft mondásával szokták összefoglalni, miszerint „ha élni akarunk, szaporodnunk kell, és erősödnünk idegen elemek asszimilációja által”.²⁷ Ezt az állítását a szlovákok teljes nyelvi és etnikai magyarosítására irányuló törekvésként szokták értelmezni, holott ezt maga Grünwald sem akarta.²⁸ Egyrészt ennek reálpolitikai lehetetlenségével ugyanis tisztában volt, másrészt a XIX. századi magyar politikai elit többségéhez hasonlóan ő sem várta el az alsóbb néprétegek teljes asszimilációját, „csak” a középrétegeket, illetve az értelmiségét, és éppen ezért igyekezett megakadályozni mindennemű szlovák kulturális és oktatási törekvést.²⁹ Grünwald ugyanis, a magyar viktoriánus nemzedék többi tagjához hasonlóan, úgy vélte, hogy a korabeli Európában csak azok a nemzetek maradhatnak fenn, amelyek egységes nemzetállamban élnek. Ennek alap-

²³ Grünwald: *Közigazgatásunk*. 56-60. p., 78. p.

²⁴ Grünwald: *Közigazgatásunk*. 87-92. p.

²⁵ Grünwald: *A Felvidék*. 78-79. p. A nemzetiségi törvényjavaslat megyei szintű nyelvhasználatot érintő passzusa ellen felföldi megyék sora tiltakozott. Polla, Bello: *Matica slovenská a národnostná otázka*. Martin, Matica slovenská, 1997. 196-211. p.

²⁶ Grünwald: *A Felvidék*. 107-109. p.

²⁷ Grünwald: *A Felvidék*. 22. p.

²⁸ Szarka: *Szlovák*. 107-109. p.

²⁹ Mudroň ezzel kapcsolatban azt írta, hogy Grünwald „nézete szerint a tót faj csak mint műveletlen néptömeg tűrhető az országban s mihelyt művelődik a műveltségre szert tett részének meg kell szünnie tótnak lenni, vagy szabad elhatározása vagy megsemmisítése folytán”. Mudroň: *A Felvidék*. 49. p.

ját viszont számára az erős középosztály jelentette, amit a helyi, vagyis a megyei autonómiák és a nemzetiségi törekvések gyengítnek, ezért az ilyen irányú törekvések ellen minden eszközzel fellépett.³⁰

Egy Szapáry Gyulához írt levele szerint a szlovákok esetében úgy kell intézni a dolgot, „hogy a tanodák által értelmisége magyarrá legyen, (...), s így habár a köznép nagy tömege, mely az értelmiség vezetése alatt áll, megmarad is tótnak, megmagyarosított értelmisége által a magyar elembe olvadjon”.³¹ Ezt az elképzelését A Felvidék-ben szinte szó szerint megismételte, majd pedig ugyanott még egyszer kifejtette ezt a gondolatmenetet. Eszerint „lehet-e szebb feladat, mint megtartani közel két millió idegen nyelvű lakosságot az országnak, s úgy intézni a dolgot, hogy az iskola által értelmisége magyarrá váljon, alsóbb osztályai pedig megtartassanak a hazához való ragaszkodásban”, a szlovákok esetében pedig az elzász-lotharingiai németekhez hasonló politikai helyzet elérését tűzte ki célul.³²

Ezt az álláspontját az 1879-es oktatási törvényjavaslat vitája kapcsán is megerősítette, majd az 1883-as középiskolai törvény vitája alkalmával részletesen ki is fejtette. Eszerint „a nem magyar lakosság tömegének megmagyarosítása lehetetlen, még ha a fennálló akadályokat elhárítjuk is... Azokon a vonalakon, hol a magyarság más népfajjal érintkezik hátrább lehet tolni a nyelvhatárt egy évszázad múlva, de másutt a köznép tömeges megmagyarosításáról, mint célról le kell mondanunk”.³³

E kijelentések fényében nem tekinthető véletlennek, hogy amikor Grünwald 1880-ban pártot váltott, akkor kétnyelvű röpiratban, tehát szlovákul és magyarul tájékoztatta választóit erről.³⁴

1887-ben, a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai és Nemzetbiztonsági Bizottságában tartott előadásában szintén azt vallotta, hogy „a köznép megmagyarosítása, a hol a magyarsággal nem érintkezik, a hol a többség nagy tömegekben él együtt lehetetlen, s ezért kár is erre törekedni. Erre nézve feladatunk csak az lehet, hogy politikai érzületét ne engedjük megmételtyezni s ne hajtsuk a nacionalisták karjaiba”. Eredmény ezen a téren egyedül a városokban, a kulturális és kereskedelmi és ipari életben, tehát a polgárság körében lehetséges, de ott is legalább egy nemzedék kell hozzá, viszont „a magasabb társadalmi osztályok szelleme, néhány egyéb

³⁰ Pók: *Utószó*. 422-423. p.

³¹ Grünwald Béla levele Szapáry Gyula belügyminiszterhez 1874. december 8-án. In: Grünwald Béla. *A pánszláv mozgalomra és a nemzetiségi kérdésre vonatkozó iratok*. OSZK Kézirattár 1884. Fol. Hung. 1.

³² Grünwald: *A Felvidék*. 20-21., 35-36. p.

³³ Szathmáry Károly (szerk.): *Az 1881. évi szeptember 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság Rt., Budapest. 1883. XI. 27. p.

³⁴ Lackó: *Halál*. 54-55. p.

kivételével, hazafiás, s a magyarosodásra való törekvés önkéntes és hagyományos”.³⁵

Grünwaldnak ezt az álláspontját a nyolcvanas években a közművelődési egyesületekhez fűződő viszonya is jól mutatja. Először ugyan elvállalta a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület Zólyom megyei választmányának megszervezését is, de ettől később visszalépett, noha azért a választmány tagjává választották.³⁶ 1885-ben viszont Császka György püspökkel együtt részt vett a Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület megalakításában, ahol szintén választmányi tag is lett.³⁷ E két egyesület azonban eltérő módon kívánta megoldani a szlovák kérdést. Míg a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület a magyar nyelv és kultúra terjesztése révén a nyelvi-etnikai asszimilációt képviselte ebben az időszakban, addig a Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület a szlovák nyelvű, de hazafiás irodalom és kultúra propagálásával az érzelmi-politikai magyarosítás programját képviselte. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy a Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület tevékenységét a FMKE részéről egyfajta előkészítő fázisnak tekintették a további asszimiláció számára, ezért Mocsáry Lajos joggal tette fel a kérdést, hogy „úgy-e tót nyelven akarjátok magyarosítani a tótokat”.³⁸

Grünwald a köznépet magyarosítani „csak” a nyelvhatáron akarta, mivel úgy vélte, hogy az egyház és az oktatás révén az ott élő magyarok kezdenek elszlovákosodni. Kortársaival ellentétben viszont nem bízott a nem magyarok spontán asszimilációjában, mivel úgy látta, hogy a „cultura magában nem képes ez eredményt előidézni, ha a terjesztésére álló eszközök nem állnak rendelkezésére”, ezért megoldásként azt ajánlotta, hogy a

³⁵ Grünwald Béla: Zólyom megye. In: Körösi József (szerk.): *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota a XIX. század végén*. MTA, Budapest, 1891. I. 27-31. p.

³⁶ *Felső-magyarországi Nemzetőr*: 1884/7. 56. p., 1884/10. 75-76. p. – Jozef Škultéty egy ekkor született írásában a FEMKE vezetőit, így Grünwaldot is a „szlovák nép elleni háború generálisainak” nevezte, vagyis „Don Quijoték”-nak nevezte. – Škultéty, Jozef: *Slovenský národ*. (Szerk.): Gracová, Genovéva - Markuš, Jozef. Matica slovenská, Martin, 2003. 39. p.

³⁷ *Felső-magyarországi Nemzetőr*: 1885/4. 30. p. A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesületen belül éppen a Zólyomi megyei szervezet volt az, amely a munka eredménytelenségét látva az 1891-es rózsahegy-i közgyűlésen azzal a javaslattal lépett föl, hogy az Egyesület tevékenységének súlypontját a nyelvhatárra és a városokba koncentrálja. A századfordulót követően pedig a vezetőség tiltakozása ellenére is keresztlútvitte, hogy a szlovák nyelvű, hazafiás irodalmat kiadó Hazafiás Olvasmányokat Terjesztő Egyesületet pénzügyi támogatásban részesítsék, ami egyfajta szemléletbeli irányváltás kezdetét jelentette a FMKE-n belül. Mindez valahol Grünwald hatását mutatja, de ennek részletes bemutatása további vizsgálatot igényelne. Vesztróczy Zsolt: Činnosť Hornouhorkého vzdelačacieho spolku (FEMKE) v Banskej Bystrici a vo Zvolenskej župe (1884-1919.) In: Nagy, Imrich – Graus, Igor (szerk.): *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice*. Katedra histórie FHV UMB - Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici. Banská Bystrica, 2005. II. 40-41. p.

³⁸ Szarka: *Szlovák*. 113-114. p., Kemény (szerk.): *Mocsáry*. 523. p.

magyar állam „tervszerűleg pappal és tanítóval magyarosítsa vissza” ezeket a vidékeket.³⁹

Grünwald az oktatást mind az állampolgári nevelés, mind az asszimiláció szempontjából rendkívül fontos tényezőnek tartotta, de ezen belül eltérően ítélte meg a különböző szintű tanintézetek szerepét.

Kortársaitól eltérően Grünwald úgy vélte, hogy a népiskolának a „legfőbb hivatása nem abban rejlik, hogy a magyar nyelvet terjessze; és nem is kívánok én magyar nyelvű elemi iskolát ott, a hol a nem magyar fajhoz tartozó lakosság nagyobb tömegben lakik”, mivel ennek „nincs valami nagy hivatása a magyarság terjesztése körül. Két ponton van hivatása: az egyik a város, másik az a pont, ahol a magyar ajkuak a nem magyar ajkuakkal érintkeznek”. Megoldásként azt javasolta, hogy „az iskolának magyar hazafias szelleme legyen”, mivel „tapasztalatom szerint a magyarul tudás még nem biztosítéka a hazafiasságnak, és a magyar nyelv nem tudása még nem jelenti azt, hogy az illető nem jó hazafi”.⁴⁰

Állampolgári nevelés szempontjából az 1868-as népiskolai törvényt elégtelennek tartotta, mivel annak készítői szerinte nem tettek semmit „a magyar állam megszilárdítása érdekében”.⁴¹ Grünwald szerint a szlovák régió területén lévő népiskolák 1631 tanítója közül 993 pánszláv, akik a „magyar haza nyílt ellenségei”, miközben a felekezeti iskolákra az államnak nincs kellő befolyása, a tanfelügyelők keze pedig a rossz törvényi szabályozás miatt meg van kötve, hiszen az egyházi autonómia miatt nem szólhatnak bele sem a tanítási módszerekbe, sem a tankönyvek megválasztásába. A megoldást az állam fokozottabb szerepvállalásában látta három területen. Egyrészt a tankönyvek alkalmazását a kormány előzetes jóváhagyásához kötné, mert a Matica szellemében fogant történelemkönyvek meghamisítják a magyar történelmet, és a „magyar nemzet iránt a gyűlöletet és megvetést” tanítják. Másrészt a kormány a passzivitását feladva tisztítsa meg az oktatási rendszert a pánszláv elemektől fegyelmi jogköre gyakorlása révén, akár a tanítók elmozdításával is. Harmadszor pedig a tanítók megválasztása ne kizárólag a helyi felekezetektől függjön, hanem ezt a kormánynak is jóvá kelljen hagynia, ami „lehetővé teszi az állam érdekeinek megóvását a felekezeti iskolában, miközben érintetlenül hagyja magát a felekezeti iskolát”.⁴²

Grünwald mindezen negatív tapasztalatai ellenére sem kívánta a felekezeti iskolák államosítását, holott a magyar tannyelvű állami iskolákkal

³⁹ Grünwald: *A Felvidék*. 115-117. p.

⁴⁰ Szathmáry Károly (ed.): *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság Rt., Budapest, 1879. V. 387. p.

⁴¹ Grünwald: *A Felvidék*. 121. p.

⁴² Grünwald: *A Felvidék*. 121-139. p.

szemben ezek az autonómiával rendelkező intézmények voltak a szlovákok és más nemzetiségek számára az anyanyelvi képzés bástyái. Álláspontja szerint ugyanis az állam érdeke nem az, hogy „a felekezeti iskola kiküszöböltessék, hanem az, hogy az iskola jó és mindenek felett, hogy magyar nemzeti szellemű legyen, hogy a magyar hazának jó polgárokat neveljen”.⁴³

Grünwald az asszimiláció fő eszközének oktatási téren a középiskolát tekintette. Álláspontja szerint ugyanis az értelmiségiek a „magyar középiskola befolyása alatt magyarosítottak s kevés kivétellel magyar szelleműek”, és „ez osztályok példája adja meg az irányt a magyarosodásra az alsóbbaknak”, hiszen a szlovákok számára a felemelkedés lehetősége „nem ő benne magában, hanem a magyarságban van”.⁴⁴ Grünwald szerint a gimnázium „olyan mint egy nagy gép, melynek egyik végébe százanként rakják bele a tót fiúkat s a másik végén, mint magyar emberek jönnek ki”. Ennek köszönhetően az értelmiség „magyar jellegű”, amely a társadalmilag emelkedő szlovákokat elmagyarosítja, aminek a fő kerékkötői a szerző szerint a pánszlávizmus fészkeinek számító besztercebányai katolikus állami és a három felekezeti gimnázium voltak, ahol a „politikai fanatizmus felébresztése volt a cél”. Grünwald itt folytatja szlovákokról alkotott véleményének kifejtését, miszerint „egy tót gymnasium lehetetlen” mivel nincsenek rendes tanárok, se szlovák irodalom, a pánszláv párt pedig azt akarta legfőképpen, „hogy e gymnasiumok növendékei se magyarul, se németül meg ne tanuljanak”, mivel „a tót, a mint magyarul vagy németül tud, nem akar tót lenni”.⁴⁵ A gondokat tovább növelte szerinte a minisztérium tehetetlensége, mivel Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter védelmébe vette ezeket az intézményeket, holott az lenne a cél, hogy „szép csendesen kivegyünk a kezükből minden fegyvert, melylyel árthatnak”.⁴⁶

⁴³ Grünwald: *A Felvidék*. 121. p. Grünwaldot például Szekfű Gyula is helytelenül úgy állította be, hogy a nemzetiségi vidékeken létesítendő elemi- és középiskolák révén, valamint azok államosítása révén kívánta magyarosítani a szlovákokat. Szekfű Gyula. *Három nemzetek és ami utána következik*. 3. kiadás. ÁKV-Maecenas, Budapest, 1989. 298-300. p. Kostenszky Géza, Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület titkára viszont másfél évtizeddel A Felvidék megjelenése után azért bírálta keményen Grünwaldot, mert az elutasította a egyházi kézben lévő népiskolák államosítását. Kostenszky Géza: *Nemzeti politika a Felvidéken*. Singer és Wolfner, Budapest, 1893. 38-39. p.

⁴⁴ Grünwald: *A Felvidék*. 32-33. p.

⁴⁵ Grünwald: *A Felvidék*. 140-144. p. E nézet kritikáját Michal Mudroň úgy fogalmazta meg, hogy „tót gymnasium tehát igen is lehetséges, csak jóakarattal kell hozzá, ez azonban nincs meg”. Mudroň: *A Felvidék*. 121. p. A nagygyőcei főgimnázium elleni vizsgálatot lefolytató és az intézmény bezárását javasoló Czékus István, tiszai evangélikus egyházkerületi szuperintendens szerint „a tanárok tudományos képzettsége s oktatási ügyessége kétségbe nem vonatott”. Ruttkay László: *A felvidéki szlovák középiskolák megszüntetése 1874-ben*. Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T., Pécs, 1939. (Felvidék Tudományos Társaság Kiadványai I/7.) 93. p.

⁴⁶ Grünwald: *A Felvidék*. 147-149. p.

Grünwald emellett gondot kívánt fordítani a katolikus, illetve evangélikus szemináriumok és tanítóképzők megtisztítására is, amelyek szerinte nem egyszer a pánszlávizmus melegágyai.⁴⁷

Grünwald a nyelvhatáron élő a magyar lakosság elszlovákosodását azért is tragédiának tartott, mert szerinte „a magyar faj minden tekintetben magasabban áll a tótnál. Szellemi képessége nagyobb, erkölcsi érzelme erősebb, önérzete megvetetté teszi előtte a meggörnyedt szolgálókat”, ezért „ha a tót magyarrá lesz emelkedik, ha a magyar lesz tóttá süllyed; az előbbi nyereség, az utóbbi nagy veszteség nem csak a magyar nemzetre, hanem az emberiségre nézve is”.⁴⁸

Grünwaldnak a szlovákokról adott, zavaros dehonasztáló jellemzése éles megütközést keltett a korabeli magyar közvéleményben, noha A Felvidék gondolatmenetével és célkitűzésével alapjában véve egyet értett. Concha Győző, a magyar nemzeti eszme egyik fő ideológusa például kétségét fejezte azzal kapcsolatban, hogy Grünwald „nem volt-e túl erős a tótok testi lelki fogyatkozásainak ecsetelésében? Igaznak igazak a rajzolt vonások, de tán a kelletnél túl kiméletlenek? Nálunk így az oláhokról szólni nem lehetne, ámbar az oláh parasztság nagy részéhez képest a tót magas civilizációjú”.⁴⁹ Hasonló álláspontot foglalt el Budapesti Szemle újságírója is a könyv értékelése kapcsán, aki szerint Grünwald „oly kicsinyléssel szól az egész tótsági kérdéstről, a milyet aligha láttunk még a komoly irányú magyar irodalomban”, emiatt arra figyelmeztetett, hogy többek között a szlovákok megítélésben is „óvakodjanak hitelt adni azon megvetésnek, amit a szerző hirdet”, mivel „ily föllépés nem ildomos, az ily föllépés nem politikai”. Grünwald erre nyílt levélben válaszolt, mire a lap főszerkesztője, a magyar szellemi élet egyik legbefolyásosabb személyisége, Gyulai Pál szintén nyílt levélben vette védelmébe a lap megtámadott szerzőjét. Gyulai szintén elutasította Grünwald túlzó modorát, vagyis a mindent elborító „túlzást és szenvedélyességet”, és úgy vélte, hogy „bizonyos tárgyi-

⁴⁷ Grünwald: *A Felvidék*. 154-158. p.

⁴⁸ Grünwald: *A Felvidék*. 111-112. p. 1887-ben két volt szlovák teológushallgató többek között arról panaszkodott, hogy a pesti szemináriumban a „hazafias” klerikusok úgy olvasták „A Felvidék”-et, mint valami evangéliumot, hatására pedig azzal csúfolták őket, hogy a „szlovákokot az Úr nem is teremtette embernek, hogy a nyaka hajlott és a feje a földet nézi, mint a marha, hogy a tarkóját a természet igába teremtette”. - Bokes, František (ed.). *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu*. SAV, Bratislava, 1972. III. 81. p.

⁴⁹ Concha Győző levele Grünwald Bélához 1878. március. 10. OSZK Kézirattár, Levelestár Fol. 8.

lagosság, némi nyugodtabb felfogás nem fog ártani neki, ha akár író, akár államférfiu, akár csak izgató akar lenni”.⁵⁰

Gyakorlati téren Grünwald Zólyom megyei tevékenységével lett országszerte közzismert. Bár erre a kétes hírnévre a három szlovák gimnázium és a Matica slovenská bezárásában játszott szerepével tett szert, Grünwald több más olyan dolognak is a kezdeményezője vagy aktív részvevője volt, amelyek a megyei szinten túlmutatva szintén jelentősen sértették a szlovák érdekeket. A besztercebányai királyi katolikus főgimnázium esetében például éppen ő kezdeményezte a vallás- és közoktatásügyi miniszternél, Eötvös Józsefnél Martin Čulen igazgatónak és társainak az eltávolítását az intézményből, amire 1867 márciusában sor is került, az iskola a továbbiakban pedig szlovák szempontból elvesztette a korábban betöltött szerepét.⁵¹ Ő volt a Kubányi Károly által szerkesztett *Svornost* című, magyarbarát szlovák újság fő patrónusa is, amely 1873 és 1876 között jelent meg Besztercebányán, fő célpontjának pedig a szlovák nemzeti mozgalmat, illetve annak kulturális és oktatási intézményrendszerét tekintette.⁵² Grünwald emellett alispánként is többször beszámolt a régió nemzetiségi viszonyairól Tisza Kálmán miniszterelnöknek, aki megköszönte az általa nyújtott információkat.⁵³ Ezen tevékenysége miatt nem véletlenül jellemezték szlovák részről úgy Grünwaldot, hogy a „jogról és igazságról alkotott fogalmaival abszolutisztikus Nagy Inkvizitornak való, nem pedig alkotmányos hivatalnoknak”.⁵⁴

A három szlovák gimnázium elleni kampányt Grünwald alispánként, a megyei közgyűlésben 1874. április 15-én mondott beszédével indította el. Hatására a testület felirattal fordult a vallás- és közoktatási miniszterhez, Trefort Ágostonhoz, hogy „méltóztassék e három hazaellenes szelle-

⁵⁰ (név nélkül): Felvidék. In: *Budapesti Szemle*, 1878/32. 421-428. p., Grünwald Béla: Nyílt levél Gyulai Pál úrhoz, a Budapesti Szemle szerkesztőjéhez. In: *Budapesti Szemle*, 1878/33. 193-203. p., Gyulai Pál: Válasz Grünwald Béla úr nyílt levelére. In: *Budapesti Szemle*, 1878. 203-208. p.

⁵¹ Štilla, Miloš: *Martin Čulen / pedagóg a národný buditeľ*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1983. 36-37. p., Pšenák, Jozef: *Kapitoly z dejín slovenského školstva a pedagogiky*. Univerzita Komenského, Bratislava, 2001. 134. p., 159-160. p., *Emlékkönyv Dr. Klamarik János negyven éves szolgálati jubileumára*. Budapest, 1894. 49. p.

⁵² Čulen, Konstantín: „Svornost” (K histórii grünwaldizmu z roku 1873 a 1874.). In: *Kultúra*, 1931/1. 27-28. p., *Tisza Kálmán levelei Grünwald Bélához*. OSZK Kézirattár, Levelestár Fol. 10., Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1867-1892*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1954. I. 428. p.

⁵³ Tisza egyik levelében például megköszöni Grünwald „érdekes és részletes jelentéseit a felföldi megyék viszonyairól”, máskor pedig a szlovák sajtóban megjelent anyagok fordítását és elküldését, mivel saját bevallása rendkívül fontosnak tartotta, hogy „a szláv sajtó irányáról biztos kéz által értesítve legyek”. *Tisza Kálmán levelei*. 1877. május 21. és 1977.- december 13. anon.

⁵⁴ Kemény: *Iratok*. 428.

mű tanintézet megszüntetése vagy teljes átalakítása iránt mielőbb intézkedni”, ami „megóvná a felvidék tót ajku ifjúságát a hazaellenes szellem befolyásától s halálos csapást mérne a felvidéki pánszlavizmusra”.⁵⁵ Bár a kezdeményezéshez az ország más törvényhatóságai nagy számban csatlakoztak, Trefort mindezek ellenére is csak egy vizsgálatba ment bele, az intézmények felszámolását pedig az egyházi autonómiára hivatkozva sokáig elutasította, amit Grünwald meglehetősen keserűen vett tudomásul.⁵⁶

Grünwald politikai támadásainak másik fő célpontja 1863 óta működő kulturális egyesület, a Matica slovenská volt. Az intézmény felszámolásához az ügyet végül Martin Čulennek, a zágrábi egyetem megnyitásakor, 1874. október 19-én mondott beszéde szolgáltatta, aki az egyesület küldötteként vett részt ezen az eseményen. Ennek során Čulen a „Matica slovenská által reprezentált hárommillió szlovák nemzet nevében” üdvözlötte a horvátokat.⁵⁷ A Matica slovenskával kapcsolatos álláspontját Grünwald abban a levélben fejtette ki, amit Zólyom megyei alispánként írt

⁵⁵ Ruttkay: *A felvidéki*. 89. p. Maga az akció egyébként magyar részről sem váltott ki osztatlan elismerést a szlovák kérdésben járatos közéleti személyiségek részéről. Szent-Iványi Márton, a Dunán inneni evangélikus egyházkerület felügyelője például Trefort Ágoston, vallás- és közoktatási miniszternek írt felterjesztésében politikai szempontból rendkívül szerencsétlennek ítélte, hogy Zólyom megye konkrét bizonyítékok nélkül kezdeményezte ezt az akciót. Álláspontja szerint ugyanis ez csak feleslegesen bezárítja a szlovák-magyar ellentéteket, sérti az evangélikus egyház autonómiáját, a kormányt pedig politikailag rendkívül kellemetlen helyzetbe hozza bármi is legyen a vizsgálat végeredménye. Bár Szent-Iványi maga is „szerencsétlenség”-nek nevezte a három szlovák gimnázium létezését, és a róluk adott grünwaldi minősítéssel is egyetértett, mégsem kívánta ezen intézmények bezárítását. Véleménye szerint ugyanis „téved Zólyom megye, ha azt hiszi, hogy e hazaellenes irány a tanszékekről szokott hirdettetni. A tót sokkal óvatosabb, mintsem hogy ezt tegye, főleg ha tudja, hogy gyanakvó szemek ellenőrzik, erre Kozsehuba történelmön kívül eset nincs. A rossz szellem társadalmi úton terjed, melyhez a kormánynak hozzájárulása nincs”, megoldásként pedig egy jó anyagi háttérrel rendelkező szlovák tannyelvű állami gimnázium felállítását javasolta ezen három ellenében.. Uo. 109-111. Michal Mudroň szerint „miért nem nyugodtak meg ama „nagy inquisitorok” ... az illető tanárok és tankönyvek eltávolításában, s miért nem helyeztek be hazafias, de tót tanárokat hazafias szellemű, de tót tankönyvekkel? Miért ragadták meg magát e tót művelődési intézet létét, miért törölték el azt? Nyilván csakis azért, hogy a tótokat saját anyanyelvükön való művelődéstől elűssék s azon alternatíva közé állítsák, vagy butáknak maradni, vagy magyarosodni”. Mudroň Mihály: *Protestantizmus és pánszlavizmus. Felelet Felvidéky hasoncímű röpiratára*. Pozsony, 1882. 22. p.

⁵⁶ Grünwald szerint Trefort a kezdetben azt mondta, hogy „ő sohasem fog művelődési intézettel bezárítani”. Hónapokkal azután, amikor erre mégis rákényszerült egy találkozójuk alkalmával rendkívül indulatosan fakadt ki emiatt, miszerint „ha még tudnak valami rossz gymnasiumot, szóljanak. Én rögtön bezáratom; én bezáratok minden gymnasiumot”. Grünwald: *A Felvidék*. 145-146. p.

⁵⁷ Štilla: *Martin*. 135. p. Van olyan vélemény is, hogy a feloszlátás valójában Frantisek Sasinek beszédének volt köszönhető, de ezt a fenti bemutatott források egyértelműen cáfolják. Polla: *Matica*. 46. p., Winkler, Tomáš: *Perom a mečom. Biografia J. M. Hurbana*. Matica slovenská, Martin, 1997. 200. p. Mudroň egyébként a feloszlátás okául szolgáló ominózus zágrábi kijelentést úgy értelmezte, hogy ott nem politikai, hanem „nyelvi tekintetben vett nemzetről volt szó”. Mudroň: *A Felvidék*. 70. p.

gróf Szapáry Gyula belügyminiszternek 1874. december 8-án. Eszerint az egyesület „majd nem kizárólag a politikával foglalkozik”, és tevékenysége „nem tudományos művek kiadásában, hanem politikai irányzatú naptárak, röpiratok, hírlapok és egyéb nyomtatványok kiadásában áll, befolyást gyakorol a szellemekre, s leginkább a magyar történet meghamisítása, s kiadványainak magyar ellenes iránya és szelleme által hat kártékonyan”. A probléma megoldásaként a Matica slovenská feloszlátását javasolta, aminek közvetlen okául az ominózus Čulen-idézetet és azt helyeslő, november 4-i választmányi ülés határozatát jelölte meg. ⁵⁸ A Matica slovenská működésének felfüggesztését elrendelő feloszlátását elrendelő minisztertanácsi ülésen, 1875. április 1-én Tisza Kálmán a grünwaldi érvelés szellemében szintén arra hivatkozott, hogy a Matica alapszabályaival ellentétesen politikai tevékenységet folytatott. ⁵⁹ A Matica slovenská elleni vizsgálattal megbízott kormánybiztos, ifjabb Justh József 1875. július 11-én kelt jelentésében is többek között ugyancsak azzal érvelt, hogy a szervezet „nem csak irodalmi téren működni, hanem a politikain is befolyást gyakorolni kívánt”, és „számos határozatai ellentétben állnak az alapszabályokkal”. A zágrábi esetet pedig úgy ítélte meg, hogy a Matica küldöttei ott „nem egy tudományos intézethez méltó eljárást követtek, hanem inkább politikai tüntetéseket idéztek elő, a miért is mindig a maticza dicséretében részesültek”, az egyesület feloszlátást elrendelő 1875. november 9-én kelt belügyminiszteri rendelet szintén ezeket a dolgokat ismétli meg.⁶⁰ Mivel a hivatalos vizsgálat éppen Grünwald kezdeményezésének hatására indult meg, az egykori jegyzőkönyvekből pedig az általa használt érvrendszer visszaköszön, így nemcsak Matica slovenská elleni

⁵⁸ „a Matica helyeselte kiküldötteinek föllépését Zágrábban azt magáévá tette, s így nyilván átlépte azt a határokat, melyek között alapszabályai értelmében mozognia kell; mint irodalmi egyesület nyilvános ünnepélynél egy nemzet képviselőjeként szerepelt s politikai ennunciatiokat tett és ez oly tény, melyet egy rendezett országban sem tűrnek meg a törvény iránti tisztelet fentartása érdekében. ... Így a Matica maga szolgáltatta a fegyvert saját megsemmisítéséhez. Annyi bizonyos, hogy ily kedvező alkalom még nem nyílt a pánszláv izgatás fészékének megsemmisítésére. Nagy kár volna hazára, ha ez alkalmat fel nem használnók, hogy véget vessünk a haza ellenes izgatás e legutolsó és veszélyes eszközének.” – Grünwald: *A pánszláv*.

⁵⁹ Kemény: *Iratok*. 508. p., 510-511. p.

⁶⁰ *A Matica slovenská egyesületre vonatkozó anyagok*. OSZK Kézirattár 1885. Fol Hung. 11-12. A jelentés emellett még kiemelte az egyesület korábbi működésének bizonyos elemeit, az ösztöndíj rendszerét és az általa kiadott, történelmi tárgyú írások szellemiségét is. Uo. 12-34. p.

fellépés kezdeményezőjének, hanem az ellene folytatott küzdelem fő ideológusának is őt és kell tekinteni.⁶¹

Grünwald 1878-tól országgyűlési képviselőként folytatta pályafutását. A parlamentben tekintélye és a kormánypártban betöltött szerepe révén elvileg komoly lehetősége volt elgondolásainak megvalósítására, de már első parlamenti ciklusa idején két komoly politikai vereséget szenvedett, amit idővel több is követett.

Grünwald első komoly politikai kudarcát a parlamentben a magyar nyelv tanításáról szóló törvényjavaslat vitája során szenvedte el 1879-ben, amikor módosító indítványokat terjesztett be, többek között a nyelvhatáron található iskolákat illetően. Mivel Grünwald a magyar nyelvet éppen ezeken a területeken akarta terjeszteni, ezért azt javasolta, hogy „a vegyes ajkú lakossággal bíró községekben tanítási nyelvül a magyar nyelvet hozzuk be”, ezért itt „a tanítási nyelvet a népiskolákban a vallás- és közoktatásügyi minister ur határozza meg”. A kormány képviselőjében Baross Gábor előadó ezt azzal utasította el, hogy „minden egyes felekezetnek tanítási nyelve a saját anyanyelve”, Grünwald pedig „a magyar nemzetiség megőrzését nem a magyar nyelv ápolásában, hanem a nemmagyar elem magyarosításában véli felfalálhatónak”. Álláspontja szerint ezzel „kifejezést adunk ugyan egy nagyszabású magyarosítási eszmének, de nem leszünk képesek azt végrehajtani, egyfelől alkalmas tanító hiányában. másrészt egyenesen elzárjuk az idegen ajkúak előtt az iskolát”, míg Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter anyagiakra hivatkozva mondott nemet.⁶²

Grünwald másik nagy politikai fiaskóját a közigazgatási reform kapcsán szenvedte el. Bár az 1871-ben a korábbiakhoz képest a megyei hatáskört jelentősen szűkítette, majd 1876-ban felállították a megyei közigazgatási bizottságokat, illetve a kormánytól függő főispánok jogkörét is növelték, de Grünwald számára mindez nem volt elég. Mivel ezt az elképzelését a Szabadelvű Párt soraiban nem tudta érvényre juttatni, ezért 1880-tól az Egyesült (Mérsékelt) Ellenzék tagja lett, ahol szaktudását tekintve nagy tekintélynek örvendett, ám a megyék reformját ott sem sikerült

⁶¹ Bár magyar részről ezt az akciót a három szlovák gimnázium bezárásához hasonlóan szintén nagy támogatásra talált, ugyanakkor Gáspár Imre személyében volt ellenvélemény is, aki a Matica slovenská feloszlásával nem értett egyet. Álláspontja szerint ennek „megvan a maga hivatása, ezt könyvei s gyűjteményei által a felföldön mindenestre teljesíti; másrészt azonban vezetői annyira összefüggének az illető hazaellenes üzemekkel, hogy nevék az állammal szemben elég garanciát nem nyújt”. Gáspár a megoldást abban látta, hogy a „felföldi intelligencia tömeges részvét által amaz elemeket kiszorítsa, s a hasznos sőt szükséges intézetet helyes irányba vezesse, eszközeit így értékesítse”, ami a későbbi szlovák közművelődési egyesületek alakításának irányába mutat. Kemény: *Iratok*. 507-508. p. Grünwald egyébként a Matica slovenská fő bűnét abban látta, hogy ez „sokezer magyar állampolgárt idegenített el, a magyar államtól s tett a magyar nemzet elkeseredett ellenségévé”. Grünwald: *A Felvidék*. 59-69. p.

⁶² Szathmáry: *Az 1878.*, 388. p., 391-395. p., 400-401. p.

keresztülvinnie, ráadásul új pártja sem fogadta el az álláspontját, így az ezzel kapcsolatos parlamenti viták során nem ő volt a Mérsékelt Ellenzék előadója sem.⁶³

Grünwaldnak a nemzetiségi törvény eltörlését sem tudta keresztülvinni, de ez másoknak sem sikerült a kormányok ellenállása miatt. Bánffy Dezső miniszterelnöksége idején ugyan a törvényhatóságok részéről mozgalom indult ennek megszüntetésére, de a Bánffyt váltó új kormányfő, Széll Kálmán 1901. január 24-én kelt körlevelében leállította ezt az akciót.⁶⁴ A korszak vége felé Tisza István a nemzetiségi törvényt revitalizálni akarta, amihez román és a szlovák nemzetiségi vezetőkkel folytatott paktumtárgyalásokat második miniszterelnöksége idején, de ez nem járt eredménnyel. Tisza a kudarc ellenére is folytatni akarta ezt a politikát a világháború után, de erre az államfordulat miatt már nem jutott ideje.⁶⁵

Grünwaldnak minden erőfeszítése ellenére sem sikerült elérnie a sajtótörvény szigorítását, illetve a közigazgatás és a közrendészet fellépésének fokozását, mivel az ilyen törekvéseket a dualista kormányok a háborús időket leszámítva következetesen elutasították. Ennek egyik jó példája éppen a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület memoranduma volt 1895 januárjában. Ebben ugyanis a vezetőség arra kérte a nemzetiségi mozgalmakkal szemben rendkívül keményen fellépő Bánffy Dezső miniszterelnököt, hogy a pánszlávizmus megfékezése érdekében többek között szigorítsa a sajtó-, a szólás- és a gyülekezési szabadságot, de a „dobokai basá”-nak titulált kormányfő ezt rendkívül keményen visszautasította.⁶⁶

⁶³ Kozári Mónika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 286-298. p., Lackó: *Halál*. 51-61. p., 67-72. p., 90-95. p., 105-107. p., Čulen, Konstantín: Béla Grünwald a Slováci. In: *Slovenské Pohľady*, 1930/9. 617. p. A Grünwald-féle megyereform helyzetét a korabeli politikai életben Mikszáth kissé ironikusan a következőként mutatta be: „Utána Grünwald Béla szólott hosszan, szellemesen, Ez az egy témája van – szokták mondani ellenségei a kormánypárton, valahányszor kitűnő beszédet mond a centralizációról. (...) Grünwaldnak hatalmas, kidomborodó politikai egyénisége van, csakhogy (...) nem bírja beilleszteni a magyar közszellem keretébe. (...) A mai beszéde is azért nem hatott minden szépségei és magas államférfiúi nivója dacára, mert (hogy tovább szójuk Tisza Lajos gróf hasonlatával) nem pártolja sem a fehér haját, sem a feketét, hanem egy külön parókat akar a nemes vármegyének. Paróka párt pedig nincs”. - Bisztray Gyula - Rejtő István (szerk.): *Mikszáth Kálmán összes művei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. LXXII. 143. p. Mocsáry Lajos ezt úgy értékelte, hogy Grünwald „nem tagadta meg most sem azon nézetét, hogy az államnak a nemzetiségek ellen kell koncentrálni minden erőt. (...) Nála e felfogás valódi dogmává tömörült, mert nem tudott tíz szót mondani a képviselőházban anélkül, hogy azokat az állami nagy czélokat elő ne hozta volna”. Mocsáry Lajos: *Néhány szó a nemzetiségi kérdésről*. Singer és Wolfner Könyvkereskedés, Budapest, 1886. 15-16. p.

⁶⁴ Szarka: *Szlovák*. 150. p.

⁶⁵ Vesztróczy Zsolt: Tisza István paktumtárgyalásai az első világháború idején (1914-1917). In: Zeidler Miklós (szerk.): *Tanulmányok a XIX-XX. század történelemből*. ELTE BTK Történettudományok Doktori Iskola, Budapest, 2001. 321-330. p.

⁶⁶ Az elnökség (szerk.): A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület évkönyve 1895-96-ról. Nyitra, 1896. 9-14., Szarka: Szlovák. 121-122. p.

Bár Grünwald 1878-tól 1891-ben bekövetkezett haláláig parlamenti képviselőként tevékenykedett, életének ez az időszak politikai szempontból, zólyomi korszakával ellentétben teljes kudarc volt. Legfontosabb elképzelései közül ugyanis semmit tudott nem tudott a parlamenttel elfogadtatni, hiába örvendett országos hírnévnek. Kudarcai hatására a nyolcvanas évek második felében a napi politika helyett a történetírás felé fordult, majd közéleti pályája teljes csődjeként 1891 májusában Párizsban öngyilkos lett.

Grünwald neve a halála után is gyakran került a figyelem középpontjába. A szlovákokkal és pánszlávizmussal foglalkozó egykori magyar szerzők (pl.: Thébusz János (Felvidék), Pelsöczy H. Gyula, R. Miticzi Béla) gyakran hivatkoztak rá pozitív nemzetiségpolitikai példaként, műveikben pedig a grünwaldi gondolatmenetet követték. Jászi Oszkár viszont úgy értékelte, hogy „ez a kitűnő ember a nemzetiségi kérdésben egészen elvesztette modern, nyugateurópai elméjét s német fajának szívósságával s tekintetnélküliségével lett vezére a türelmetlen hazafiságnak”.⁶⁷ Apponyi emlékirataiban pedig saját, a deáki-eötvösi hagyományoktól való elfordulását többek között a Grünwalddal való személyes kapcsolatának tulajdonította, „aki a legszélsőségesebb sovinizta belpolitikai irányt képviselte. Mint a nemzeti pártnak egyik oszlopos tagja nagy hatást gyakorolt ebben az irányban, amely felé a párttagok nagy része lelkiütemileg úgyis hajlott”.⁶⁸

Grünwald neve a versaillesi békekonferencián is felbukkant, amikor a cseh küldöttség mintegy 11 írásos memorandumot terjesztett be, melyek közül a négyes számú második fejezetében az erőszakos magyarosítás kapcsán elrettentő példaként éppen A Felvidék-et idézték.⁶⁹

A szlovák történész, Konštantín Čulen egy 1930-ban megjelent tanulmányában azt írta, hogy A Felvidék a magyar politika ábécés könyvévé vált, de Grünwald politikai elképzeléseinek kudarcra ennek a megállapításnak éppen az ellenkezőjét mutatja. A szerző emellett számítónak és haszonlesőnek minősítette őt, de ezt az értékelést nem lehet elfogadni, mivel a magyar politikust saját belső meggyőződése hajtotta, nem pedig a pénzszerzés vágya, amit parlamenti pályafutása is jól mutat. Grünwald ugyanis, látva közigazgatási reformelképzeléseinek kudarcát, kivált a jó karrierlehetőséget kínáló Szabadelvű Pártból, és az ellenzék padsoraiban folytatta tovább munkáját, míg újabb balsikerei után végleg el nem fordult a politikától.⁷⁰

⁶⁷ Jászi: *A nemzeti*. 401. p.

⁶⁸ Apponyi *Albert emlékiratai*. MTA, Budapest, 1934. II. 57. p.

⁶⁹ Gulyás László: A magyar-szlovák határ kérdése a versaillesi békekonferencián. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2006/2. 123. p.

⁷⁰ Čulen: *Béla*. 617. p.

1931-ben, Jozef Škultéty és Concha Győzővel történő levélváltása kapcsán ismét szóba került Grünwald, akit az utóbbi úgy értékelt, hogy „elismerem, hogy tót, sok százados polgártársainkkal szemben vétettünk, mikor magunkat Grünwald Bélának, a „felvidék” szerencsétlen elvakult írójától hagytuk inspirálni.... Mi hibás politikánkkal elvesztettük a többséget”. Škultéty szerint „Concha véleménye politikailag nagyon fontos. Valami nagyon változik Magyarországon”.⁷¹

Grünwald Béla fellépése az 1870-es években fordulatot hozott a magyar nemzetiségi politikai gondolkodásban. Álláspontja viszont csak az akkor még létező deáki-eötvösi normákhoz viszonyítva tekinthető ultraradikálisnak, mivel a magyar liberalizmus fokozatos megmerevedésének következtében e nézetrendszer a XIX. század végére fokozatosan a politikai élet legszéléről annak centrumába került át. Ekkorra már, elsősorban a közművelődési egyesületeknek és a megyéknek köszönhetően több elképzelése a kor nemzetiségi politikájának részévé vált, amely a századfordulót követően meg is haladta a „grünwaldizmus” gondolatait. Bár Zólyom megyei tevékenységének és A Felvidék-nek köszönhetően Grünwald Béla a szlovák-magyar kapcsolatok történetében is egy gyakran hivatkozott, e két nép szembenállását szimbolizáló figurává vált, gyakorlati szempontból életműve mégis kudarcnak tekinthető. Legfontosabb elképzeléseit ugyanis – mint a megyék államosítását, a nemzetiségi törvény eltörlését, illetve a sajtó- és gyülekezési szabadság korlátozását – a magyar liberális kormánypolitika ellenállásának köszönhetően nem sikerült keresztülvinnie, álláspontjának következetes képviselője miatt pedig a politikai élet periferiájára szorult, sőt a történetírás sem méltányolta munkásságát. Életének végül önkezeivel vetett véget.

⁷¹ Kocák, Michal (szerk.): *Listy Jozefa Škultétyho 1911-1941*. Matica slovenská, Martin, 1983. II. (Monografie – Documenta Litteraria Slovaca 19.) 140. p. – Conchának ez a levele azért is különösen érdekes, mert A Felvidék megjelenését követően még azt írta Grünwaldnak, hogy a »Felvidék«-je, melyet megjelenése után azonnal olvasék, megatott, nemzeti létünk szétmálló állapotát, államhatalmunk tehetetlenségét, s jövőnk szomorú esélyeit a való közvetlenségével varázsolta szemeim elé! Műve éppen jókor jött; a nemzetközi nyomorúság, a belkormányzat alakatlan, pongyola kedélyességével, másszor hebehurgya önkényességével, nem csoda ha végkép elfásítják, tompulttá teszik a legjobb érzésű hazafiakat is; nálunk remény vesztett resignációval beszélnek az erdélyi részeken ne sokára felemelkedő vlah vagy oláh uralom várható rendszabályairól. A „Felvidék”-en átlengő hazafiérzet erős fualma tán életre szítja a kialvóban levő szikrát, a nemzeti érzet szikráját.” - *Concha Győző levele*.

KRITIKA

Cholnoky Győző

Emlékek és tények – Könyv a hűségéről és az érdekről

A II. világháború nyomán Magyarországot érintő kényszerű népességmozgás egy eddig feltáratlan területét dolgozza fel Tóth Ágnes imponálóan alapos könyvében: a hazánkból kitelepített németek közül azoknak a történetét írja le, akik kétszer tették meg az utat Magyarország és Németország között, azokat, akik – többnyire illegálisan – visszaszöktek szülőföldjükre.

A kötet három pilléren nyugszik: az első bel-és külpolitikai, valamint gazdaságtörténeti háttérrel ad a kényszeremigráció történetéhez, a második a folyamat elemzését adja, a harmadik pedig válogatást tartalmaz az érintett személyekkel készített interjúkból.

Az első részben újszerűnek tekinthető Tóth Ágnes megállapítása, hogy már a koalíciós korszakban is egyre erőteljesebben érvényesült az egyeduralomra törő politikai hatalom elsőbbsége a társadalmi folyamatokban, ugyanakkor a németek kitelepítésének szándékát gazdasági szempontok is motiválták: mivel az agrárreform keretében az igénylők szükségleteit nagyon sok esetben nem lehetett helyben kielégíteni, ezeket a kárvallottakat az ország más területeire irányították át, ahol többnyire német gazdák földjeit kapták meg. Ennél ismertebb az a kényszerhelyzet, amely a szomszédos országokból érkező nagyszámú magyar menekült elhelyezése jelentett, s ez nemcsak a németek vagyoni korlátozását hozta magával, kitelepítésük – elsősorban a kommunisták által szorgalmazott – végrehajtását is. Amint a szerző hivatkozásában olvashatjuk, pusztába kiáltott szó maradt Bibó Istváné, aki BM alkalmazottként(!) elítélt minden kollektív stigmatizációt (a németekét éppúgy, mint a magyarokét), és az erre való törekvést – mint erkölcsi vétséget – súlyosabb gondnak tartotta az ország életében, mint a háborús vereséget és a gazdasági válságot. A Minisztertanács ennek ellenére nagy többséggel elfogadta a németek kollektív bűnösségének elvét, és 1946 januárjában a hatóságok el is kezdték (a Budapest környéki falvakból) a tényleges kitoloncolásokat, s annak ellenére, hogy augusztusra be kellett volna fejezni az akciót, még 1947 augusztusában is folytak kitelepítések. A katolikus püspöki kar elítélte a németek kitelepítését, ugyanígy tett Ordass Lajos evangélikus püspök. 1948 végére 166 800 németet telepítettek ki, közülük 116 ezer a nyugati, 50 ezer a keleti zónába

került. Egy BM-jelentés szerint 6-8 ezer személy lehetett, akik a kitelepítés előtt megszöktek, 3-4 ezren, akik visszaszöktek, ám az utóbbiak létszámát ennél többre taksálja Tóth Ágnes (8-10 ezerre), mert a visszaszökések egészen 1950-ig – a határozat felállításáig – folytatódtak. A meglehetősen sietséggel felállított határőrség és rendőrség politikai osztályai a visszatéréseket a közrendet és közbiztonságot veszélyeztető cselekménynek minősítették, és természetesen túlbecsülték mind a visszaszököttek számát, mind a folyamat társadalmi veszélyességét. Mindeközben még 1948-ban is folytak kitoloncolások, egészen 1948 nyaráig, s ezt követően 1948. december 31-re rendelték el a háború utáni első népszámlálást. Noha a népszámlálás előtt fél évvel lezárult a németek kényszerű migrációja, a visszaszökött kb. 10 ezer német állampolgársága kétséges volt, mindenesetre a statisztikai adatlapon utalni kellett erre a tényre.

A könyv legérdekesebb és legértékesebb része persze a második fejezet, amelyben a szerző elvégzi azokat a finom elemzéseket, amelyek a kitelepítettek visszatérésének motivációit tárják fel az érintett személyekkel készített interjúk alapján. (Ezekből a könyv harmadik fejezete ad bőséges válogatást.) Az általa készített 54 interjúból 46 elégítette ki a feldolgozási és tartalmi követelményeket, az alkalmazott kategóriák közül 69 fogalmazott meg elemezhető, értékelhető kérdést. Az alapadatok (életkor, nem, iskolai végzettség, foglalkozás, vagyoni helyzet, névváltoztatás/!, vegyes házasság) rögzítése és elemzése mellett a munka fő érdemét a tematikus elemzések adják, mert a személyes indentitásfaktorok feltárása ad kulcsot az említett motiváció megfontolásához.

A magyarországi németek számára a kitelepítés traumatikus életélményt jelentett, amely alapvetően befolyásolta a csoport és a hozzá tartozó személyek önazonosságát – állítja helyesen a szerző, viszont az elemzésből kiderül az is, hogy annak zavarait is előhívja. Mert a német közösség – természetesen – nem fogadta el németisége és bűnössége közötti ok-okozati összefüggést (amiért jogosan nyerik el büntetésüket, azaz az elűzést), ám a (legális vagy illegális módon) visszatelepülők interjúiból kiderül, hogy itteni svábsága nemcsak Magyarországon jelentett stigmatizációt, de Németországban is, ahol megkérdőjelezték (cigányként való megnevezéssel) a nagyobb német közösséghez való tartozásukat. Ezzel pedig – mutat rá a szerző – „az adott társadalmi közegben értelmét veszít az a szenvedések, amelyeket a személynek éppen németisége miatt kellett elviselnie.”

Komoly, tiszteletet parancsoló opusszal állt elő Tóth Ágnes – persze nem először, hiszen a magyarországi németiség XX. századi történetével foglalkozó igényes publikációinak sora igazolja a téma iránti elkötelezettségét és óriási anyagismeretét. E könyvét különösen három szempontból tartom értékesnek. A egyre inkább eluralkodó gyakorlattal ellentétben a mű

valóban koherens egész, és nem részlet-vizsgálódások (publikációk) valamilyen logika szerint összefűzött együttese; másodszer metodikai szempontból, mert úgy láttatja az erdőt (értsd: a korabeli bel- és külpolitikai viszonyokat, társadalmi mozgásokat), hogy alaposan szemügyre veszi (veteti) az erdőt alkotó fákat, bokrokat, sőt leveleket (interjúk); végül pedig benne érzem a téma további, eddig még feltáratlan részletei kibogozásának szándékát, például az egyházak és a többségi társadalom szerepének kontextusában.

(Tóth Ágnes: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete. Budapest, Gondolat Kiadó, 2008. 375 p.*)

Szarka László

Kétnyelvű könyv a kiegyezés kori Pest-Buda és Budapest szlovák népességéről

Magyar és szlovák kétnyelvű kiadásban megjelent könyvének végén Kovács Anna feledésbe merült tények feltárásának nevezi doktori disszertációként készült munkáját. Megírásának egyik ösztönző motívumát pedig abban a reményben jelöli meg, hogy „a német és zsidó Budapest sztereotip képe mellett megjelenhet a szlovák Budapest is”. A könyv olvasója valamennyi fejezetben érezheti ezt a kettős célkijelölést: az eredeti szerzői célkitűzésnek megfelelően sikerült igen sok új forrást feltárni: az ismert források közül pedig nem egyet újraértelmezni. A részben ismert demográfiai és az ismeretlen, a szerző által feltárt művelődéstörténeti tényanyagot pedig dolgozata okfejtésébe szervesen beépítette.

A soknemzetiségű dualizmus kori Budapest szlovák szegmensét, annak is egyesületi, kulturális és az alcímből kimaradt demográfiai dimenzióját a szerző alaposan körbejárja, részletesen bemutatja. A dualizmus kori Magyarországnak a XIX. század utolsó harmadában rendkívül gyorsan növekedő fővárosa etnikailag sokszínű arculattal rendelkezett. A budai, pesti, óbudai és az agglomeráció részét alkotó elővárosok német, zsidó, szlovák népessége a mindegyiknél gyorsabban fejlődő többségi magyar lakossággal együtt olyan aszimmetrikus urbanisztikai, gazdasági, népesedési és etnikai szerkezeteket alkotott, amely olvasztótégelyként, akkulturációs és asszimilációs színtérként működött. Azaz nem vagy nem elsősorban egymást elválasztott, szegregált etnikai szigetekből állt, hanem a dinamikus fejlődő város nagyépítkezéseihez hasonlóan olyan összetett struktúráként működött, ahol egymást egészítették ki a magyar, német, zsidó építésszek, mérnökök, építésvezetők, szakmunkások és a magyar, szlovák kőművesek, kubikosok. Egyetlen népcsoport felől közelítve a városban zajló interetnikus folyamatok különböző etnikai nézőpontjai helyeződnek az előtérbe, az egész város, az egész urbanizációs, modernizációs és asszimilációs folyamat kiválasztott szegmensei kapnak főszerepet.

A XIX. század végi és XX. század eleji közép-európai urbanizáció etnoszociális és etnokulturális kísérőjelenségek Kovács Anna által szlovák szempontból elvégzett sokoldalú elemzése közelebb vihet bennünket a korabeli budapesti etnikai folyamatok teljesebb megértéséhez. Az egy kisebbség kultúrájának fennmaradása szempontjából vizsgált akkulturációs és asszimilációs folyamatban a multietnikus helyi társadalmakra jellemző nyelvi, kulturális sokszínűség és a jórészt migráns, bevándorló népesség munkahelyi, lakóhelyi kölcsönhatásai csak részben működtek a vidéki Ma-

gyarország etnikai kontaktuszónáiban, kisvárosaiban tartósan együtt élő, de a magyarosító közigazgatás és iskolapolitika hatására a magyarosodás irányába elmozduló magyarosodási minták szerint.

A felgyorsult immigrációs jelenségek nyomán kialakuló új etnikai közösségek nem hasonlítanak az „organikus fejlődéssel” évszázadok során kialakult hagyományos városi diaszpórákra: a XIX. század végi, XX. század eleji Közép-Európa nagyvárosainak etnikai képe, mentális térképe olyan képlékeny és folyamatosan változó új minőség. A közelebről-távolabbról a XIX. század utolsó harmadában és a XX. század elején nagy tömegben érkező, munkát kereső bevándorlók, a leteleplülő és gyorsan meghonosodó szakmunkások, szakértők, értelmiségi foglalkozásúak, illetve a minden évben visszatérő szezonmunkások, a más országokból elüldözött menekültek, az egyre tömegesebb közép- és felsőfokú oktatás diákjai, a transznacionális vándornépesség és más migráns csoportok, személyek együtt alkottak Budapesten egy dinamikus változó új közösséget. E tekintetben Vörös Károlynak, Katus Lászlónak, Gyáni Gábornak, vagy éppen Pavol Hapáknak, Monika Gletlernek a könyvben idézett tanulmányai fontos előzményei az újabb kutatásoknak, s ezeket a szerző módszeresen felhasználja. A könyv egyszerre találó és a szerzőnek a témához való közelségét is érzékeltető irodalmi mottója, Peter Jaroš szlovák történelmi kulcsregényéből, „Az ezeréves méh”-ből való: találóan jelzi a főváros szlovák dimenzióját, a szorgos méhekhez hasonlított szlovákok városépítő tevékenységét.

Az elvégzett munka nehézségi fokát jól jelzi, hogy a rendelkezésre álló magyar nyelvű szakirodalmi és részben módszertani háttér, a társadalom- és művelődéstörténeti forrásanyag egyaránt meglehetősen hiányos. A szakirodalom egy-két régi monografikus feldolgozását nem számítva, jórészt alkalmi tanulmányokból, más városokat feldolgozó, ezért módszertanilag jól felhasználható feldolgozásokból áll. A demográfiai, statisztikai anyagokon túlmenően egyetlen kompakt, hosszabb időszakra szóló budapesti szlovák hagyaték, intézményi levéltár sem maradt fenn, de nem talált a szerző a magyarországi és szlovákiai levéltárakban érdemi levelezésanyagot sem. A pesti szlovák és magyar sajtó szintén meglepően szűkkeblűen bánt a helyi, fővárosi szlovák életről szóló tudósításaival. Az egyesületek, társaságok sikeres és adatokban gazdag bemutatása ily módon a szerzőnek invenciózus adatgyűjtő és rendszerező munkáját dicséri.

A szerző négy fejezetre tagolt munkájának alfejezeteiben több megközelítésből elemzi az adott témát. Az első fejezet a szlovákoknak a főváros etnikai arculatára gyakorolt hatását vizsgálja. A rendelkezésre álló népszámlálási, statisztikai anyag teljesnek mondható ismeretében elsősorban az 1880-1920 közötti időszakra összpontosít. Sok adattal, plasztikusan bemutatja, hogy a helyben született szlovákokhoz képest a felső-magyaror-

szági szlovák többségű megyékből érkezők száma többszörösen nagyobb volt. A szakirodalomban gyakran felbukkanó migrációs tétel igazságának ellenőrzése aligha vezetett volna eredendően új felismerésekre: az amerikai szlovák kivándorlás és a fővárosi szlovák munkavállalás és betelepülés között igen erős, negatív korreláció volt, azaz, ha a Budapesten, Tatabányán, Miskolc környékén, a vasútépítéseken volt elegendő munka, kevesebben indultak neki az ismeretlennek a tengeren túlra.

A szezonmunkások, a lakcím-bejelentés nélkül Budapesten nyomorgó szlovák munkavállalók nagy tömegeit az általában az év végének vagy az év elejének meghatározott napjához kötött adatfelvétellel a népszámlálás természetesen nem rögzítette, amit a szerző jórészt figyelembe is vett a budapesti szlovákság folyamatosan változó számának, asszimilációs potenciáljának elemzésekor. Pusztán statisztikai számokkal ugyanis aligha lehet bizonyítani az egy vagy két generáción belül a nagyvárosi bevándorlók körében törvényszerűen bekövetkező nyelvváltást. Ebből a szempontból valószínűleg az esetek többségére valóban igaz lehet a szerző kategorikus állítása: „A Budapesten született szlovákok már magyar anyanyelvűnek vallják magukat.” Különösen a Budapestre beköltöző és ott leteleplülő szlovákok második generációjának többsége minden bizonnyal elmagyarosodott. Mint ahogy az is bizonyosnak látszik, hogy a munkások és értelmiségiek, evangélikusok és katolikusok, illetve az eredetileg is vegyes lakosságú városokból vagy tiszta szlovák faluról Budapestre költözők között igen jelentős eltérések lehettek.

Jóllehet, a szerző több helyen is hangsúlyozza, hogy a város rendkívül dinamikus növekedése a vizsgált évtizedekben teljesen átalakította a város etnikai térszerkezetét, összetételét, a szlovákok és németek csökkenő részarányának okai közt ez a megállapítás mégis egy kicsit háttérbe szorult. Például a németek arányszámának erőteljes 60-ról 14,1 százalékra csökkenése esetében a szerző a németek elmagyarosodásának „hallatlan ütemét” emeli ki az okok közül, holott ebben a folyamatban ez a magas arány alapvetően a város zsidó felekezeti, németként regisztrált, jiddis anyanyelvű népességének nyelvváltásával, erőteljes, gyors és tudatosan vállalt elmagyarosodásával függött össze.

Igen fontos adalékokkal, elemzésekkel szolgál Kovács Anna a fővárosi többnyelvűség alakulásáról: a magyarul beszélő szlovák anyanyelvűek és a szlovákul beszélő magyar anyanyelvűek kategóriái mögött nagyon szerteágazó családi és egyéni történetek húzódhattak meg. A nyelvi, kulturális habitusaikban, az asszimiláltság fokozataiban különböző szlovák csoportoknak a számbeli alakulásában nyilván fontos szerepet játszottak a migrációs utánpótlás változásai, a leteleplés és munkavállalás nyelvi, kulturális hasonulási készletesei, a német, zsidó asszimilációs minták, illetve

a nyelv- és identitásváltás más családi, szociális, mobilitási összefüggései. A szerző igyekszik hasznosítani nyelvismereti mutatókat. Ezek a dualizmus kori magyarosodási és magyarosítási folyamatok igen fontos ellenőrzési lehetőségét jelentik, amire már a korabeli magyar, szlovák és német statisztikusok is felfigyeltek.

Ebből a szempontból is nagyon fontosak a fővárosi szlovákság műveltségi, oktatási viszonyainak alakulását bemutató részek. Az oktatási statisztikák esetében az 1914-ig terjedő időszakból is legalább három-négy évet mintaként feldolgoz, hiszen levéltári források és visszaemlékezések is tanúskodnak róla, hogy az Apponyi-féle népiskolai törvények magyarosító szándékai a fővárosban is éreztették hatásukat.

A harmadik fejezet alapos áttekintést nyújt a magyarországi egyesületek történeti előzményeiről, fejlődéséről, az egyesületi jog szabályozásáról. Különösen fontos a magyarországi szlovák egyesületek szerkezetének áttekintése, azon belül a szlovák egyesületek tevékenységük szerinti tipologizálása. A szlovák egyesületek listájában a kormánypárti, hivatalos szlovákok asztaltársasága is helyet kapott, pedig az minden valószínűség szerint nem volt bejegyezve. Ezzel együtt a korabeli pesti szlovák visszaemlékezésekben is rendre megjelenő „úri szlovákok” asztaltársasága fontos adalék ahhoz, hogy a fővárosi szlovák mikrovilágban minden árnyalatnak meglegyen a maga helye.

A Józsefvárosnak szentelt második fejezet jól érzékelteti, hogy a tárgyalt időszakban ez a városrész valóban a főváros jellegzetes szlovák szegmense lehetett, ahol a statisztikai adatok szerint is a legtöbb szlovák élt. Több ezer munkás és több száz kisiparos, valamint kiskereskedő lakott a Józsefvárosban, és több szlovák közhivatalnok és az értelmiségi középosztály tagjai közül is sokan itt vagy a kerülettel határos utcákban telepedtek le. Ebben a kerületben a katolikus, illetve az evangélikus hívők két templomban is (a Rákóczi úti és a Horváth Mihály téri) hallgathatták a szlovák nyelvű szentbeszédet. Szinte valamennyi szlovák és cseh egyesület ebben a kerületben bérelte helyiségeit. A szlovák intézmények, kiadók többsége szintén itt működött.

A XIX. század utolsó harmadának kezdetén még többségében német lakosságú városrészen kívül Újpesten, Kőbányán is akadtak szlovák telepek, városrészek, de a belvárosban kétségkívül a mai Tavaszmező, Bércsics utca és Horváth Mihály tér környéke számított leginkább szlovák szigetnek. A rengeteg adat, amelyre ebben a fejezetben éppen csak utalás történik, jó reményt kínál arra, hogy a hangyaszorgalmúnak megismert szerző előbb-utóbb részleteiben is megírja a józsefvárosi szlovák hétköznapok történetét. Itt is felmerülhet a korabeli józsefvárosi német források, emlékek módszeres elemzésének szükségessége, hiszen valószínűleg a

XIX. század első feléhez hasonlóan a németek nagyobb érzékenységgel viszonyultak környezetükben élő szlovákokhoz, mint az egyre dominánsabb magyarok.

A könyv legterjedelmesebb részét a harmadik és negyedik fejezet alkotja. Az egész dolgozatnak több mint kétharmadát a budapesti szlovák közösség társasági és egyesületi élete alakulásának szentelte a szerző. A több alfejezetre osztott harmadik fejezet a budapesti szlovák közösség társasági központjainak ismertetésével kezdődik. A polgári családok által működtetett szalonok, közösségi összejövetelek minden nagyvárosi diaszpóra esetében a legfontosabb, legmeghittebb és legállandóbb találkozási pontok. Az integrációs–asszimilációs életstratégiák mellett általában jól megfér a családirag szervezett etnikai összetartozás. Kovács Anna néhány konkrét eseten bizonyítja, hogy a pesti szlovákság esetében inkább kivételnek számítottak azok az értelmiségi, polgári családok, amelyek házaikat, lakásaikat az etnikai szolidaritás jegyében közösségi színterekként is működtették. Amint azt a levéltári és sajtóanyagokkal dokumentált egyesület-szervező tevékenység alapján a szerző is megállapítja, ez a visszafogott etnikai, nemzeti színvallás főként a Budapestre érkező vidéki szlovákságot, a munkásokat és napszámosokat, a cselédeket, sőt részben még a tanuló ifjúságot is jellemezte.

Sajátságos paradoxona a budapesti szlovák közéletnek, egyesületi életnek, hogy miközben a városlakók, kivált az újságírók, egyesületi vezetők maguk is tisztában voltak a „legnagyobb szlovák város” jelentőségével, elméleti lehetőségeivel, a történeti Magyarország dinamikus fővárosának hétköznapjai felőröltek minden olyan szándékot, amely a pesti szlovákság nagyobbik részének egységes, átfogó megszervezésére irányult. A három részleges kivételt, a katolikus és az evangélikus egyházat, a pesti Szlovák Egyesület jórészt értelmiségi, diák csoportosulását, illetve a fővárosi szlovák munkás szerveződésekét a szerző részletesen elemzi. Az egyházi ünnepeken, búcsújárásokon rendszeresen bekapcsolódtak a főváros környéki szlovák falvak, települések lakói is, akik egyébként szinte észrevétlenül maradtak a fővárosi egyesületi életben.

A III. és a IV. fejezet adatokban gazdag részei közül is ki kell emelni a budapesti szlovák politikai, értelmiségi köröket tárgyaló részt, illetve a Szlovák Körrel és annak Irodalmi Szakosztályával foglalkozó elemzéseket. A századelő éveiben Budapesten összpontosuló szlovák sajtó szerkesztőségei, Milan Hodža, Anton Štefánek ellenzéki, illetve Adolf Pecháň, Samuel Czambel kormánypárti szlovák lapjainak szerkesztőségei egymástól pár utcára működtek. Mégis egymástól elszigetelve, a korabeli szlovák világ két, egymással kibékíthetetlen alternatíváját – az „egységes magyar politikai nemzet” koncepciójának keretei közt a magyarsággal való együttélést,

illetve a politikai nemzetegységet tagadó autonómiaigényt és a magyarsággal való szembe fordulást – képviselték, és lapjaikon keresztül az egész szlovákság felé rendszeresen propagálták.

Igen elmélyült levéltári munka és sajtóelemzés előzte meg a katolikus egyházhoz kötődő szlovák egyesületi élet rekonstrukcióját is. A fővárosi, azon belül a józsefvárosi katolikus egyház jó ideig fontos támasza volt a szlovák katolikus munkásszerveződéseknek, de nagyjából 1910-től kezdődően felerősödött az egyházon belül is a magyarosító szellem. Mindezt a könyv igen jól dokumentáltan és érzékletesen mutatja be.

Kovács Anna könyve összegzésében a XIX. század utolsó harmadának multietnikus, többnyelvű budapesti népességét mint tünékeny és gyorsan elmúló konstrukciót értékeli. Ennek okai közt a bevándorló szlovákok gyors asszimilációját emeli ki első helyen. „Az asszimiláció húzóhatása minden másnál erőteljesebb volt a szlovák letelepedők körében. Az adminisztratív úton történő (például közigazgatási, oktatási) magyarosítás a legtöbb esetben párosult a spontán, nem megfogható tényezőkkel.” Egyetérthetünk a szerzőnek azzal az összegző megállapításával is, hogy a fővárosi szlovákok „sem társadalmi, sem vallási, sem kulturális szempontból nem képeztek homogén csoportot”. Ez a megállapítás – s ezt már észrevételként fűzzük hozzá a szerző fenti megállításhoz, – bizonyos értelemben megkérdőjelezi a könyv egyik gyakran használt fogalmának, a „budapesti szlovák közösség” használatának az indokoltságát is. Ugyanakkor a sokszínű közösségi szerveződés, egyesületi, kulturális, egyházi élet és sajtótevékenység azt jelzi, hogy akadtak olyan önszerveződési góccok, amelyek mentén ez a meglehetősen sokrétű nagyvárosi szlovák népesség képes volt magát megszervezni.

Milan Harminc és Ján Bobula építészek, Samuel Czambel miniszteri titkár és szlovák nyelvtudós, Milan Hodža, a jeles szlovák politikus, a cseh bankok budapesti fiókalapítási tevékenysége, a korabeli szlovák szövetkezeti és agrármozgalmak fővárosi jelenléte – mind azt mutatják, hogy a szerző jól döntött akkor, amikor arra szánta el magát, hogy elsőként módszeresen feltárja a dualizmus kori budapesti szlovákság demográfiai fejlődését, társadalmi, helyzetét, belső szervezeti fejlődését. Jóllehet, a „német Budapest” és a „zsidó Budapest”-hez aligha mérhető a budapesti szlovákság rövid ideig tartó tömeges jelenléte, a városnak nem csupán az épületei, földalattija őrzi a névtelen szlovák kőművesek, napszámosok ezreinek emlékét, hanem igen sok olyan intézmény, amelynek tevékenysége beépült Magyarország fővárosának egyház- és művelődéstörténetébe.

A századfordulós főváros művelődéstörténeti és társadalomtörténeti tablója értékes összegzés, amely átfogó társadalom- és művelődéstörténeti megközelítései, elemzései révén fontos hozzájárulás mind Magyarországnak

fővárosának etnikai történetéhez, mind pedig a szlovák nemzeti társadalom 1918 előtti fejlődésében jelentős szerepet játszott belső diaszpórák és migrációs folyamatok jobb megértéséhez. A sok esetben a mai államhatárok szerint értelmezett kelet-közép-európai nemzeti történeti narratívák visszatorzításában éppen az ilyen, több tekintetben is transznacionális jelenségek feltárása, sokrétű értelmezése segíthet bennünket pontosabban érteni és értelmezni a többnemzetiségű történeti Magyarország és az egész Habsburg-monarchia multikulturális sajátosságainak valódi historikumát.

Kovács Anna: A szlovákok élete és kultúrája Budapesten a dualizmus korában, (1867–1918) Život a kultúra Slovákov v Budapešti v období dualizmu (1867–1918). Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Szlavisztika – Közép-Európa Intézet Nyugati Szlav Kulturális Kutatócsoport, Piliscsaba-Esztergom, 2006. 164 p.

A. Gergely András

Európa perifériája a két háború között

Könyve zárófejezetében a szerző (Ránki György gazdaságtörténész és a politológus Andrew C. Janos művei alapján) ez európai periféria felbuzdult és moccanásképtelen korszakát a mai szub-szaharai térség állapotához, a harmadik világ gazdaságainak helyzetéhez hasonlítja. Mintegy még súlyosabb konklúzióként, a sajátos helyzete miatt kiemelt Spanyolországot leszámítva, a huszadik század végén a haladottabb állapotú Nyugathoz mérésckélve hangsúlyozza, hogy az ezredfordulón célirányossá és hangsúlyossá vált növekedési tempó, valamint a világgazdaság felgyorsult működése minden bizonnyal hosszabb távra fogja stabilizálni ezt a periferezált helyzetet.

Midőn a margóra szorultság okait taglalja, avagy a fejlődés és fejlesztés esélyeit mérlegeli, magyarázatul az agrárius gazdasági berendezkedéssel, az alul-iparosodottsággal, a brit gazdasághoz és jövedelemszinthez mérve negyed, vagy a legsikeresebb országok esetében (pl. Görögország ilyen) fele akkora GDP-szint meglétével érvel különböző forrásművek alapján. A Leicesteri Egyetem professzora ebben a kötetben a gazdaság- és társadalomtörténeti témakörök iránt nyitott monográfiák kiadója szerint azért érdemli meg a kiemelt figyelmet, mert könyve nemcsak egyszerűen oktatási alapmű, hanem olyan modern (világ)gazdasági szemléletmódot követ, amelyben az alap kutatások és kritikai áttekintések együttesen, méghozzá interdiszciplináris tónusban egyesülnek. A kötet címlapjának térképe is azonnal jelzi, hogy az európai földrajzi térben Németország nyugati határaitól, északon Finnországgal, délen Jugoszláviával határolható részen a nagy szovjet birodalomig az egész történelmi Közép- és Kelet-Európát ebbe a periferezált zónába utalja. A tizenhárom ország belső és nemzetközi politikai történetét az érintett államok gazdasági, diplomáciai, munkaerőpolitikai, termelési és szegénységi dimenzió szerint taglalja, hivatkozva a gazdaságtörténészek és ökonómusok időről időre felvetődő kérdéseire, amelyek szerint kell legyen valamely alapvető oka a Nyugat (West) haladottabb és gazdagabb állapotának éppúgy, mint a „maradék” („rest”) Kelet stabil szegénységének. A kettejük közti törésvonal mentén, amelyben Eric Hobsbawm alapján magyarázatra lel, miért nem lehetett Svájc Albániából (noha mindketten kicsik, forrásszegények, hegyekből állóak és ritkán lakottak), a kiemelt kutatási kérdéskör főképpen az összehasonlító gazdaságtörténet dinamikus mutatói alapján kerül megvilágításra, miként korábbi, 2001-es kötetében is, amely az 1914 és 2000 közötti gazdaságtörténet és uniós változások folyamat makromutatóira hagyatkozik.

A kötet kerete az első oldalakon megrajzolt földrajzi tér, amelyben lehatárolt a kontinens, és amire a továbbiakban fókuszál, az a marginális vagy

perifériális országok története abban a sodrásban, amelyet a modern tőkegazdaság első világháború utáni időszaka jelent. Elismeri persze, hogy az „univerzális” válaszadás azonnal sántít, mihelyt a tárgyaló országokat az adott időszakban a maguk roppant módon eltérő földrajzi és adminisztratív-irányítási helyzetében vizsgáljuk, viszont kétségtelen, hogy mindezek együtt járultak hozzá a két világháború közötti európai térkép újrarajzolásához. De még ha egymáshoz térben és fejlettségben közel eső államokat vizsgál is, mint amilyen Portugália és Spanyolország volt, a maguk újraformálódási és eltérő alkotmányossági hatótényezői más és más helyzetet eredményeztek a Nagy Háborút követő időszakban. Eképpen tér el Lengyelország is a maga külpolitikai függésében, a balti államok az orosz relációban, Jugoszlávia a maga új formációjával, vagy éppen Magyarország, Bulgária, Románia, Görögország, Albánia és Törökország a maguk lényeges területi és népességváltozásaival.

Az európai „perifériát” karakterizáló első fejezet mindenekelőtt a földrajzi és gazdasági meghatározottságot rajzolja meg. Ebben a XIX. századi ipari forradalomtól idebb, a lakosság több mint felét az agráriumban foglalkoztató gazdasági szerkezetet világítja meg, jelezve, hogy itt az egy lakosra jutó javak a nyugati államok egy főre eső tökéhányadának felére futnak csupán. Ha pedig olyan léptéket veszünk, mint Albánia vagy a balti államok, akkor ezek az országok nem csupán a földrajzi értelemben véve kicsinyek, hanem népességszámukat tekintve is. Mintha bizony azon gazdasági elméleti iskoláknak lenne ebben igazuk, amelyek úgy vélik, hogy az agrárium nem képes nagyobb népesség eltartására, ezért szükségszerű az elmaradottság ezután már más (pl. iparosodottsági, iskolázottsági stb.) szinteken is. Még súlyosabb a helyzet (például Olasz- vagy Spanyolország összehasonlítása alapján), ha azt nézzük, melyeknek volt módja arra, hogy erőteljesebben integrálódjanak a nemzetközi gazdaságba és a politikaformálási ügymenetbe.

Az első fejezet ismerteti továbbá az európai perifériára vonatkozó teóriákat, amelyek kelet- és közép-európai térségeket sorolnak fel sajátos szempontok alapján tíz vagy tizenöt állam együtteseként, a maga részéről a 13-as szerencseszámot kiválasztva. S miközben az agrárius meghatározottságot a térség elmaradottsági mutatójaként kezeli, ezen belül említést tesz a kisebbségi csoportok, nyelvi és vallási tagoltságok máig tartó jelenlétéről is, de ezeket nem hozza összefüggésbe termelési, tulajdoni, piaci, tőke- vagy földbirtoklási, infrastrukturális, iskolázottsági relációkkal. A kötet szinte meghatározó bevezető fejezetéből lényegében a relációk hiányoznak, a viszonyítások viszonyításai nemkülönben. Makrogazdasági áttekintés és populáció-eloszlási mutatók alapján karakterizálja a közép- és kelet-európai államokat, de mintha nem létezne, annyira nem vesz tudomást interkulturális, mikro- vagy mezo-gazdasági, műveltségi, vallási eloszlási, nyelvhasználati stratégiákról és gyakorlatokról, ezek közgazdasági haszná-

ról vagy kölcsönhatásairól, nemzetközi kapcsolati viszonyokról, határokon túli és államok közötti interferenciákról.

A második, az eddig deklarált különbségtételt az 1914 előtti tőkegazdasági fejlődésből levezető, a GNP alapján reálnövekedést regisztráló áttekintésében az 1750-es időponttól méri a Föld nagytérségeinek gyarapodását, és megállapítja, hogy 1938-ig Nyugat-Európa négyszeres, Kelet-Európa 3,5-szörös, Észak-Amerika hétszeres, a fejlett országok majdnem ötszörös, a harmadik világ pedig lényegében közel nulla fejlődési szintet regisztráltak (az ezekből fabrikált világ-átlag mintegy 2,4-szeres növekményt mutat). A növekedési rátában Magyarország 1870-1910 között tizenhét ország között az első (2.15-ös mutatóval, az ellenoldalon Portugália 0.30-cal, Ausztria, leválasztva a magyarokról 1.44-es szinten van). Mindez nem független a politikai főhatalom működésének minőségétől, szervezettségétől, az uralmi hagyományoktól, a fejlődés beruházóinak kilététől, az iparosodás ütemétől, a vasútépítésektől, a gazdasági modernizáció teherviselőinek hogylététől, az adórendszerétől, az új technológiáktól és termelésnövekedési körülményektől, az emberi tőke minőségétől és az oktatási fejlettség mutatóitól. Az ilyen területek zuhanása, fordulata Európa történetében éppen az első világháborút követően ment végbe... – regisztrálja a szerző.

A harmadik fejezet az európai periferizálódási folyamatban a globális aréna szereplőinek, erőhatásainak az európai hatalmi rendszerre gyakorolt befolyását járja körül a nemzeti, alárendelt, független vagy manipulált, régi vagy új államok helyzete szempontjából. Minthogy a nagy birodalmak javarészt szétestek, és helyükre kis, harcos, revansra törekvő nemzeti hatalmak törtek, ezek újrafarmálták az európai térképet, zajosabb küzdelem indult a nemzeti keretek szélesbítéséért és a független identitások megteremtéséért. Az etnikai nacionalizmus pedig elkezdte manipuláló erejét éreztetni ezeknek az országoknak fasiszta mozgalmában is. A „restitúció” helyetti „rekonstitúció” nemcsak a határok fogalmának újradefiniálását igényelte ezt követően, hanem a kaotikus földrajzi térben a még kaotikusabb gazdaságok talponmaradási kísérleteit, eközben európai minták szerinti rekonstrukciókat is. Ennek gazdasági stabilizálódáshoz vezető útján a tárgyalt országok körülbelül 1921 és 1929 közötti időszakban tudtak új, vagy helyreállított pénzrendszert fölláttatni. Közben a Nemzetek Szövetsége is föllállt, és nehezítője, szabályozója lett az új államszerkezetek „centrum”, azaz Nyugat felé törekvésének. Mindezt a törekény biztonság állapota kísérte, akkor is, ha a háború utáni időszakban ismét meghatározó szerephez jutottak az agrárvidékek, élelmiszerkereskedő szférák, majd totális válságra jutott az egész ökonómia, depresszióra és munkanélküliségre szánva, pénzügyi csődben és a kormányzati politikák útvesztőjében. (A két világháború közötti átmenetet a szerző legfőképpen Berend és Ránki mű-

vei alapján rekonstruálja, ezzel csupán mérsékelt meglepetést szerezvén a magyar olvasónak.)

A további fejezetek a részkérdések taglalására szántak az alábbi szerkezetben: a Balkán országai (Bulgária, Jugoszlávia, Románia), a balti országok (Észtország, Lettország és Litvánia), önálló egységként a hasonlóságok és ellentétek dacára Lengyelország és Magyarország, majd Spanyolország és Portugália mint az első háborúból neutrálisan kimaradtak, földrajzilag is periférián lévők, s emiatt talán a legfejldőképesebb reményt nyújtók, folytatólag a görög, török és albán államokkal, amelyek periferikus jellegükön túl az Ottomán Birodalom romjain és az 1912-1913-as balkáni háborún át jutottak stratégiai fontossághoz, nem utolsósorban mai helyzetüket tekintve már az iszlám ütközőzóna képviselőiként is. A kötet a fejlődőképesség és fejleszthetőség kérdéseivel zárul, visszatekintve arra a sodrásra, amely a tárgyalt tizenhárom állam „harmadik világiságát”, sorsát és perspektíváit érinti felületesen (utóbbi jelző nem „ítélet” a záró fejezet fölött, de annál jellemzőbben az európai perifera mozgásdinamikáját, jövőképét és esélyeit illetően).

A recenzens egy ismertetőben legjobb, ha háttérben marad... A kötet lapozgatása során, és főként a bibliográfia árulkodó jelei alapján viszont nemigen tudja visszafogni a kritikát, elsősorban a téren, ami az agrárium által biztosított életviteli és életszínvonalbeli különbségek nyugati és keleti, haladó és elmaradott, centrális és marginális dimenziói mentén szükségképpen nem fogalmazódik meg a kötetben. A fejlődés mint célképzet brit ipari-termelési mutatók alapján mért hányadosai (vagy 1960-as amerikai dollárban számolt mutatói) ténylegesen talányosan, mondhatni, riasztó mértékben jelzik a szegénység és gazdagság példáit – de mindezt pusztán makroökonómiai mértékek alapján. Aldcroft súlyozott értéképzeete a fejlettségi mutatókat el nem érő országok és a „mintaszolgáltatók” dichotómiájában azonban olyasfajta mérőléc, amelyből ugyanakkor vállaltan hiányoznak a mikro-szintű árnyalatok. A spanyol példa esetében, ahol a világgazdaságba integráltság foka nem haladja meg a Mussolini alatti Itália sikerét, vagy a középkorias hagyományú agrárszféra elmaradottságának bizonyítása a nyugati típusú termelési szerkezettel szemben, szinte megmarad a „paraszi életfeltételek” „very primitive” jellemzésénél, és korántsem kerül kiegészítésre azokkal a mutatókkal, amelyek a termelt javak fölélésének hányadosait, fogyasztás- vagy foglalkozás-szerkezeti mikro-szinteket érintenének. Nincs szó a nyugati kereszténységben fogant iskolarendszerről, az analfabétizmus liverpooli vagy londoni szintjeiről, sem a hogylét eltérő, vidéki-városi, elit és populáris, elmaradott és fejlődőképés helyi minőségeiről, sem a vallási vagy etnikai tagoltságon belüli eltérő szintekről, amelyek a mikrotörténetírás huszadik századi szerzőinél alapvető fontosságot nyertek. Amikor Hanák Péter vagy Gunst Péter egy-egy művét használja, véletlenül sem kerül a képbe maga a történetfel-

fogási és fejlődéslogikai koncepció érvényessége, nem kerül kontrasztba a nyugati források makro-szintű áttekintése Jászi Oszkár, Bibó István, Polányi Károly, Hajnal István vagy Szűcs Jenő más típusú fejlődéslogikai összképével (egyikükre sem hivatkozik, s amit fölhasznál, az elsősorban a korszakra vonatkozó konzervatív rendszerszemléletű történetírás, vagy épp a szocialista-posztoszocialista gazdaságtörténetírás angol nyelvű kiadványlistája). S ha csupán a magyar történetírás avittasabb készlete lenne itt szóra érdemíthető, talán nem is volna egyensúlyhiány..., de ugyanez érvényes a jugoszláv, román, lengyel, litván, sőt a francia historiográfia itt idézett kínálatára is. A kötet lényegében minden tizedik oldalán keményen rögzíti a szerző, hogy az elmaradottság az agrárius berendezkedés következménye, a vidék/város mutatók szerint pedig a 13 állam 50-88 százalékos ruralitás-mutatója áll szemben a nyugati (belga, holland, német, angol és welszi) 70-80 százalékos városodottsági adatokkal, s még zordabb az infrastrukturális mutatók terén mindez, hisz az első háború utáni dán, svájci, osztrák, norvég és holland mérték (60–75 %) áll szemben a török, portugál, román, bolgár, spanyol (0,3–15,2%-os) ellátottsággal. És míg a lista eleje amerikai, svéd dán, új-zélandi és brit sorrendre módosul 1937-re, a sor végi lista szinte ugyanaz marad, csak a jugoszlávok előzik meg a spanyolokat. Mintegy kulcsmagyarázatként rögzíti az európai periferialtság alapjait azzal: a hosszú XIX. században a haladás jelei mutatkoztak az európai perifériákon a modern nyugat fejlődési sebességének hatására, ám a XX. század első harmadában a kontinens déli és keleti félteke bizony csúnyán lemaradt. Feledni tűnik a hadiipar német turbulenciáját, elsiklik a fasizálódó Európa és az Egyesült Államok érdekviszonyai fölött, kimarad a Közel-Kelet és a gyarmati Afrika minden hatása, nem beszél időjárásról és helyi piacról, fakitermelésről és acélipari modernizációról, sem közép- vagy kelet-európai kultúrákról, s egészében Bécs vagy Pécs oly édesmindegy távolságra van műve fő vonalától, hogy aligha lenne érdemes őket megkülönböztetnie. Bizonytalán igaz, amit a Birminghami Egyetem jeles professzora, Dr. Steven Morewood ír négy sorban Aldcroft könyvéről, hogy az 1918 és 1939 közötti nyugat-európai fejlődő gazdaság árnyékáról szóló műben sikeres mérleget készít a földrész perifériáiról, de amennyiben elmarad a periféria-elméletek árnyalt és sokszínű készletének alkalmazásától, válságteóriák és politikátörténetek másfajta interpretációitól, vagy épp a világgazdaság-elméletek két-három évtizednyi megváltozott elbeszélsmódjaitól, annyiban számunkra talán kevesebbet ígér, mint azt várhatnánk. Ám az is lehetséges, hogy ez csupán a szegény és szerencsétlenül elmaradott periféria hangja a pazar brit birodalmi világképek ellen.

(Derek H. Aldcroft: *Europe's Third World. The European Periphery in the Interwar Years*)

Zoltán András

Ruszin kármentés a magyar időkből Káprály Mihály sajtószöveg-publikációról

„Inter arma silent musae” — tartja a latin bölcsesség, vagyis a háborús időkben nem szoktak virágozni a tudományok és a művészetek. Kelet- és Közép-Európában azonban, úgy látszik, ez is másként van, mint az európai fejlődés fősodrába tartozó országokban. A kárpátaljai ruszinok számára a II. világháború éveit valóságos irodalmi-nyelvi újjászületést és szellemi virágzást hoztak. Kárpátalja 70 évvel ezelőtti visszacsatolása Magyarországhoz a csehek által mindig ígért, de soha meg nem valósított ruszin autonómia intézményesülését is jelentette. Ennek óriási jelentősége volt nyelvi téren. A Kárpátalja visszacsatolását kimondó és egyhangúlag elfogadott VI. tc. 1939. június 23-án megjelent az Országos Törvénytarban, és egyidejűleg hatályba is lépett. Ennek 11. paragrafusa szerint Kárpátalján „az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz”. Ennek következtében Kárpátalján nemcsak a helyi, hanem az országos törvényeket is le kellett fordítani ruszinra, s a lakosok nemcsak a helyi, hanem az országos hatóságokhoz is fordulhattak ruszin nyelven, és ezen a nyelven kellett választ is kapniuk. A ruszin hivatalos használatának bevezetése és törvényes garanciáinak megteremtése mellett hatalmas lendületet kapott a ruszin nemzeti nyelvű tudomány és művelődés is. A csehszlovák időszakban az orosz nyelvet favorizáló ruzsofil és az ukrán nyelv használatáért síkra szálló ukrainofil irányzat harca uralta a kárpátaljai értelmiségi közvéleményt, most egy harmadik erő, a helyi ruszin nép nyelvi és kulturális önállósága mellett lándzsát törő ruszinofil irányzat került előtérbe, amely a hivatalos magyar politika támogatását is élvezte. 1941 elején Ungváron megalakul a Kárpátaljai Tudományos Társaság „a kárpátaljai és rutén népi kulturális érdekek és értékek tudományos szolgálatára és védelmére” a magyar állam hathatós anyagi és szervezeti támogatásával. A társaság első elnökekül az országosan ismert kiváló történészt, a ruszin származású Hodinka Antalt választották, ügyvezető igazgatója pedig Harajda János lett. A társaság igen eredményes és sokrétű munkája folyóiratokban és könyvekben öltött testet. Ezek bibliográfiai számbavételét Káprály Mihály már évekkel ezelőtt elvégezte, amikor külön könyvet szentelt a Kárpátaljai Tudományos Társaság kiadványainak.¹ E kiadványok mellett még számos ruszin nyelvű újság és folyóirat jelent meg Kárpátalján.

¹ Капраль, Михаил, *Подкарпатское Общество Наук*. Публикации: 1941–1944. – Káprály Mihály, *A Kárpátaljai Tudományos Társaság*. Kiadványok: 1941–1944. Nyíregyháza, 2002. (=Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 10.). Vö. ismertetésünket: *Kisebbségkutatás* 12/1 (2003) 233–235

Részben a háborús viszonyok, részben az annak következtében létrejött új politikai berendezkedés nem segített e ruszin nemzeti újjászületés eredményeinek fennmaradásában. Maguk a sajtótermékek gyakran igen gyenge papíron jelentek meg, így a ma már sokszor porladó újságokat azok a könyvtárak sem szívesen adják oda az érdeklődő olvasónak, amelyek egyáltalán valaha is gyűjtötték ezeket, az állam nélküli kis népeknek pedig nincs módjuk ezeket összegyűjteni és a modern archiválási technikákkal a jövő számára megmenteni. Ez az egyik magyarázata annak, hogy mi értelme van 65–70 éves újság- és folyóiratcikkeket újra publikálni. A másik ok a háború utáni Kárpátalja új politikai berendezkedésének következménye, amely „a múltat végképp eltörölni” jelszavával és egy 1924. évi moszkvai Komintern-határozat alapján minden ruszint ukránnak minősített. A ruszin kiadványok módszeres megsemmisítésére a korlátolt „vonalasság” mellett az is sarkallhatta Kárpátalja új urait, hogy a háború alatti ruszin autonómia sehogy sem illeszkedett a „Horthy-fasizmus” mumusáról terjesztett szovjet rémálomba.

Az első kötetben többek között olvashatjuk Irinej Kontratovics atyának, a kor vezető amatőr történészének hírlapi publikációit; Sztripszky Hiadornak, az ismert ruszin néprajztudósnak, bibliográfusnak és nyelvésznek mindmáig tudományos értékkel bíró közleményeit; Fedor Potusnyak ismert író, filozófus, etnográfus, folklorista és régész, valamint Nyikolaj Lelekacs történész tudományos munkáit, továbbá Petr Mihovknak, a helyi tanítói testület képviselőjének, a kor termékeny szerzőjének a cikkeit. A kötet függelékeként jelent meg az a szovjet hatalmi szervek által 1949-ben összeállított dokumentum, amellyel ténylegesen megkezdődött a Munkácsi Görög Katolikus Püspökség felszámolása.

A sorozat második kötetében ruszin szerzőknek a második világháború éveiben publikált szépirodalmi szövegeit teszi közzé Káprály Mihály, amelyek eredetileg a korszak legnagyobb példányszámú lapjában voltak olvashatók. Ez a lap 1939–1941. között *Karpatska nedilja* (‘Kárpáti Vasárnap’), majd 1941–1944. között *Nedilja* (‘Vasárnap’) címmel jelent meg. A jól ismert helyi szerzők — Alekszandr Markus, Ivan Muranyi, Vaszilij Fenics, Jurij Sztaninec, Fedor Potusnyak, Luka Demjan — mellett kevésbé ismert szerzők gyakran meglehetősen csiszolatlan írásai is bekerültek a kötetbe, amelyek a maguk módján szintén szemléltetik mind az eredeti helyi irodalom fejlődésének bonyolult és sokszínű folyamatát, mind pedig általában a ruszin társadalom állapotának a sajátosságait a háborús években.

Káprály Mihály munkája révén fontos szövegek kerültek a ruszin és a magyar művelődéstörténet kutatóinak kezébe, de nem kevésbé érdekes anyagok ezek az általánosabban vett szláv nyelvészet számára sem, hiszen a nagy szláv nyelvek és kultúrák mellett a nemzetközi szlavisztika jelentős

érdeklődést tanúsít a kis irodalmi nyelvek, az úgy nevezett „mikronyelvek” iránt is, amelyek között a ruszin megkülönböztetett szerepet játszik.

Káprály Mihálynak hálával tartozunk azért, hogy a magától is porladó anyag és a tudatos pusztítás évtizedei után e nehéz, de történetileg ruszin szempontból oly fontos évek nyomtatott emlékeiből menti, ami menthető. E ruszin kármentés eredményeképpen a mai olvasó bepillantást nyerhet a korbeli kárpátaljai ruszin nyelvű sajtó hasábjain megjelent tudományos és tudománynepszerűsítő cikkekbe, továbbá szépirodalmi alkotásokba, így a kor vezető ukrán értelmiségének munkájába, nyelvezetébe és óhatatlanul a kor hangulatába is. A betűhív átírásban közölt sajtószövegek egyúttal nyelvészeti kutatások alapanyagául is szolgálhatnak. Reméljük, a közeljövőben további publikációkat köszönhetünk e tárgyban.

(Kapral', Mihail: *Rusins'kyj dajdžest 1939–1944. I. Nauka. // Káprály Mihály: Ruszin sajtószemle 1939–1944. I. Tudomány. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék, 2008. 200 p. [= Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 23.]*)

(Kapral', Mihail: *Rusins'kyj dajdžest 1939–1944. II. Krasnoê pisemstvo. // Káprály Mihály: Ruszin sajtószemle 1939–1944. II. Szépirodalom. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék, 2008. 220 p. [= Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 24.]*)

Zoltán András

**Egy rutén értelmiségi válaszáton: Sztripszky Hiador Udvari
István posztumusz könyvéről**

Udvari István (1950–2005), a korán elhunyt kiváló nyíregyházi szlavista utolsónak vélt könyvét ismertettem legutóbb e folyóirat lapjain.¹ Akkor nem tudhattam, hogy a szerző még életében összeállította *Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához* című sorozatának egy további — harmadik — kötetét, amelyet a szerző halála után az ungvári jóbarát, a ruszin kultúra egyik legjelentősebb munkása, Kercsa Igor szerkesztett meg és rendezett sajtó alá. A könyv a ruszin művelődésben kimagasló szerepet játszó Sztripszky Hiadornak (1875–1946) állít emléket.

A könyv Kercsa rövid szerkesztői előszavával (5–7. p.) kezdődik, majd Sztripszky életrajzával folytatódik (9–15. p.). Sztripszky a korabeli ruszin értelmiség tipikus képviselőjeként görög katolikus papi családban született, egyetemi tanulmányait Budapesten és Kolozsvárt végezte, de 1897–1898-ban egy tanévet az ilyvói (Lwów/Lvov/Lviv/Lemberg) egyetemen is eltöltött, ahol a vezető ukrán értelmiséggel (Ivan Franko, Mikolaj Hrusevszkij) is megismerkedett, ami látókörét nagyban kiszélesítette. Az ukrán ügyek szakértőjének számított, 1916-ban folyóiratot szerkesztett Ukrania címmel.² Sztripszky kanyargós életútja ellenére számos szakterületen maradandót alkotott. A könyv első részében a továbbiakban Udvari István szakterületek szerint tárgyalja Sztripszky munkásságát.

Elsőként a néprajz kerül sorra (16–18. p.), mivel pályája kezdetén Sztripszky elsősorban néprajzzal foglalkozott a kolozsvári Erdélyi Múzeum, később, 1918-ig a budapesti Nemzeti Múzeum munkatársaként. Elsősorban máramarosi és más kárpátaljai anyagot gyűjtött, népszokásokat örökített meg, folklorisztikai tanulmányokat írt. 1918-ban magával sodorta a politika: a Vallás- és Közoktatási Minisztérium tisztviselőjeként a Károlyi-kormány által létrehozott rövid életű kárpátaljai ruszin autonóm terület, a Ruszka Krajna ruszin nyelvű sajtójának megszervezésével bízzák meg. A kommunista hatalomátvétel után is megtartja hivatalát, a tanácsköztársaság ruszin népbiztosságán dolgozik, majd annak bukása után a Nemzetiségi Minisztériumban szolgál, de 1921-ben tartalékállományba helyezik,

¹ Vö.: Zoltán András, Elárvult kisebbség: Udvari István utolsó könyvéről: *Kisebbségkutató* 15/1 (2006) 127–129. p.

² E folyóirat történetét nemrégiben Lebovics Viktória dolgozta fel: Вікторія Лебович, Угорський часопис «Укрánія» (1916 рік). In: Michael Moser, András Zoltán (Hg.): *Die Ukrainer (Ruthenen, Russinen) in Österreich-Ungarn und ihr Sprach- und Kulturleben im Blickfeld von Wien und Budapest* (= Slavische Sprachgeschichte, Bd. 4). Münster—Hamburg—Berlin—Wien—London: LIT Verlag, 2008. 247–270. p.

majd hamarosan kényszernyugdíjazzák. Szerény járadékát a későbbiekben fordítói és újságírói tevékenységgel egészíti ki.

Sztripszkyt a néprajz vezette a nyelvtudományhoz, kárpátaljai földrajzi nevek magyarozatával, majd ruszin nyelvemlékek gyűjtésével is foglalkozott. A ruszint önálló nyelvnek tartotta, amely különbözik az ukrántól, de még inkább a nagyorosztól. Ugyanakkor nem szorítkozott kizárólag a ruszin nyelv tanulmányozására, hanem a többi szomszédos szláv nyelv (szlovák, lengyel) is érdeklődési körébe tartozott. Nyelvészeti munkásságának ismertetése során (19–29. p.) Udvari István részletesebben tárgyalja névtani, ruszinisztikai és alkalmazott nyelvészeti műveit. Bibliográfiai és irodalomtörténeti tevékenysége (30–33. p.) nagy felfedezéssel indult: rábukkant a legkorábbi latin betűs román nyelvű nyomtatványra, egy magyarból fordított XVI. századi református énekeskönyvre. Ezért a felfedezéséért a Román Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Fordítói munkássága (34–39. p.) számos ukrán és orosz irodalmi művet tett hozzáférhetővé magyarul, de fordított ruszinból is, főleg népköltészeti anyagot. Újságírói és irodalmári tevékenysége (40–41. p.) után a szerző áttekinti a kortársak értékelést Sztripszky munkásságáról (42–44. p.). A részterületek ismertetését gazdag bibliográfia kíséri.

A könyv második, testesebb része (45–142. p.) a tulajdonképpeni szöveggyűjtemény, amely Sztripszkynek a ruszin nyelvről szóló két, ma már nehezen hozzáférhető művét közli újra. Az egyik eredetileg 1907-ben jelent meg az ungvári *Nauka* című kéthetilapban, és a magyarországi régebbi ruszin írásbeliség emlékeit tárgyalja; a másik pedig 1924-ben látott napvilágot szintén Ungvárt, ebben Sztripszky a ruszin tanítókhöz fordul azzal a kéréssel, hogy gyűjtsék össze a falusi határ- és dűlőneveket, illetve általában a mikrotoponimiát. Ezzel kapcsolatban részletesen értekezik a földrajzi nevek fontosságáról a nyelv-és településtörténet szempontjából.

A mellékletek (143–256. p.) válogatást adnak Sztripszky levelezéséből, illetve mások neki címzett vagy őt érintő leveleiből. Ebből az anyagból külön is érdemes kiemelni azt a rendkívül érdekes polémiát, amelyet Sztripszky Baleczky Emillel folytatott Vörösmarty *Szózat*ának ruszin fordítása kapcsán 1940-ben. Ennek előzménye az, hogy Csekey István húsz nyelvű *Szózat*-kiadásához az akkor budapesti egyetemista, de már ismert ruszin költőnek számító Baleczkyt kérte fel a mű „rutén nyelvre” fordításával.³ Sztripszky Csekeynek írt levelében „leleplezi” Baleczkyt, hogy az

³ *A Szózat és a Nagyvilág — L'Appel. Chant National Hongrois en 20 langues.* Összegyűjtötte és bevezetéssel, jegyzetekkel ellátta: Csekey István. Budapest: Cserépfalvi, 1940. 96–98. p. Vö. Эмиль Балецкий, *Литературное наследие.* Под редакцией А. Золтана и М. Капрала. — Baleczky Emil, *Irodalmi örökség.* Szerkesztette Kárpály Mihály és Zoltán András. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék, 2007 (= Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 20). 111–113. p.

suttyomban nem is rutén, vagyis hazai ruszin nyelvre, hanem nagyoroszra fordította a művet, és mellékeli saját ruszin nyelvű fordítását (179–198). A mellékletek között találjuk Udvari István Sztripszkyról írt tanulmányainak bibliográfiáját, továbbá az angol, orosz és magyar nyelvű rezümét; végül részletes névmutató teszi könnyen kezelhetővé a változatos és gazdag anyagot, amely minden további, Sztripszky munkásságára irányuló kutatás hasznos kiindulópontjává válhat.

(Udvari, Istvan: *Zber'ka žerel pro studii rusins'kogo pisemstva III. Giador Strips'kyj, narodopisnik, bibliograf, azykozmatel', tovmáč.* — Udvari István: *Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához III. Sztripszky Hiaodor, néprajztudós, bibliográfus, nyelvész, műfordító. Szerkesztette és az előszót írta: Kercsa Igor. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2007. 257 p. [= Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 21.]*)

Arday Lajos

Nyugat-Magyarország az első világháború után

Botlik József ezúttal „fogadott szülőföldje”, Kárpátalja, és egy rövid erdélyi, majd dél-vidéki kiruccanás után a nyugati végek felé fordult. Óriási a különbség a legszegényebb északkeleti, és a – főváros után – legfejlettebb, részben Bécs és Grác vonzáskörébe tartozó nyugati országrész között, de hasonlóság is van, amelynek szerepe lehetett a témaválasztásban. Sem a „leghűségesebb nemzetiség”, a ruszinok, sem pedig a bajor-frank gyökerű nyugat-magyarországi németek (és nem osztrákok, amint ezt a szerző többször hangsúlyozza) nem akartak elszakadni a magyar államtól; ennek egyik bizonyítéka, hogy mind „Ruszkra Krajna”, mind pedig a Német Néptanács vezette Nyugat-Magyarország széles körű, működő autonómiával rendelkezett a Károlyi-kormány idején (az utóbbi még a tanácsköztársaság alatt is); érdekeiket legfelső szinten Ruszin, illetve Német Minisztérium képviselte. Tagadhatatlan tény, hogy e két határvidéken nem volt magyar többség, így etnikai alapon fenntarthatatlan volt az „ezeréves határ”; ugyanakkor az is igaz, hogy mindkettő szerves részét alkotta a magyar(országi) gazdaságnak, a víz- és közlekedési hálózatnak. Elcsatolásuk (nagy)hatalmi, stratégiai érdekek, s részben életképességi megfontolások (Bécs élelmiszerellátása, védelme) alapján, külső kényszerrel történt. Kárpátalja esetében az amerikai magyarázat: Magyarországnál nem maradhat, Lengyelországnak túl sok ukránja/ruszinja van; a (szovjet)oroszokat nem szabad átengedni a Kárpátokon, így „Ruthenia” legyen az új csehszlovák állam része, autonómiával. A teljes nyugati – francia, angol, olasz, amerikai – támogatást élvező cseh delegációnak nem sikerült elfogadtatni a békekonferencián a két északnyugati és déli szláv államot összekötő korridor tervét; ezért Beneš, mintegy vigasztalásul, támogatta Nyugat-Magyarország Ausztriához csatolását két okból is: elválasztani a két vesztes, potenciálisan revizionista államot, Ausztriát és Magyarországot, másrészt egy alternatív vasútvonalat biztosítani (a semmeringi mellett) osztrák területen Bécs-Pozsony és Trieszt-Fiume között – nem mellékesen ez segítette hozzá Csehszlovákiát a pozsonyi hídfő (Ligetfalu-Köpcsény) megszerzéséhez.¹

Botlik véleménye: „...Ausztria nem a Magyar Tanácsköztársaság léte és az etnikai elvek figyelembevételére következettében, hanem Dél-Tirol, ... illetve kisebb... határ menti területek (Gmünd/Velenice, Lundenburg/Břeclav)... elvesztéséért kapta meg kárpótlásul a nyugat-magyarországi terület sávot.” (72., 78.o.) A tanácsköztársaság szerepét illetően: „...Burgenlandot nem azért vették el Magyarországtól, mert itt tanácsköztársaság volt, hanem az átcsatolással akarták megelőzni, hogy Ausztriában is az

legyen(...)1919. április 15-én – a tervezett bécsi kommunista hatalomátvétele napjaiban – az osztrák szociáldemokrata hadügyminiszter egyik bizalmas munkatársa előtt Cuninghame megcsillogtatta annak lehetőségét, hogy ha Ausztria szilárdan ellenáll, valószínűleg megkapja a békeszerződésben(...) Burgenlandot. A terület átcsatolásának lehetőségét májusban az ezredes Otto Bauer előtt is felvetette”. Bauer szerint az antant döntése megerősítette Ausztria helyzetét a bolsevizmussal szemben, és az északon, délen és keleten elszenvedett nagy területi veszteségekért kárpótlást helyezett kilátásba a bolsevista Magyarország rovására.²

Botlik kimutatja, hogy az osztrák nagynémet körök 1906-tól újság-cikkekben, röpiratokban követelték Nyugat-Magyarország elcsatolását a Német Birodalom részét képező Német-Ausztriához, és ez szerepelt Ferenc Ferdinándnak a birodalom átalakítására kidolgozott tervezetében is. (11., 12.p.) Ami a megvalósulást illeti, a bécsi parlamentben már 1918. november 5-től vitatták a négy vármegye: Pozsony, Moson, Sopron és Vas megszerzésének/katonai megszállásának (!) lehetőségét, Pozsonnyal és Sopronnal³ összesen 16 ezer km², 1,2 millió lakossal. Az 1919 tavaszán a békekonzferenciához eljuttatott emlékiratokban már csak 5 ezer km²-re tartották igényt, 400 ezer lakossal. Tény, hogy az osztrák békeszerződés június 2-án átnyújtott tervezetében még a régi, „ezeréves” határ szerepelt, annak ellenére, hogy Wilson elnök május 12-én már említést tett az osztrák igényről. Az osztrák válaszcikkekben (jún. 10., 16.) a fenti adatok szerepelnek; figyelemre méltó, hogy a kérdéses területre népszavazást kértek, ami precedensül szolgálhatott volna Karintia és a Szudéta-vidék esetében is. A Legfelsőbb Tanács által jóváhagyott végleges változatot július 20-án kapta meg az osztrák kormány, amely szerint Ausztria 4364 km²-t kapott, 246 ezer német, 50 ezer horvát és 44 ezer magyar lakossal, Sopronnal, de Pozsony és népszavazás nélkül⁴ (60-61., 77-78., 104., 120.p.)

A birtokbavétel azonban több, mint két évig elhúzódott, sőt a végleges határvonal csak 1922 végére alakult ki. „...Bécs és Ausztria akkor félig-meddig vörös volt még. Az osztrák hadsereg harmincezres létszámával szocialista, sőt kommunista elemektől hemzsegett(...) Grünberger külügyminiszter egyszer azt mondta nekem: Jobb volna, ha nem is lenne hadseregünk, annyira megbízhatatlan.(...). A bécsi rendőrség volt akkor az egyetlen megbízható rendfenntartó elem.”⁵ Ezért aztán vármörök, csendőr-tisztviselők és a Volkwehr vörös pártmilíciája nyomult előre és próbálta biztosítani az osztrák hatalomátvételt.

A szerveződő, majd hatalomra kerülő magyarországi ellenforradalom katonai bázisa éppen Nyugat-Magyarország, sőt Ausztria volt.⁶

1919. augusztus 6-tól Lehár Antal a szombathelyi katonai körzet- és hadosztályparancsnokként a nemzeti hadsereg legütőképesebb fegyveres erejével

rendelkezett⁷; soproni laktanyáikba is rendben vonultak vissza honvéd alakulatok 1918 őszén.⁸ A város magyar fegyveres erejét növelték a Selmecbányáról áttelepült Bányászati és Erdészeti Akadémia hallgatói, kik közül közel négyszázan harci tapasztalatokkal rendelkező tartalékos tisztek voltak.

Ilyen fegyveres erővel a magyar kormány birtokon belül volt, működött az újjászervezett közigazgatás; csúcsszerve a Nyugat-Magyarországi Kormánybizottság volt, élén gróf Sigray Antal legitimista politikussal. A Négy Nagy Legfelső Tanácsának örökébe lépő, szintén Párizsban üléselő Nagykövetek Tanácsa az osztrák és a magyar békeszerződés aláírása, majd ratifikálása (1919. szeptember 10., 1920. június 4., 1921. július 26.) után többször, és egyre erélyesebb hangon szólította fel a magyar kormányt a terület kiürítésére és átadásra, (1919. december 1., 1920. december 23., 1921. január 27., május 31., július 5., 26., 28., szeptember 6., 12., 23. „...mert ellenkező esetben kényszerítő rendszabályokhoz lenne kénytelen nyúlni.” (210.p.) S ez nem volt üres fenyegetés: 1920. január 12-én titkos csehszlovák-osztrák egyezményt írtak alá, amelyben Beneš katonai támogatást ígért Nyugat-Magyarország birtokbavételéhez; az augusztusi csehszlovák-jugoszláv szövetségi szerződés a kisantant létrejöttének első lépése volt, Magyarország katonai bekerítésére és politikai elszigetelésére. (106.p.) A magyar diplomácia Apponyi, Teleki, Bethlen, Bánffy, Kánya, Gratz vezetésével számos kísérletet tett Párizsban és Bécsben, hogy tárgyalásos úton kompromisszumos megoldást találjon a terület egy részének, különösen Sopronnak a megmentésére. Az elkerülhetetlen kiürítés lebonyolítására két zónát jelöltek ki: a régi és az új határ között nagyjából félúton, a Köpcsény-Féltorony-Fertőrákos-Sopron-Felsőpulya-Léka-Német-újvár vonaltól nyugatra húzódott az A, attól keletre a B és C zóna – az erőfeszítések ez utóbbiak megtartására irányultak. (142–144., 146., 167., 234.p.) A méltatlanul elfeledett gróf Bánffy Miklósnak, a XX. század legsikeresebb magyar külügyminiszterének 1921 szeptemberében sikerült megszerezni Beneš támogatását is Sopronnak és környékének megőrzéséhez.⁹ Bánffy realitásokat figyelembe vevő álláspontja az volt, hogy Sopron és környéke megtartásáért cserébe le kell mondanunk a terület többi részéről – ezért és „teljesítési politikájáért” sorozatos támadások érték a legitimisták és a szélsőjobb részéről. (228., 267–270.p.)¹⁰ Az átadást sikerült elhalasztani 1921. augusztus 22-ig, kapcsolatot teremtve Pécs-Baranya-Baja szerb kiürítésével és a korábbi közös ügyek rendezésével. A csaknem tisztán német- és horvátlakta A zónából való kivonulás után 28-án minisztertanácsi határozattal felfüggesztették a B és C zóna kiürítését, és Sopronba bevonult Ostenburg Gyula csendőrtartaléknak átkeresztelt zászlóalja, amely nagy szerepet játszott mind a nyugat-magyarországi fegyveres akciókban, mind pedig a budaörsi testvérharcban.

Tagadhatatlan, hogy a Prónay Pál, Héjjas Iván, Maderspach Viktor, Friedrich István, Taby Árpád, Budaházy Miklós, Kuthy László által szervezett és vezetett, 1921. augusztus 28. és november 4. között zajló felkelő, vagy – osztrák szóhasználatával – bandaharcok sikerei erősítették a magyar kormány tárgyalási pozícióit, és vezettek el a velencei egyezményhez (1921. október 13.), amely lehetővé tette a népszavazást december 14-16-án Sopronban és nyolc környező községben. A „Pécs-Baranyai Köztársaság”-hoz hasonlóan az október 4. és november 4. között létező „független és semleges”, Felsőőr-központú „Lajta-bánság”-ot senki nem vette komolyan – néhány bélyegsorozat és érem őrzi emlékét.

A Magyarország számára kedvező népszavazási eredmény okai:

- Ausztriát akkoriban mindenki – maguk az osztrákok is – életképtelen államnak tekintette;
- a többségi konzervatív-katolikus-legitimista lakosság inkább a „fehér” Magyarországgal rokonszenvezett, mint a „vörös” Béccsel és Ausztriával;
- különösen érvényes ez a népesség jelentős részét kitevő gradistyei horvátokra – ezt bizonyítják a későbbi határmódosítással visszakérült horvát községek;
- a selmeci főiskola és a pozsonyi egyetem Sopronba települt diákjai-tanárai által a város magyar többségüvé vált – ezt mutatják az 1920-as népszámlálási adatok; a főiskolások szerepe jelentős volt mind a harcokban, mind pedig a Magyarország melletti mozgósításban a népszavazásnál.

A tárgyalások és a felkelőharcok történetét számos visszaemlékezés¹¹ és feldolgozás¹² tette ismertté – ezek ismeretében és levéltári forrásokra, nemzetgyűlési naplóra, statisztikai kiadványokra, valamint a korabeli sajtóanyagra támaszkodva születtek a könyv fejezetei¹³ – Botlik munkája a téma legteljesebb monográfiájának tekinthető. A feldolgozás kiterjed – és ebben újat hoz – a délnyugati, magyar-osztrák-szlovén határvidék sorsának alakulására.¹⁴ A munkát különösen értékesé teszik a kritikus megfogalmazású hivatkozások, lábjegyzetek. Feleslegesen részletezőnek tekinthetjük viszont a lajtabánsági bélyegkibocsátások ismertetését.

A mű központi mondanivalója: ha 1918 őszén – 1919 elején sikerült volna megszervezni a területvédelmet a bevonuló szerb, román és cseh-szlovák csapatokkal szemben, kedvezőbb, nagyjából etnikai határokat kaphattunk volna a békekonferencián.

Szurmay eltűzött vélekedése¹⁵, de Bartha-Hodža tárgyalásai a demarkációs vonalról (amely csaknem egybeesett az 1938 és '45 közötti határral), s leginkább a magyar „vörös” hadsereg sikeres tavaszi offen-

zívája azt látszik bizonyítani, hogy *az osztrákhhoz hasonló harcértékű cseh-szlovák legionáriusokkal szemben meg lehetett volna védeni legalább a tisztán magyar-lakta területeket*. A harcedzett, francia fegyverekkel és felszereléssel ellátott szerb és román hadsereget aligha tudtuk volna megállítani – Botlik a hosszára nyúlt bevezetőben ezt állítja, elítélve a belgrádi konvenciót. (28–34.p.) Vitába száll Fogarassyval és Patóssal, akik – helyesen – azt állítják, hogy „...a Trianonban megvont osztrák-magyar határ...etnikailag korrekt: Trianon egyetlen...tárgyilagosan megvont határszakasza.” (73.p.)

Kár, hogy – Szomoróc „hazatéréséhez” hasonlóan – (314–316.p.) nem ismerteti részletesen az 1922–23-ban végrehajtott határkorrekciókat, amelyek eredményeként *az osztrák-magyar határ minden utat, vasutat, völgyet, folyót és patakot kettévág, de etnikai határ* – állapította meg Bánffy Miklós. Sigray a kormány, és különösen a Velencében tárgyalók visszavonuló, engedékeny magatartását vádolja a B, C zóna feladásáért, elvesztéséért, de közelebb járunk a valósághoz, ha a királypuccsokat okoljuk, hiszen októberben kivonták a harctéri tapasztalatokkal rendelkező, fegyelmezett, rendfenntartásra (is) képes fegyveres erőt, Lehár és Ostenburg alakulatait a királyi kaland támogatására. Botlik is ír arról, hogy ez megingatta az ottaniak bizalmát a magyar állam erejében, bizonytalanná tette jövőjüket¹⁶ (267–269, 293–294.p.)

Két vitatható – s főleg osztrákok által vitatott – megállapítás: az 1919 nyarától folytatott, s 1921 augusztusától szervezetté váló fegyveres ellenállás (a két ágfalvi, gyanafalvi, kirschlagi ütközet) és a Lajtabánság kikiáltása meggyőzte az antanthatalmakat, hogy felül kell vizsgálni a békeszerződések Burgenlandra vonatkozó részét, csökkenteni kell az átadandó területet. Az olaszok mindvégig a magyarokkal rokonszenveztek; a helyi lakosság „...feltétlen tisztelettel és bizalommal viseltetik a felkelők iránt... az egyes községekben: elhelyezett felkelőket a lakosság látja el élelemmel” – idézi Botlik az egykori hangulat- és helyzetjelentést. (261-62.p.) Mindez kétségtelenül hozzájárult a velencei kompromisszumhoz. Nemzeti érzésünket sértheti, de el kell ismernünk: Ödenburg/Sopron valóban a „Burgenland elveszett szíve”, természetes központja, és szigorúan etnikai alapon éppúgy tartozhatott volna Ausztriához, mint Magyarországhoz.¹⁷

Jegyzetek

¹ Arday Lajos: Térkép, csata után – Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919 – Magvető, Budapest, 1990. 184.p.

Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig – Magvető, Budapest, 1978. 187.p.

- ² O. Bauer: Die Österreichische Revolution 155–156.p.
Idézi: Soós Katalin: Burgenland az európai politikában
Arday i.m. 183., 328.p.
- ³ Az 1910-es népszámlálás mindkét városban relatív német anyanyelvű többséget mutatott ki: Sopronban 51, Pozsonyban 42%-ot
- ⁴ Arday i.m. 184-185.p.
- ⁵ Barcza György: Diplomata-émlékeim 1911–1945. Európa-História, Budapest, 1994. I. k. 158.p.
- ⁶ Lehár Antal ezredes teljes fegyverzetrel hazahozta ezredét az olasz frontról, és a határközeli Feldbachban vészelte át növekvő számú csapatával Károlyi Mihály és Kun Béla pusztuló-pusztító időszakát. 93-94.p.
- ⁷ Legitimista lévén ezért játszhatott kulcsszerepet Károly mindkét visszatérési kísérletében.
- ⁸ Heinz Rieder: Kaiser Karl München, 1981. 265.p. Idézi: Nemeskürty István: Mi történt velünk? Szabad Tér, Budapest, 2002. 49.p.
- ⁹ Juhász gyula: Magyarország külpolitikája 1919-1945. Kossuth, Budapest, 1969. 83.p.
- ¹⁰ Bánffy Miklós: Huszonöt év Püski, Budapest, 1993. 23.p.
- ¹¹ Bánffy, Sigray, Lehár, Héjjas, Prónay, Manderspach (Missuray)Krug, Endre L., (Sopronyi)Thurner, Träger
- ¹² Fogarassy, Zsiga, Soós, Ormos, Romsics, Ajtay, Gagyai, Ádám T.I.
- ¹³ Szövetséges társállamból – területkövetelő szomszéd; Moson, Sopron és Vas vármegye nyugati tájainak Ausztriához csatolása; A saint-germaini szerződéstől a trianoni békediktátumig; Osztrák törekvések és a területátadás megghiúsulása; A nyugat-magyarországi felkelés; A Lajtabánság állam; A velencei tárgyalásoktól a soproni népszavazásig
- ¹⁴ A vasi Vendvidék szerb megszállása – Mura Köztársaság; Záradék
- ¹⁵ „... A magyar kormány még november közepén is oly fegyveres erőt tudott volna sorompóba állítani a szent hazai föld megvédésére, mellyel Nagymagyarország határait teljes biztonsággal meg tudta volna védeni.” Idézi Nemeskürty, i.m. 15.p.
- ¹⁶ „...A legzamosabbak mindig azok, akik arra igazodnak, ahol az eljövendő hatalmat sejtik. Márpedig a csendőreink pusztá otléte azt jelenti az így gondolkodók szemében, hogy a magyar államhatalom marad.(...) Mindez együtt egész sor községet jelent, a horvátokat mind, (...) és a németeket is jórészt.(...) A velencei szerződés (...) úgy rendelkezik, hogy a népszavazásig és a határok végleges megállapításáig (...) a mi csendőreink látják el a közbiztonsági szolgálatot – Lehár azonban kivonta onnan és hazug ürügyekkel Budapest ellen vitte őket. (...) Ennek folytán idegenek, főleg olasz carabinieri, foglalták el a helyüket, ami a lakosságban azt a hitet keltette, hogy mi már lemondunk róluk.” Bánffy i.m. 86, 109.p.
- ¹⁷ Német anyanyelvű Sopronban. 1910: 51%, 1920: 48% Magyar anyanyelvű. 1910: 44,3%, 1920: 48,7%, 20., 304.p.

Botlik József: Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921.

Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvány, 2008. 329 p.

KISEBBSÉGGKUTATÁS SZEMLE

SZEMLE

Nemzeti tudat, nemzeti és etnikai folyamatok

Kommunizmus román módra.

A kisajátított emlékezet és támogatói

Kommunismus auf Rumänisch. Die enteignete Erinnerung und ihre Parteigänger
= *Osteuropa*, 58. évf. 2008/7, 87-94. p.

Richard Wagner bánsági származású, Berlinben élő német író cikke a román kommunizmus emlékezetének ambivalens jellegéről ír.

Románia soha többé nem lesz olyan szabad, mint Ceaușescu idejében, mondta Adrian Păunescu költő, az állampárt-utód Szociáldemokrata Párt szenátora.¹ Păunescu ma is Románia egyik legismertebb figurája, a Ceaușescu-i „aranykorban” pedig az ország egyik legcsillogóbb alakja volt. Aktívan részt vett a diktátor körüli személyi kultusz kialakításában, ugyanakkor az ellentmondásos Fáklya-kör (Cenaclul Flacăre) egyik vezetője is. Azt ország fiatalására óriási hatást gyakorolt, ami egészen addig tetszett a rendszernek, amíg a rajongás célpontja nem saját maga lett; ekkor a diktátortörpár konkurenciájaként tekintettek rá, és 1985-ben betiltották a kört. Az, hogy Păunescu a kommunista rendszer egyik legfontosabb ideológusa volt, csak rövid ideig gátolta a rendszerváltozás utáni karrierjét. Manapság a román kultúra védelmezőjeként lép fel a túlzott elnyugatosodás ellen

Az, hogy a nemzeti kommunizmus és Ceaușescu a legrosszabb volt, ami Romániával történhetett, ma már mindenki, még a kommunisták számára is világos. Persze erre akkor is rájöhetek volna, ha nem a rendszerrel való kollaborálást választják. Amikor 1965-ben Ceaușescu került hatalomra, a fiatalság (amelyeknek már semmi kötődése nem volt a két világháború közötti polgári világhoz és a demokráciához), nagy reményekkel fogadta az új rendszert. Több szabadságot, több nyugati kultúrát, popzenét, modernebb és urbánusabb életformát vártak. A fiatalság Kelet-Európában mindenhol nyugati zenét akart hallgatni, angolul szeretett volna tanulni, farmernadrágot hordani és hosszú haját viselni – nem volt ez máshogy Romániában sem.

Ennek a fiatal generációnak voltak támogatói a kommunista apparátuson belül is. Ezek a többségében középkorú káderek a megújulást látták ezekben a fiatalokban a kockafejű öreg káderekkel szemben.

A háború utáni Románia legjobb éveiben, 1965 és 1971 között az ország valamennyivel szabadabb volt, de ekkor vette át a Ceaușescu-házaspár a teljes hatalmat. Ceaușescu egyszerre lépett fel a sztálinisták ellen, építette a nemzeti kommunizmust és saját hatalmát. A nacionalizmus a kommunizmus mellett a segéd-ideológia szerepét játszotta, mivel Ceaușescu Moszkva ellen pozicionálta magát, hogy a nép elhiggye: a rendszer nem a szovjet érdekeket, hanem az ország javát szolgálja. Ugyan ezt a politikát még Gheorghii-Dej találta ki, de gyümölcseit Ceaușescu aratta le. Gheorghii-Dej köre úgy emelte Ceaușescut hatalomra, hogy azt hitte, manipulálni tudják majd a fiatal pártfőtitkárt. De alaposan alábecsülték Ceaușescu képességeit. A függetlenedési folyamat már az ötvenes években elkezdődött: rábírták Moszkvát a szovjet csapatok kivonására (1958), semleges pozíciót foglaltak el a szovjet-kínai viszályban, nem fogadták el a KGST-n belül Romániának szánt mezőgazdasági szállító szerepét, majd ez a folyamat 1964-ben az ún. kis függetlenségi nyilatkozattal érte el csúcspontját. Ezzel együtt 1963-ban a legtöbb politikai foglyot is szabadon engedték, így a diktatúra a direkt elnyomás módszerét a manipulációra váltotta. Ceaușescu számára tehát elő volt készítve a terep. Ebben a helyzetben a további nyitás teljesen reálisnak tűnt. 1968-ban Románia nemcsak megtagadta részvételét a prágai tavasz elfojtásában, hanem nyilvánosan el is ítélte azt, ez pedig Ceaușescu hatalmának és különutas politikájának további erősítéséhez vezetett. Ezekben az években az angol nyelv az iskolákban oktatott tárgy lett, Kafkát lehetett olvasni és Ionescu-darabokat játszottak a színházak. De a nemzeti kommunizmus egy félvalóságban alapult: a rendszer folyamatosan a külső támadás rémével fenyegette a lakosságot. Így bármilyen ellenzéki hang megszólalt, az azonnal az ország megtámadásával lett egyenlő. Az emberekbe beleerőltették a támadástól való félelmet. Ezzel a félelemmel takarta el a kommunista nomenklatúra saját hatalmát.

A román történelem felhasználása is a rendszer fenntartása érdekében történt. A kommunista történelemszemlélet mítoszait a két világháború közötti szélsőjobboldaltól vették át. A román autochtonitás így a sztálini évek után ismét alapdoktrínává vált. Sőt, a két világháború közötti időszak jobboldali szerzőinek munkái beépültek a nemzeti kommunista kánonba. A filozófus Constantin Noica például, aki vasgárdista volt a harmincas években, majd a sztálinista időszak alatt börtönben ült, a román létről szóló elméletei miatt ismét „divatba jött.” De Noica továbbra is tartotta magát ahhoz, hogy a filozófus ne foglalkozzon napi ügyekkel, ezért Nagyszében mellé vonult vissza, és tanítványokat gyűjtött maga köré. Noicának

¹ Păunescu a 2008-as választások során elveszítette mandátumát. (A szerk. megjegyzése)

persze nem esett nehezére, hogy ne ártsa bele magát a politikába, mivel a kommunizmust továbbra sem tartotta kívánatos társadalmi berendezkedésnek. Tanítványai fontos szerepet játszottak a rendszerváltozás során.

A nemzeti emlékezet kettős használata ahhoz vezetett, hogy a rendszerváltozás után egy bal- és egy jobboldali nacionalizmus is létrejött. A baloldali a volt kommunistákból állt, és olyan szervezetekkel és pártokkal lépett szövetségre, mint a Nagy Románia Párt vagy a Román Otthon. Az értelmiségi diskurzust viszont a tradicionális jobboldali nacionalizmus határozta meg. Csak néhány éve kezdődött el ennek a jobboldali nacionalista diskurzusnak a kritikája, de a bírálókat többnyire csak a politikai korrektség számonkérésében merül ki.

Varga-Kuna Bálint

Területmegosztást a békéért

Szuverenitás, demográfia és az etnikai polgárháborúk összefüggései

Johnson, Carter: *Partitioning to Peace. Sovereignty, Demography, and Ethnic Civil Wars = International Security, Vol. 32, No. 4 (Spring 2008), 140–170 p.*

A háborús cselekmények miatti népességmozgásokat kutató szerző tanulmánya statisztikai módszerrel vizsgálja az összes olyan, 1945 és 2004 között világszerte bekövetkezett területmegosztást, amely etnikai jellegű polgárháború következtében jött létre. Az írás kiindulópontja, hogy az 1950-es évek eleje óta a polgárháborúk virulenciája, időtartama és kegyetlensége – mind emberéletet, mind pedig a sebesültek létszámát illetően – messze meghaladja a szuverén országok között lefolyt háborúkat. Az 1945 és 1999 között lezajlott polgárháborúk közül több mint 55% százalékos (egyes számítások szerint egészen 72%-os) tekinthető ugyanis etnikai jellegű háborúskodásnak. A helyzetet tovább súlyosbítja, hogy az 1990-es években világszerte mintegy kétszáz etnikai kisebbség (illetve nem domináns helyzetű lokális többség) fejezte ki elégedetlenségét saját politikai státusával kapcsolatban. A legtöbb aggodalomra mégis az a tény ad okot, hogy ez idáig a fegyvernagyvást elért etnikai konfliktusok nagyjából fele esetében a fegyveres harcok a békekötést követő öt esztendőn belül ismétlenül kiújultak.

A kutatók és a politikai döntéshozók körében tehát az 1990-es évek második felétől kezdve egyre inkább erősödik a meggyőződés, hogy bi-

zonyos – máshogy nem orvosolható esetekben, azaz a humanitárius katasztrófák megelőzése érdekében, ahol már befejezett ténynek tekinthető nagyszámú népességek elüldözése, illetve elmenekülése, továbbá ahol a nemzetközi erők beavatkozása sokat várhat magára vagy pedig eleve lehetetlennek bizonyul – az etnikai konfliktusok megoldása és a hosszú távú békeség feltételeinek a megteremtése szempontjából a felosztás útján történő területmegosztásos rendezés (*partition*) tűnik a leginkább célra vezető politikai eszköznek. A területmegosztást támogatók érvelése szerint a szembenálló etnikai csoportok különálló államokba történő szétválasztása lényegében biztos katonai védelmet nyújt minden érintett fél számára, és ezáltal hatékonyan képes elősegíteni a béke hosszú távú feltételeinek a megteremtését a szóban forgó régióban. A megoldás hívei ugyanakkor sietnek hangsúlyozni, hogy tartós béke kizárólag a háborúban álló felek csak homogén etnikai tömbökre bontásával érhető el (jelentsen ez akár népességáttelepítést is) – és ezáltal a hadiállapot felszámolásának és az újjáépítési munkálatoknak a sikere a helyszíntre telepített nemzetközi erők jelenléte után is garantálható.

A területmegosztási elmélettel kapcsolatos eszmefuttatások mind ez idáig leginkább elméleti tanulmányokat, illetve egy-két esettanulmányt eredményeztek csupán. Egyetlen kivétel alóluk Nicholas Sambanis 2000-ben publikált tanulmánya, amely írás – nemzetközi adatbázison dolgozva – a szakirodalom elméleti megállapításait elsőként tesztelte statisztikai módszerekkel. Ahogy arra Carter Johnson felhívja a figyelmet, Sambanis írása – minden erénye dacára – módszertani szempontból hibásnak tekinthető, mivel a szerző a meghúzott új határok tényét (lényegében az elnyert „szuverenitást”) veszi modelljében független változóként, ahelyett, hogy az egymással háborúban álló etnikai csoportok demográfiai elkülönülésével dolgozna, márpedig ezáltal magyarázatában – tévesen – az elnyert szuverenitás és a kiújuló háborúskodás közötti kapcsolatra helyezi a hangsúlyt, szemben Johnson alább kifejtendő, szofisztikáltabb módszertani megközelítésével.

Az etnikai háborúkkal kapcsolatos teoretikus megfontolások lényegében két alapelven nyugszanak: 1) az etnikai háborúk minőségileg különböznek a háborúskodás egyéb fajtáitól ; 2) az etnikai csoportok közötti háborúskodás olyan biztonsági problémákat vet fel, amelyek tartós megoldása érdekében a szemben álló felek számára szuverenitást és a másiktól való világos területi elkülönítést kell biztosítani.

Az elméleti szakirodalom meglátásai szerint az „etnikai konfliktust” a szemben álló feleknek tulajdonított és megváltoztathatatlan identitása és ezen identitás átpolitizáltsága különbözteti meg a polgárháború egyéb (pl. ideológiai antagonizmusokon alapuló) típusaitól. Mindez azonban koránt-

sem jelenti azt, hogy az „etnikai közösségek” a valóságban is mozdíthatatlan, esszenciális és primordiális halmazok volnának, jóllehet, konfliktushelyzetekben hajlamosak *ilyenként* értelmeződni a szemben álló felek jelentéstulajdonításában. Az ideologikus indíttatású polgárháborúkkal elmentésben ugyanis a fegyveres etnikai konfliktusok esetén a szemben álló felek lojalitása sokkal kevésbé változtatható, illetve felcserélhető – lényegében még a háború lezárultát követően sem. A multietnikus birodalmak, illetve államok összeomlását követő kaotikus időszakok során az etnikailag vegyes területek lakói szükségszerűen rákényszerülnek etnikai közösségük aktív védelmére, ezáltal robbanásveszélyes biztonsági problémát idéznek elő az új államok számára, magukban hordozva egyúttal a jövőbeli háborúskodás lehetőségét. Mindez rendkívül nehézzé, sőt gyakorlatilag lehetetlenné teszi, hogy az etnikai összecsapásoktól sújtott, ám a békekötést követően is multietnicitásukat megőrző térségekben a lakosság homogenizálása nélkül hosszú távon is működőképes intézményrendszereket lehessen kiépíteni. A tartós béketeremtéshez ugyanis nem elég a függetlenedni vágyó csoport tagjainak biztosított autonómia, hanem – miután területileg elkülönítették lakóhelyüket a rivális etnikai csoport területétől – állami szuverenitáshoz kell juttatni őket. Mindez – tekintettel a már létező politikai határok megváltoztathatóságának nehézségeire – felveti a népességáttelepítés (vagy -kitelepítés) fogas kérdését, amely csakis abban az esetben tekinthető – morális és egyéb, kevésbé elvi jellegű megfontolásokból is – elfogadhatónak, ha lehetőleg az érintettek beleegyezésén múlik, és amennyiben nem idéznek elő vele további, immár szuverén országok közötti háborúskodást. Az etnikai területmegosztást szorgalmazók ezzel szemben érvelésükben arra helyezik a hangsúlyt, hogy a területmegosztást követően éppen azokban a térségekben került sor szuverén országok közötti háborúra, ahol a korábbi közös terület felosztását nem követte szisztematikus népességáttelepítés is (mint például Brit India, Palesztina és Észak-Írország esetében). Ráadásul az etnikai konfliktusok kimeneteleként függetlenné vált és szuverénnek elismert országok közötti esetleges háborúk eszkalálódásának a nagyobb nemzetközi figyelem és az egyre erősödő diplomáciai nyomáskényszer gyorsabban és hatékonyabban képes korlátokat szabni, mint a polgárháborús szituációknak, ezáltal, vélhetőleg, képes is „humánusabb” keretek közé terelni azokat. Az etnikai ellenségeskedések végleges felszámolásának eszközei pedig ezidáig ismeretlenek lévén, a szemben álló felek határozott fizikai szétválasztása még mindig a leginkább hatékonynak látszó pragmatikus megoldásnak tűnik.

Sambanis a területmegosztás szempontjából három függő változót vett számításba az 1945 és 1999 közötti polgárháborúkat vizsgáló adatbázisában: 1) a területmegosztás hatékonyságát a háború tényleges kiújulási

esélyének és 2) a békekötés utáni helyi jellegű erőszaknak a mérséklésében, valamint 3) a háború utáni demokratizálódás beindításában játszott szerepét. Vizsgálatai eredményeképp arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a területmegosztás semmivel sem vezet eredményesebb megoldáshoz és nem csökkenti inkább a háború utáni erőszak kiújulását, mint a más típusú végkimenetelek. Sambanis hat kritérium teljesüléséhez kötötte etnikai polgárháború-definícióját: 1) ezernél több harci cselekményben elhunyt áldozat megléte; 2) a harc megkérdőjelezi egy nemzetközileg elismert állam szuverenitását; 3) a harcok elismert állam területén zajlanak; 4) az állam maga is a konfliktusban részt vevő felek egyike; 5) a lázadók képesek szervezett ellenállásra; 6) a résztvevő felek tagjai ugyanazon politikai egység keretében kívánnak élni a harcok végetérte után. A területmegosztás definícióját pedig „a háború következtében létrejövő határmódosításban és népességváltásban” adta meg. Másoktól eltérően ugyanakkor vizsgálatában nem különböztette meg egymástól a területmegosztást és az „elszakadást”, a *de jure* (pl. Banglades és Pakisztán) és *de facto* (Dél-Oszétia és Grúzia) területmegosztásokat, illetve nem tekintett területmegosztásként és ezért nem is vette számításba a dekolonizáció során létrejövő új országokat (mint például Algériát vagy Mozambikot).

Ezen elvekkel alapvetően egyetértve Carter Johnson lényegében Sambanis adatbázisát vette alapul saját vizsgálatához – azt némi pontosítással módosítva (Tadzsiszisztánt – nem etnikai jellegű polgárháborúnak ítélve esetét – kizárta, Bosznia és Horvátország 1992-es Jugoszláviától történő elszakadása helyett pedig az 1995-ös daytoni békekötésüket vette számításba) –, illetve az 1999 és 2004 közötti újabb fejleményekkel egészítette ki (mint például Koszovó 1999-es *de facto* elszakadásával Kis-Jugoszláviától). Sambanistól eltérően azonban bevezetett egy saját maga által kitalált új független változót, amellyel a szembenálló felek közötti etnikai homogenitás mértékét tudta lemérni. Ez az új független változó az ún. „Területmegosztás Utáni Etnikai Homogenitásmutató” (*Postpartition Ethnic Homogeneity Index – PEHI*). A Területmegosztás Utáni Etnikai Homogenitásmutató (ezentúl: TUEH) lényegében három tényező egyenletbe rendezése után kapott mutatószám, amely a konfliktusban részt vevő felek etnikai homogenitását jelzi a konfliktus lezárultát és a területmegosztást követően. Kiszámítása úgy történik, hogy a többség által uralt eredeti államban lakó kisebbség (*original state minority – OSM*) számából kivonta a felosztás után maradt csonka államban élő korábbi kisebbség (*rump state minority – RSM*) számát, amelyhez előzőleg hozzáadta az új államba került, eredetileg többségi, a felosztás után azonban kisebbségivé vált népességet (*new state minority – NSM*), majd elosztotta az eredeti államban lakó kisebbség (*OSM*) számával, és a kapott összeget felszorozta százal.

A végeredményként adódó mutatószám nagysága egyenes arányban van a területmegosztás után kapott etnikai elkülönítés mértékének a tökéletességével. Amennyiben a TUEH értéke 100 és 95 közötti, a területmegosztást „tökéletesnek”, amennyiben pedig ennél kisebb, akkor „tökéletlennek” lehet tekinteni. A „tökéletes” területmegosztás a gyakorlatban azt jelenti, hogy a háborúzó felek a területmegosztás után fizikailag élesen elkülönülnek egymástól, és a létrejött új országokban hátramaradt kisebbségek létszáma elhanyagolhatónak tekinthető (amennyiben nem így áll a helyzet, akkor a területmegosztás „tökéletlennek” ítéltető).

A kapott TUEH-értéket egybevetvén a területmegosztás után öt esztendőn belül kiújuló háború tényleges bekövetkeztével Carter Johnson azt az eredményt kapta, hogy azon országok esetében, ahol a TUEH-érték „tökéletes” területmegosztásra utalt, azaz 95 vagy annál is nagyobb pontszámú volt, ott egyetlen esetben sem fordult elő kiújuló háborúskodás a területmegosztást követő öt esztendőn belül (sőt már a '70-es évtől kezdődően sem). Ahol viszont a TUEH alapján „tökéletlen” területmegosztást lehet megállapítani, ott közel ötven százalék esélye volt a háborúskodás kiújulásának. Amikor ugyanezt a kérdést a területmegosztás utáni öt esztendőn belül bekövetkező helyi jelentőségű erőszak kiújulásának a valószínűségével kapcsolatban vizsgálta, akkor ugyancsak hasonló eredményre jutott, azzal a megszorítással, hogy amíg a „tökéletes” területmegosztáson keresztülment országokban ismét nem volt példa a helyi jelentőségű erőszak kiújulására, addig a „tökéletlen” területmegosztások esetében ez az arány már szinte a négyötödöt közelítette. A vizsgálatba emellett bevonta azokat az országokat is, ahol az etnikai polgárháború egyáltalán nem végződött területmegosztással, és ezek esetében a háborúskodás öt éven belüli kiújulása körülbelül harminc százalék, a helyi jelentőségű erőszak öt esztendőn belüli kiújulása pedig közel kétharmadnyi esetben következett be. A szerző által kidolgozott metódus alapján elvégzett, empirikus adatokon nyugvó statisztikai számítások tehát meggyőzően támasztották alá a területmegosztás elméleti támogatóinak érveit. Johnson ugyanakkor arra is igyekszik felhívni az olvasó figyelmét, hogy az általa vizsgált 80 esetből mindösszesen 6 tekinthető „tökéletes” területmegosztásnak, ezért a kapott statisztikai eredmények egyelőre még körültekintő óvatossággal kezelendők.

Mindezek után röviden kitér a jelenkori biztonságpolitika két leg súlyosabb problémáját jelentő etnikai polgárháborús konfliktusra – konkrétan a koszovói és iraki kérdésre –, hogy velük kapcsolatban is tesztelje módszerét, illetve hogy életképes megoldási lehetőségeket vázoljon fel. Elemzése végén kifejti, hogy míg Koszovó kapcsán kifejezetten célravezetőnek tartaná a területmegosztás szorgalmazását, addig Irak esetében ugyanezt

jelenleg nem látja helyénvalónak. A területmegosztás ugyanis csakis az olyan térségekben vezethet tartós eredményre, ahol a népesség homogén etnikai elkülönülése már lényegében megtörtént, illetve relatíve könnyen, gyorsan és mindenekelőtt, már amennyire lehet, humánus keretek között végrehajtható. Ez nagymértékben igaz Észak-Koszovóra, azonban semmiképp sem járható út Irakban, ahol a különböző vallási-etnikai közösségek nagyfokú térbeli elkülönülése már ugyan részben végbement, ugyanakkor jelentős létszámú etnikailag kevert nagyvárosi régió maradt még így is az ország központi, sőt távolabbi területein is.

Végezetül néhány a TUEH jövőbeli alkalmazásával kapcsolatos módszertani lehetőségre hívja fel a figyelmet a szerző. Egyfelől nagyobb figyelmet kíván szentelni a területmegosztás után létrejövő kisebbségek térbeli elhelyezkedése és koncentrálódásának a vizsgálatára. Másfelől a területmegosztás után létrejövő új országok egymás közötti fegyveres konfliktusainak a gyakoriságát szeretné összehasonlítani az egyéb országok közötti fegyveres összecsapások előfordulásának a gyakoriságával. Harmadsorban pedig a területmegosztás után létrejövő új államokban keletkező kisebbségek társadalomba történő visszaintegrálódási szintjét vizsgálná összehasonlító szempontból, hogy választ kaphasson arra a kérdésre, hogy a kisebbségek léte mennyiben járul hozzá az erőszak kiújulásához, illetve hogy a kisebbségbe szorult társadalmi visszailleszkedése vagy korábbi lakóhelyükre történő visszatérésük hiánya politikai szándékokon vagy belső meggyőződésen alapul-e inkább.

Lajtai L. László

A török EU-csatlakozási folyamat és a „szekularizmus” új útjai

*Grigoriadis, Ioannis N.: EU-Beitrittsprozess und Säkularismus in der Türkei.
= Südosteuropa Mitteilungen. Jg. 2008. Nr. 2. 21-30. p.*

Az Európa Tanács 1999-es helsinki határozatával adott zöld jelzést a csatlakozási tárgyalások megkezdésére Törökországgal. A döntést – mint már előzetesen egyáltalán a kérdés napirendre tűzését – EU-szerte elkeseredett vita övezte. Az ellenzők sok egyéb aggály mellett elsősorban iszlám kultúrája miatt tartanak Törökország európai befogadásától, az iszlámot a kontinens örökségével összeegyeztethetetlennek tekintve. A török csatlakozás hívei ezzel szemben éppen a modern török állam szekuláris jellegét, éppen e tekintetben europakomform voltát emelik ki, és érvelnek amellett

is, hogy befogadása egyúttal semlegesíthetné az iszlám fundamentalizmus veszélyeit, amelyek az arab világ felől fenyegetik Európát. A török csatlakozási perspektíva ellenfelei ugyanakkor, ismerve az utóbbi évtizedekben Törökországban is fel-felbukkanó iszlamizáló tendenciákat (1980, 1995), az iszlámot akár mérsékelt megjelenési formájában is inkább óvakodva fogadják. Törökországban 1995-ben egyszer már kormányra jutott iszlamista párt (Refah), még ha két év múltán megálljt is parancsolt működésének a hadsereg ultimátuma, majd az alkotmánybíróság is.

Az ezredforduló tájékán lépett színre az Igazság és Fejlődés Pártja (AKP) nevű reform-islamista formáció, amelynek 2002-es választási győzelme Erdoganral az élen tovább erősítette a török csatlakozási folyamat körüli aggályokat. Látszatra úgy tűnt: még folyamat legelején egyszeriben vége is a modern török politika híres szekularizmusának. A reform-islamista programot illetően azonban történelmien új, saját bevallása szerint „liberális” koncepcióról van szó, amely az Atatürk Kemal-féle eredeti szekularizmus-elv pusztá iszlám-tagadását a vallási autonómia és a szabad, plurális vallásgyakorlás eszméjére váltja át. Ez a program, mint vallja, „demokratikus alapokra” helyezi a szekularizmust, ami annyit jelent, hogy az állam mint vallási tekintetben semleges intézmény egyenlő távolságot tart világnézetekkel és különböző vallásokkal, egyúttal azonban nem gördít akadályt ezek szabad kifejtése és gyakorlása elé. Az állam szerepe: hogy biztosítsa a vallásgyakorlás jogát, a lelkiismereti szabadságot, és az emberi jogokat általában, hogy ezzel egyszersmind a társadalmi béke útjait is egyengesse. Eszerint a szekularizmus az államra, és nem az egyes emberre kötelező elv.

A hagyományos kemalista elit és a nemzetközi közvélemény egyaránt kételkedve fogadta a programot annak őszinteségét illetően, arra gondolva, hogy csak taktikázásról, a török alkotmánybíróság és az európai fórumok megtévesztéséről van szó, mielőtt Erdogan mozgalmá mégis összekötné a saját és Törökország sorsát az iszlámmal. Kormányra hivatalba lépésétől kezdve mindazonáltal ténylegesen elindította az EU-csatlakozási távlat megkövetelte demokratizálási folyamatot, a Koppenhágai Kritériumoknak megfelelő reformokat. Erdogan reform-szekularista eszméje, miközben széleskörű társadalmi támogatottságot élvez, formálisan tökéletesen megfelel az európai normáknak. A miniszterelnök minden eszközzel demonstrálja is a felfogás európakomform voltát. Ennek jegyében pártját a konzervatív európai kereszténydemokrata formációk közé sorolja, szoros kapcsolatokra törekszik a német kereszténydemokratákkal, ennyivel is határozottabb európai támogatást remél céljai elérésére.

A török reform-szekularista kormány mindeközben az eddigiekben óvakodott a szabad vallásgyakorlatra vonatkozó ígérvények gyors valóra

váltásától, mint az 1995-1997-es óta feszítő fejkendő probléma esetében is. A továbbra is erőteljes iszlamista mozgalom most már minden követ megmozgat elképzelései érdekében, egyebek között emberi jogi alapon kéri számon a kendőviselést tiltó rendelkezés eltörlését, és kész elmenni az Európai Bíróságig. Egy minta-per le is zajlott, amitől maga a kormány is azt remélte, hogy egy európai intézmény fogja kimondani helyette a megváltó szót. Am csalódott: az Európai Bíróság természetesen nem vette a bátorságot ahhoz, hogy felülbírálja Törökország bevett törvénykezését, amely a szekularizmus jegyében minden szinten elutasította az isztambuli orvostanhallgató keresetét. Azonban a döntésben minden biznnyal szerepet játszott az iszlamizmussal való távolságtartás is. Pedig megért volna egy „misét”, hogy a szekularizmussal egyidejű vallási liberalizáció kívülről kapjon egy lökést, ezzel a török kormány demokratizálási esélyeit és a csatlakozási folyamatot segítse, egyszersmind tekintélyt szerezzen Európának a törökországi társadalmon belül. Európa részéről ehhez mindenesetre jóval nagyobb empátia és sokkal több tárgyismeret kellene.

Komáromi Sándor

Szlovénia Európa szívében – Beszélgetés Danilo Türk, szlovén elnökkel

Matton, Sylvie (rip.): La Slovénie au coeur de l'Europe – Entretien avec Danilo Türk. = Politique internationale, no. 119, 2008, p. 185-202.

(A riporter író, publicista, a térség szakértője.)

A 20 ezer négyzetkilométeres, kétmillió lakosú Szlovénia töltötte be 2008. január elejétől, fél éven át az Európai Unió soros elnöki tisztségét. Gyakorlatilag a IX. század óta különböző birodalmak (frank, germán, osztrák-magyar) fennhatósága alatt állt, 1918-ban csatlakozott Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz, majd 1945-ben a Jugoszláv föderációhoz. Utóbbiból elsőként lépett ki: 1991. június 25-én kikiáltotta függetlenségét, s tíznapos háború alatt kiszorította a szerb erőket.

1992 óta tagja az ENSZ-nek, 2004 óta a NATO-nak. Virágzó fémiparával, növekvő iparával Európa jótanulója: 6 százalékos munkanélküliségével egész Európában a legjobb helyen áll. A harmadik legkevesbé eladósodott ország az euro-zónán belül (2007 januárjában vezette be a pénznemet). A GDP itt a legmagasabb a tizenkét újonnan csatlakozott

tagállam viszonylatában. Magyarország után másodikként ratifikálta a Lisszaboni szerződést.

Mostani elnöke, Danilo Türk 56 éves, 2007. november 11-én nagy többséggel választották meg. Ügyvéd, nemzetközi jogi szakértő, 1975 óta részt vesz az Amnesty International munkájában, a '80-as évek elejétől diplomáciai megbízatást is vállalt. 1984-1992 között az ENSZ Kisebbségvédő, diszkriminációt megelőző albizottságának tagja. 1992-ben Szlovénia első ENSZ nagykövete lett, 1998-1999 között a Biztonsági Tanácsban is ő képviselte hazáját. Elismert politikai szakember, 2000-2005 között Kofi Annan tanácsadói között szerepelt (Balkán, Palesztina, Libanon, Irak, Észak-Korea, Haiti, Kolumbia valamennyi szakterülete közé tartozik).

Visszatérve Szlovéniára, 2006-ban a ljubljanai egyetemen elvállalta a nemzetközi jogi tanszék vezetését, s hamarosan megjelentette az első, szlovén nyelvű nemzetközi jogi szakkönyvet. 2007-ben jelöltette magát az elnökválasztáson. Függetlenként indult, de elég széles koalíció támogatta, beleértve a szociáldemokratákat is. A második fordulóban fölényesen győzött a kereszténydemokrata Lojze Peterlével szemben. A szlovén demokráciában az erős kormányzati hatalom mellett „gyenge”, mintegy morális erejű az elnöki hatalom. (A korábbi, gyógyíthatatlan betegségben meghalt elnök elveszítette a szlovén nép bizalmát.) Danilo Türkre vár a feladat, hogy öt éves mandátuma alatt visszaszerezze az elnöki intézmény presztízsét.

A riporter első kérdésére válaszolva Türk elmondta, hogy családnéve eléggé gyakori Szlovéniában, csakúgy mint Ausztriában, Németországban, Magyarországon vagy Horvátországban. Általában a Keletről jött, eltérő ruházatú, etnikai kisebbséghez tartozó embereket neveztek el így az Oszmán Birodalom bukása után; a fogságból hazatérő keresztény katonák is ezt a nevet kapták. Akárhogy is: Kelet-Nyugat kapcsolatára utaló az elnevezés.

Szlovénia európai elnöksége alatt Türk igyekezett országát úgy népszerűsíteni, mint nyitott, ám nagy tapasztalatú államot, amely sokféle uralmat túlélt, és sokat szenvedett a II. világháborúban.

A riporter itt külön utalt Sarkozy, francia elnökre, aki nem győzi hangsúlyozni a háborúra, a holocaustra emlékezés fontosságát. Ebben Türk vitatkozik vele, mert szerinte a mértéktelenség óhatatlanul a dolgok banalizálásához vezet. Türk saját élménye szerint az ő generációja annyit hallott ifjúsága idején „a szlovén népnek a megszálló németek elleni heroikus harcáról”, hogy mondhatni, közömbössé lett a téma iránt.

Ezután a szinte ismeretlenségből előlépő Türk elnökké választásának hátteréről beszélgettek. Az újdonságra fogékony szlovén választóknak nyilván megetszett a szakmai és diplomáciai tapasztalatokban gazdag élet-

rajz. A szlovén államnak pedig szüksége volt ezen a poszton egy nemzetközi tapasztalatokkal rendelkező személyiségre. A nem tipikus politikusi adottságoknak pedig éppen a szlovén elnökökre háruló, „gyenge” hatalmi részvétel felelt meg.

Politikai példaképei egyébként Milan Kucan, korábbi szlovén elnök, aki a függetlenséget kikiáltotta; Václav Havel, akinek bátorsága, integráló szerepe rendkívüli volt; valamint Charles de Gaulle, akinek jellemzősílárdsága történelemformáló erőt jelentett.

A balközéppel kialakult, jónak mondható viszonyát Türk megpróbálja az egész parlamentre kiterjeszteni.

Dimitri Rupel, jelenlegi szlovén külügyminiszter szorgalmazza Szerbiának az unióba való felvételét. Ezt Türk feltételhez kötné, mégpedig ahhoz, hogy Mladić, szerb háborús bűnöst állítsák Hágában nemzetközi ítélőszék elé. A szlovén kormány álláspontja egyébként még Türk megválasztása előtt alakult ki.

Türk előbb foglalkozott nemzetközi joggal, mint politikával, és tisztában van azzal, milyen nehéz a morális, vagy jogi ítélezést a politikai realitással összehangba hozni.

Kérdés, vajon a kisebbségek támogatása, diszkriminációjuk megelőzése szívügye-e még? A probléma jóval bonyolultabb lett. Harminc évvel ezelőtt a klasszikus helyzetben a kisebbségek eredeti hazájukkal szomszédos államban éltek, és nemzetközi egyezségek vonatkoztak rájuk. Ma az emigránsok valamilyen befogadó ország uralkodó politikai helyzetétől függenek leginkább, például a maghrébiek Párizsától, a kurdok Iráktól, Irántól, Szíriától, Törökországtól. Szlovénia lakosságának 17 százaléka etnikai kisebbség (roma, magyar, olasz stb.), amelyek alkotmányos jogait védeni és garantálni kell. S ott van még a 18 ezer „eltörölt státusú”, a volt Jugoszláviához ragaszkodó személy, aki nem volt hajlandó elfogadni a szlovén állampolgárságot a függetlenség kikiáltása után. 1992. február 26-án kitörölték őket a nemzeti nyilvántartásból. Ezzel megszűnt tartózkodási joguk, és a többi: társadalombiztosítási, egészségügyi, munkához, tanuláshoz való joguk is. Az Alkotmánybíróság javaslatára a parlament hamarosan megtárgyalja e jogaik visszaállítását.

Annak idején, genfi működése során Türk három jelentést is készített a véleménynyilvánítás szabadságáról. 2007 őszén 570 szlovén újságíró aláírásával beadvány érkezett a szlovén parlamentbe, amelyben a sajtó bizonyos csoportjait sújtó intoleranciát kifogásolták. Független vizsgálatot követeltek. Türk nem vonta kétségbe, hogy tényleges problémát tárt fel a beadvány. Azonban, mivel a sajtó 1992-ben magánkézbe került, elképzelhetetlennek tartja, hogy független kivizsgálást lehessen keresztülvinni. Viszont le kellene folytatni szerinte azt az értelmiségi, társadalmi vitát a

sajtó, az újságírók védelmében, amit például a franciák megtettek a '80-as években.

A riporter értesülése szerint a szlovén sportminiszter külön felszólította a szlovén sportolókat, hogy nem emlegessék Kínában, az olimpiai ottlétük során az emberi jogokat, nehogy a politika eszközévé legyenek mint sportolók. Türk ebben az interjúban világosan elhatolta magát a sportminiszter magatartásától, lévén hogy mindig a szabad véleménynyilvánítás mellett szavazott. Megjegyezte, hogy amikor a Nemzetközi Olimpiai Bizottság Pekinget jelölte, pontosan tudta, Kína milyen mértékig sérti meg az emberi jogokat, Tibetet, s hogy mennyire negatív szerepet vállalt Karthúm oldalán a darfourai egyezményrel kapcsolatosan. Éppen ezért néhány hónappal az olimpiai játékok előtt tiltakozni Peking politikája ellen – teljesen logikátlan dolog.

Türk 1982-es doktori disszertációja, a benemavatkozásról szólt. Ma elképzelhető-e számára, hogy egyik ország nem avatkozik bele a másik ügyeibe? A szlovén elnök kifejtette, hogy a disszertáció írásakor amolyan „westfáliai” értelemben tárgyalta az önrendelkezést. Az 1990-es évek azonban olyan mértékű, előre nem látott humanitárius katasztrófákat hoztak, amelyek következtében véleménye megváltozott. Úgy látja, hogy a kormányok kötelessége megvédeni népüket a genocídium minden fajtája ellen. Amennyiben ezt nem teszik, a nemzetközi közösségnek kell elszámolniuk a mulasztásról. Ez a kiállítás tehát nemcsak az emberi jogok megvédése, hanem a béke és biztonság érdekében is szükséges.

Az ENSZ már 2005 szeptemberében hivatalosan „elismerte a genocídiummal, etnikai tisztogatással, gyilkossággal fenyegetett áldozatok kollektív védelmének kötelességét.” Vajon mikor jutunk el a „beavatkozás jogától” a tényleges beavatkozás kötelességéig? – Erre a kérdésre Türk elmondta, hogy Kofi Annan mellett, 2005-ben ebben a kérdésben is ügyködött. Az ENSZ-nek azonban nincs saját hadserege, amelyet azonnal a fenyegetett népcsoport védelmére küldhetne, és a közeljövőben sem valószínű, hogy ilyen rendelkezésére áll majd. Előrehaladás tehát egyelőre csak a tudati szinten jelentkezik.

Sokan úgy tartják, hogy Szlovénia EU-elnöksége nem más, mint a francia elnökség előszele. Melyek a szlovén elnökség súlyponti kérdései? – A Lisszaboni szerződést kellene valamennyi országnak aláírnia ahhoz, hogy 2009 januárjától érvénybe léphessen. Környezetvédelem és energia, valamint a kulturák közötti párbeszéd – ezek a további fő kérdések. De Törökország jövőbeli közösségi felvételét is támogatja Türk.

További tűzfészek lehet a Balkán. Szlovénia 1991-ben azért tudott tíz nap alatt megszabadulni Belgrádtól, mert gyors és határozott hadműveleteket hajtott végre, amelyekre a szerbek nem számítottak, majd ez utóbbiak rájöttek, hogy nem is olyan fontos a számukra Szlovénia.

Koszovó elismerésében a szlovének nem álltak az első helyen. Korábbi tapasztalatuk szerint, Szerbia függetlenségének kimondásakor a belgrádi szlovén nagykövetséget csúnyán megtámadták, csakúgy mint az Egyesült Államokét. Vagyis az elismerés részükről bármikor nem várt eredményt járhatott. Hogy az Egyesült Államok nyomást gyakorolt diplomáciai úton Szlovéniára, a minél előbbi elismerésre? Ez meglehetősen nyílt titok volt...

1992-ben, amikor Koszovóban apartheid-szerű helyzet állt elő, Türk és valamennyi ENSZ-alkalmazott Albániára figyelt.

1998-99-ben Türk a Biztonsági Tanácsban dolgozott.

1992-ben Türk nem győzte magyarázni ENSZ-beli kollégáinak, hogy amit Milosevićek Horvátországban és Boszniában művelnek, az közönséges genocídium. Boutros Boutros-Ghali, akkori főtítkárnak azonban nagyon visszafogottan reagált a kérdésre. Az EU-tagállamok sem akartak túl sok menekültet befogadni; egyre a Milosevićtel történő megegyezésben bíztak.

A nemzetközi igazságszolgáltatás időközben valóban megerősödött, de képletesen szólva, még nem áll az épület. Mint jogi szakember nem bíztam a volt Jugoszláviával kapcsolatos nemzetközi bíróság felállításában. Jobb szerettem volna fegyveres beavatkozást a térségben. A bíróság csak fegyverpótlék. Különös, hogy azok bíztak a legkevésbé a bírásban, akik létrehozták a bíróságot. Pedig ezek nélkül, a kompromisszumot nem ismerő bírák nélkül még a másodvonalbeli bűnösöket sem ítélték volna el.

Az ENSZ hivatalos jelentésének nyilvánosságra hozatalát Türk szorgalmazta. Három évvel a mérsárlás után, 1999-ben jelenhetett meg David Harland írása „Srebrenica bukása” címmel. Türk a főtítkárváltásnak tulajdonítja ezt a sikert: Kofi Annannal jó együttműködést tudott kialakítani, mert az nyitott személyiségként viselkedett. A jelentésben feltárt népiártást a nyilvános megjelenés miatt ismerte el a Nemzetközi Bíróság.

Türk mint ENSZ-alkalmazott egyáltalán nem vett részt a boszniai háborúnak véget vető daytoni békekötés előkészítésében (1995). Ezt teljes egészében a nyugati hatalmak és Richard Holbrook végezte. 1995 májusától a katonai jelenlét is megváltozott. Mitterrand távoztával, Jacques Chirac elnökké választásával Franciaország is rögtön „helyzetbe jött”.

Koštunica, szerb miniszterelnök szerint az elmúlt évek balkáni háborúival kapcsolatban még nem tárták fel a teljes igazságot. Türk is osztja ezt a nézetet, noha az igazságról is különbözőképpen vélekedhetünk. Nem vitás, hogy Milošević 2000-ben bekövetkezett bukásával jóval nagyobb demokrácia valósult meg Szerbiában, de azóta sem ismerték el például soha, hogy az ő nacionalizmusuk miatt robbant szét Jugoszlávia, s következtek a háborúk egymás után. Ezen a ponton a riporter ismét fölvetette, vajon mikor lehet Szerbia az Európai Unió tagja? 2007 februárjában a Nemzet-

közi Bíróság megállapította, hogy Szerbia mindaddig megszegi az Emberi Jogok Konvencióját, amíg a népirtást elkövető bűnösöket, Karadžićot, és Mladićot nem adják ki. Ezt követően lehet csak tárgyalni EU-ba történő felvételükről.

Ennek ellentmond, hogy már januárban az összes tagállam – Hollandia és Belgium kivételével – partnerségre lépett Szerbiával. Sőt, 2010-re a Nemzetközi Bíróság is befejezheti ténykedését. Ha addig sem állítják elő a két leginkább ismert személyt, vajon mi történik? Türk szerint a Biztonsági Tanácsnak kellene döntő elhatározásra jutnia, és a bíróság sem kell hogy befejezze a munkáját. Elég lenne, ha a főtitkár egy-két jól irányzott kérdést föltenne, vajon teljesítette-e ígéretét a bíróság, sikerült-e megszilárdítania a békét? Ha Ban-Ki-Mun főtitkár komolyan veszi a szerepét, és megfelelő nemzetközi nyomást is gyakorolnak, úgy a bíróságnak is egy ideig működni kell még. A népirtókat el kell ítélni és meg kell büntetni. Nem szabad cinkosnak maradni efféle főbenjáró bűnben.

Kakasy Judit

„Egyszer török – mindig török”: törökök Németországban

Luft, Stefan: Einmal Türke, immer Türke? = Politische Studien. 59. 2008. H. 41964-74. p.

Erdogan török miniszterelnök múlt évi németországi látogatása során tizenhatezernyi török migráns hallgatóság előtt mondott beszédet Kölnben. A török vendégmunkásság szerepét, Németországon belüli súlyát méltató és jövőjét latolgató beszéd hangsúlyai erőteljes visszhangot és nem kevés ellenérzést keltettek a vendéglátó ország közvéleményében is. A cikk szerzője a reagálások tükrében járja körül a beszéd témáit.

1. A török vendégmunkás intézmény közel ötven éve

A szónok a vendégmunkások és képviselőikben Törökország „küldetésnek” beillő „válallásáról” beszélt, amivel hozzájárult a német gazdaság és társadalom sikeres „felvirágoztatásához”. A szónoki fordulat talán a vendéglátó országban időközben meggyökeresedett migráns-társadalom közösségi tudatát volt hivatva erősíteni, a mitizáló beállítás hangsúlyaira azonban méltán kapta fel a fejét a német közvélemény. Hiszen a történet túlon túl világos, bár éppen kezd kikopni a szakirodalomból: az 1960-as évek elején Németország, ahol akkor már olaszok és görögök dolgoz-

tak, csak helyt adott a nyomatékos török megkeresésnek a vendégmunka ügyében; lényegében Törökország keresett megoldást mind súlyosabb belső foglalkoztatási gondjaira, deviza-mérleghiányára, de a technológia-fejlesztés lehetőségeire is gondolt állampolgárainak nyugat-európai tapasztalatszerzése révén. Németország találhatott volna további lehetőségeket vendégfoglalkoztatásra Európán belül is. Törökország még enyhén zsarolt is a NATO-hoz tartozás kapcsán és a Görögországgal már fennálló együttműködésre mutogatva. Ha valaki „fellendült” a török vendégmunkások tömeges német foglalkoztatása nyomán, az maga Törökország volt. A fizetések egy részének hazautalása a '70-es évektől bőséggel fedezte a mérleghiányt, és családok tízezreinek szociális gondja esett le a török állam válláról. Végül csak Németország nem számolt a beáramlás akkora tömegével, amely végül ellepte az országot; ennek egy idő után gátat sem tudott vetni, sőt lehetővé tette családtagok beköltözését; az utólagos német próbálkozásokat a létszám visszaszorítására az „emberi jogok figyelmen kívül hagyásának” vádja érte.

2. Vízio a török „lobbiról” a német társadalmon belül

Erdogan miniszterelnök, különös tekintettel az anyaország európai kapcsolatigényére, kecsegtető lehetőségként tárta hallgatósága elé a hárommillió török vendégközösség társadalmi befolyás-érvényesítését akár a törvényhozási vagy helyhatósági választásokig elmenően, ha ezt – az USA etnikai migránsköreinek példájára – mint „török lobbit” meg tudja szervezni. Ennek feltétele viszont a német állampolgárság megszerzése, amit a német törvénykezés egy ideje elő is segít, de csak az eredeti állampolgárságról történő lemondással. A törökségnek a kettős állampolgárság lehetősége állna az érdekében. Hiszen aki „egyszer török, az mindig török”. A török identitás megingathatatlan és sérthetetlen. A '90-es évek végén amiatt keletkezett feszültség a két kormány között, hogy a német állampolgárság felvétele okán leadott török állampolgárságot a török állam utólag visszaadta.

3. Integráció – asszimiláció

Törökország jó ideje támogatja a németországi lakossá vált török személyek és családok német integrációját – szociális, foglalkoztatási, civiltársadalmi értelemben, de ellenzi az asszimilációt: a nyelv, a kultúra, a felekezeti feladását. A kölni szónok is ebben az értelemben nyilatkozott, az asszimilációt „az emberség elleni merényletnek” nevezve. A két minőség nyílt szembeállítására problematikus ugyan, fokozatok és fázisok vannak a kettő között, és megkülönböztetünk erőszakos és spontán asszimilációt, demok-

ratikus körülmények között figyelemmel az egyén szabad belátására és döntésére is. Erről van aktuális és speciális mondandója a szociológiának, (vö. például Hartmut Esser: *Soziologie – Spezielle Grundlagen* (Frankfurt a.M., 1999-2001, hat kötetben). Asszimilációról nem beszélhetünk addig – és ez máig a németországi törökség státusza, amíg a zárt etnikai kolóniákba tömörülés a jellemző. A törökök egyféle vallási-etnikai alnemzetet képeznek a német nemzeten belül, ellentétben például az olaszokkal vagy görögökkel, akik régóta felhagytak az önkéntes szegregációval. Az integráció és asszimiláció alakulása ma nyitott kérdés. A német társadalomnak valamilyen formában az utóbbi változat állna az érdekében de ennek az erőforrásai a török közösségen belül rejlnek, a törököknek kell állniuk a sarat már az integráció – a szakmai képzés, a magasabb iskolázás – egyre szaporodó, a nem török fiatalságot is megpróbáló buktatóival szemben. Ezzel kapcsolatban azonban már a német nyelv elsajátítása körül komoly nehézségek merülnek fel, különösen a nők körében, ahol még az anyanyelvi (!) írástudatlanság hihetetlen ürét is ki kell tölteni.

Komáromi Sándor

Oroszország, 2007

Ziegler, Charles E.: Russia and the CIS in 2007: Putin's Final Year? = Asian Survey, XLVIII. évfolyam, 2008. január/február, 1. szám, 133-143. p.

Charles E. Ziegler professzor, tudós, az Institute for Democracy and Development (Louisville) igazgatója.

2007-ben, Vlagyimir Putyin második elnöki terminusának végéhez közeledve, miközben az ország a parlamenti választásokra és az elnökválasztásra készülődött, Oroszország folytatta távolodását az alkotmányos, demokratikus jogállamiságtól. A gazdaságot a magas olaj- és gázárak fenn tartották, de az ország aggasztó szociális problémáinak megoldásában kevés előrelépés történt.

Belpolitika

Ahogy Putyin második elnöki terminusa a végéhez közeledett, a kérdés nem az volt, hogy a korábbi KGB-alezredes hatalmon marad-e, hanem, hogy milyen módon teszi ezt meg. Sokan arra bíztatták a népszerű elnö-

köt, hogy hagyja figyelmen kívül az orosz alkotmányban írottakat, és vezesse tovább az országot korlátlan ideig. Az elnök ennek ellenére jobbnak látta fenntartani a demokrácia látszatát, és úgy döntött, inkább egy hű követőjének adja át az elnökséget, ő maga pedig egy másik kormányzati pozícióból irányít tovább. A korábban magát a pártpolitikától távol tartó Putyin az Egyesült Oroszország párt októberi nagygyűlésén hivatalosan is elfogadta, hogy vezeti a párt listáját a decemberi választásokon, valószínűsítve ezáltal, hogy elfogadná a kormányfői kinevezést. December 2-án pedig bejelentette, hogy pártfogoltját, Dmitrij Medvegyevet támogatja az elnökválasztáson.

Putyin utolsó évében a hadsereg modernizálása és megerősítése központi kérdéssé vált. Szergej Ivanov védelmi miniszter, az elnök közeli szövetségese, 31,6 milliárdos honvédelmi kiadást jelzett elő 2007-re, ami a 2002-es költségvetés négyszerese volt, és új Topol-M ballisztikus rakéták, stratégiai bombázók, légvédelmi rendszerek és tankok beszerzését helyezte kilátásba. Az orosz katonaság fejlesztésének azonban gátat szabtak az orosz társadalom komoly demográfiai, egészségügyi és oktatási problémái, a sorkatonák többsége ugyanis az átlagnál kevésbé egészséges. Az alkoholizmus, a drogfogyasztás, a balesetek és az erőszakos bűncselekmények nagy száma, a HIV/AIDS terjedése, a nagyarányú dohányzás és a környezetszennyezés, mind hozzájárult, hogy Oroszország lakosságának várható átlagéletkora, a fejlődő afrikai országokhoz hasonlóan, 65,3 év. A népesség évente körülbelül 700 000 fővel csökken. Ezeknek a tendenciáknak a visszaszorításával az elnök Dmitrij Medvegyev kormányfő-helyettest bízta meg. Medvegyev ígéretet tett, hogy az egészségügy, az oktatás, a lakáskérdés és a mezőgazdaság problémáinak orvoslására kidolgozott, úgynevezett „nemzeti projekteknek” (*national projects*) köszönhetően az említett szektorok finanszírozására szánt összeg el fogja érni az ország bruttó hazai termékének (*gross domestic product, GDP*) a 9 százalékát.

2007 folyamán Moszkva többször is összetűzésbe került a Nyugattal. A Sanghaji Együttműködési Szervezet (Shanghai Cooperation Organisation, SCO) augusztusi, „Peace Mission 2007” elnevezésű, nemzetközi hadgyakorlatának központi üzenete egyértelműen az volt, hogy Közép-Ázsia biztonságáért nem Washington, hanem az SCO tagállamai, elsősorban Oroszország és Kína felelősek. Putyin erősen kritizálta Amerika unilateralizmusát, és bejelentette, hogy Oroszország újra nagy távolságú őrjáratokat indít az Atlanti-óceán északi területei és a Csendes-óceán felett. Az elnök a Nyugattal szemben felvett, magabiztos álláspontja táplálta a nacionalizmust az országon belül is. A hazafiasság és az idegengyűlölet egyre szélesebb körben terjedt el, megnőtt a külföldiek elleni támadások száma.

2007-ben, a korábbi évekhez hasonlóan, az Orosz Ortodox Egyház fontos szerepet játszott a politikai életben, és az év fontos fejleményeként tartják számon történelmi megbékélését a Külföldi Orosz Ortodox Egyházzal, amely korábban azzal vádolta az Orosz Ortodox Egyházat, hogy a kommunisták kezére játszik. A két egyház közötti törés rendbetétele erősítette Oroszország és a határain kívül élő orosz diaszpóra viszonyát, és Putyin elnök határozott támogatását élvezte. Az orosz nemzeti tudat szoros összekapcsolása az orosz ortodox vallással azonban a lakosság legalább 20 százalékát kitevő nem-orosz lakosság elidegenedésével fenyeget, a lakosság ezen része ugyanis többségében muszlim.

Az idegenekkel szemben tanúsított intolerancia megnyilvánult kaukázusi bevándorlók és külföldiek elleni skinhead-támadásokban, Amerika-ellenes kijelentésekben, sőt a politikusok körében egyre nagyobb mértékben terjedő idegengyűlölő és antiszemita retorikában is. A Szövetségi Bevándorlási Hivatal igazgatója 2007-ben 10 millió före becslte az oroszországi bevándorlók számát. Egy ugyanezen év elején elfogadott törvény korlátozta a külföldiek bevándorlását, ellenőrzés alá vonta az orosz piacon többségben levő, külföldi kereskedőket, és bevándorlási kvótát szabott ki a közép-ázsiai, kaukázusi és kínai bevándorlókra.

Gazdaság

2007 az orosz gazdasági fellendülés kilencedik éve volt már, a GDP növekedését 7 százalékra becsülték. A dinamikus gazdaságot elsősorban a magas olaj- és földgázárak tartották lendületben, de a növekvő fogyasztói igények, az építkezések fellendülése és az erős üzleti befektetések is támogatták. Az egy före eső éves bevétel meghaladta a 9900 dollárt. A munkanélküliség 5,7 százalékra esett vissza, csökkent a szegénység, és a kormány 430 milliárd dollár tartalékot halmozott fel külföldi valutákban. A vártnál magasabb infláció azonban, a rubel értékét és a gyenge befektetéseket figyelembe véve az olaj- és földgáz-szektorban, aggodalomra adott okot.

Oroszországban a nagyszabású üzletek továbbra is szoros összefüggésben álltak a kormánnyal. A Kreml vezető hivatalnokai rendszerint nagy vállalatok vezetői. Putyin stratégiája, megfélemlíteni a „kiskirályokat”, egyértelműen hatékonynak bizonyult. Azok, akik nem menekültek még el az országból, vagy nem ültek börtönben, lázasan igyekeztek az elnököt hűségükről biztosítani. Néhány nagyvállalati vezető eladni kényszerült részvényeinek egy részét az államnak, másokat olyan külföldi üzletek kötésére ösztönöztek, amelyekről úgy ítélték meg, hogy Oroszország javát szolgálják. Putyin piaci erők iránti elkötelezettségét ellensúlyozták azonban a

stratégiai gazdasági szektorok feletti állami befolyás visszaszerzésére tett lépések, illetve az alapvető élelmiszerek árának októberi befagyasztása.

A korrupció és a bűnözés nagy kihívást jelentett az orosz gazdaság és társadalom számára. Az olajüzletről befolyó hatalmas jövedelmek növelték az amúgy is nagy mértékű korrupciót. A Transparency International (TI) nemzetközi korrupcióellenes szervezet Oroszországot 2007-ben a 143. helyre sorolta korrupciós indexén (Corruption Perception Index, CPI), holtversenyben Gambiával és Indonéziával, és csak kicsivel lemaradva a hírhedten korrupt Nigériától. Putyin ígéretet tett a korrupció visszaszorítására, de stratégiája, a közvélemény szemében elítélendővé tenni a megvesztegetést, távolról sem bizonyult elégségesnek. A gyenge orosz politikai intézmények, a civil lakosság és a tömegmédiák elnyomása, valamint a nagyszabású üzletek és a kormány szoros kapcsolata támogató légkört biztosított a korrupcióhoz. A bűnözés többi válfaja is tovább virágzott 2007-ben Oroszországban. A gyilkosságok, rablások, rasszista támadások, a drokkereskedelem és a szervezett bűnözés egyaránt komoly problémát jelentett az állam, a társadalom és a gazdaság számára.

Oroszország visszatér Ázsiába és a világba

Az ország gazdasági sikerének és Putyin biztos kezű vezetésének köszönhetően Oroszország magabiztosabbá és agresszívebbé vált a nemzetközi ügyekben. Az orosz vezetők európai országként emlegetik Oroszországot, ha azonban politikai érdekekről, nemzetközi pozíciókról van szó, jobban egyetértenek a tekintélyelvű Kína nézeteivel, mint a demokratikus Nagy-Britanniával. 2007-ben Oroszország több kérdésben is nézeteltérésbe került Európával és az Egyesült Államokkal. Okot adott a nézeteltérésre az olaj- és földgázutánpótlás lehetséges elzárása, Washington terve, hogy rakétavédelmi rendszereket telepít Lengyelországba és a Cseh Köztársaságba, a koszovói kérdés, az iraki konfliktus, Alekszandr Litvinenko megmérgezése, Grúzia és Ukrajna lehetséges NATO-tagsága és az oroszországi tekintélyelvű belpolitikát elítélő nyugati kritikák. Ezzel szemben Ázsiával, néhány kisebb problémát leszámítva, rendkívül jó kapcsolatokat ápolt Oroszország 2007-ben.

Oroszország számára Kína kulcsfontosságú az Ázsiába történő újbóli integrációhoz. Kína hatékony ellenpontja az Egyesült Államoknak, a NATO-nak és az Európai Uniónak, amelyek Moszkva szerint agresszíven megsértik az orosz érdekövezetet és Oroszország szuverenitását. Putyin és ázsiai kollégái véleménye szerint a nemzetközi erőmegoszlás kezd eltolódni az USA-ból és Európából Ázsia felé, így a nyugati államok kénytelenek lesznek figyelembe venni Oroszország és Ázsia érdekeit. A jövő többpólusú, kevésbé Európa-központú világot ígér.

Oroszország és Kína pragmatikus gazdasági kötelekeken és azonos stratégiai problémákon alapuló kapcsolata évek óta a legsikeresebb volt 2007-ben, és a folyamatban lévő biztonsági megegyezések a Csendes-óceán térségét illetően még szorosabbra fűzték a két ország viszonyát. Az orosz-kínai kapcsolat ugyanakkor nem volt teljes mértékben feszültségmentes. Moszkva erőfitogtató energiaügyi diplomáciájának fontos eleme az olaj- és gázexport közép-ázsiai útvonalának monopolizálása. Peking azonban tárgyalásokat folytatott közép-ázsiai államokkal az energiahordozóikhoz való közvetlen hozzáférés érdekében.

Az orosz-japán kapcsolatra alapvetően az üzletközpontúság és a pragmatikusság volt jellemző 2007-ben. A két kormányzat és az üzleti élet szereplői rendszeresen egyeztettek különböző szintű fórumokon. A szívélyes viszony ellenére azonban továbbra sem volt fejlődés a területi kérdések tisztázásában, és nem jött létre békeszerződés. Mindkét ország politikájában az energiahordozók jelentették az elsődleges hajtóerőt, és, noha Oroszország már nem szomjazta olyan elkéseredetten a japán befektetéseket és technológiákat, mint a '80-as, '90-es években, az orosz vállalatok örömmel fogadták a japán befektetéseket az energetikai projekteken.

2007-ben Putyin igyekezett újra lendületbe hozni az orosz-indiai kapcsolatokat, ami az USA elleni versengésben komoly előnyökkel járt. Úgy tűnt, India nem engedi, hogy friss kapcsolatai Washingtonnal befolyásolják független külpolitikáját, és Putyin januári látogatásakor a két ország aláírt egy együttműködési megállapodást a nukleáris energia békés felhasználásáról. Az orosz-indiai kereskedelmi kapcsolatok alapvető összetevői szintén az energia és a fegyverek.

Közép-Ázsia és a Kaukázus

Oroszország kül- és energiapolitikája Közép-Ázsiában és a Kaukázusban elsősorban a biztonságot fenyegető tényezők visszaszorítására és a '90-es években elveszített befolyás visszaszerzésére koncentrált. A csecsenföldi helyzet némileg stabilizálódott Razman Kadirov vezetése alatt. Kadirovot (aki, híresztelések szerint, az Anna Politkovszkaja gyilkosság mögött is áll) Putyin nevezte ki köztársasági elnökké. A korábbi bokszoló a Csecsen Köztársaság miniszterelnöke volt, amíg be nem töltötte a köztársasági elnökséghez szükséges 30. évét. Kadirov a lázadók könyörtelen leverésével vívta ki Putyin támogatását.

Oroszország kétoldalú tárgyalásokkal és multilaterális szervezeteken keresztül is közeledett Közép-Ázsiához és a Kaukázushoz. Az utóbbiak közül a legfontosabb az SCO és a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete (Collective Security Treaty Organisation, CSTO). Az utóbbi szervezet tag-

államai: Oroszország, Kazahsztán, Üzbegisztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Örményország és Fehéroroszország. A Független Államok Közössége (Commonwealth of Independent States, CIS), Oroszország erőfeszítései ellenére, továbbra is elégtelenül működött, és a tagállamok és Oroszország feszült viszonya egyértelmű volt. Ezzel szemben az SCO egységesebb képet mutatott, és a tagállamok a szervezet augusztusi, biskeki csúcán elítélték az unilaterális önvédelmi törekvéseket (alig félreérthetően utalva az USA iraki és közép-ázsiai beavatkozásaira), és megegyeztek egy Afganisztánt körülvevő „drogellenes övezet” („anti-narcotics belt”) létrehozásában. A tagok az úgynevezett „színes forradalmaktól” tartva egységesen felszólaltak a demokratikus elvek terjesztésére irányuló nyugati törekvések ellen is.

Összegzés

A látszat alapján Putyin megerősítette Oroszország gazdaságát, rendet teremtett a káoszban, és segített visszanyerni az ország nagyhatalmi státuszát a világban. A valóságban azonban az orosz politika egyre nagyobb mértékben tekintélyelvűvé és központosítottá vált. Moszkva otthonosabban érzi magát az ázsiai környezetben, mint a demokratikus nyugati államok között, a gazdaság sikere pedig a változó energiaárakon múlik. A politikai berendezkedés a jogállamiság helyett egy erős egyéni vezető, „cár” irányába mozdult el. Putyin, hatalmának bebetonozásával és az ellenzéki erők háttérbe szorításával szinte elérhetetlen távolságba taszította Oroszország jól működő demokratikus rendszerré alakulását.

Dézi Timea

Milyen jövője legyen Izraelnek?

Dieckhoff, Alain: Quel avenir pour Israël? = Politique internationale, 2008, 119. no, 97-113 p.

(A tanulmány szerzője, Dieckhoff tudományos igazgató a CNRS-ben.)

2008. május 8-án volt 60 éve, hogy „Izrael területén zsidó állam alakult”, amint azt Ben Gurion ünnepélyesen bejelentette. Az elmúlt évtizedek értékelése attól is függ, kinek a szemszögéből nézzük. A tények: 1948-ban a világ zsidóságának 6, 1980-ban 25, ma pedig 40 százaléka él Izraelben. Sőt, itt él a legtöbb tizenöt év alatti zsidó fiatal is (több mint az Egyesült

Államokban). A cionizmus tehát ezen a téren sikeres volt: területhez juttatta a zsidó népet.

További célkitűzés volt a zsidó nép normalizálása. Ez részlegesen sikerült, hiszen az izraeli nemzeti identitás bizonytalan, nem úgy, mint például a német, vagy a francia. Részleges többek közt azért, mert a zsidó állam teljes és tökéletes elimerése a palesztin néppel való jogvita rendezésének függvénye.

Izraelnek bevándorló társadalma van: azaz lakosainak csak egyharmada második generációs „bennszülött”. Hogyan lehet egységes nemzetet kovácsolni a bevándorlókból? Az '50-es években Ben Gurion és harcostársai úgy vélték, az iskolarendszerrel és a hadsereggel lehetséges majd a nemzeti kohézió megteremtése. A gyakorlat azt igazolta, hogy az Európából érkezett, zömmel askenázi, laikus zsidóság ezt meg is valósítja. Nehezebb volt azonban az iszlám országokból, sokkal hagyományosabb körülmények közül jövőekkel. Kezdetben nem is tudott más javasolni nekik az állam, mint hogy igyekezzenek társadalmilag és kulturálisan minél gyorsabban modernizálódni. Ám a felemás eredményt, a homo israelicust látva, a '60-as évek végére ezzel az ambícióval fel is hagytak.

A társadalom sokfélesége a különböző csoportok demokratikus képviselőit elszaporodását eredményezte: a szefárdokét, az oroszokét, az arabokét. Rajtuk kívül mandátumot szereztek a vallási értelemben ultraortodoxok, és a nemzeti vallás pártja. Különböző konkrét ügyekért is létrejönnek demokratikus képviselők. A knesszet 120 küldöttének csaknem a fele ilyen ügyeket képvisel (például a nyugdíjasokét). Egyesek szerint, a társadalom szegmenseit figyelembe véve háromféle az izraeli társadalom: áll a laikusokból, a vallásos cionistákból és az ultraortodoxokból.

Izraelben ma 1,2 millió arab állampolgár él, ők körülbelül 20 százalékát teszik ki a lakosságnak. A '80-as évek közepétől a két nagy párt, a Likud és a Munkapárt kölcsönösen igyekezett lekötölni magának az arabokat. Rabin azonban 1994-1995-ben nem tudta érvényesíteni az oslói egyezség pontjait. Az izraeli arabok kommunista pártja, demokratikus pártja, illetve nemzeti demokratikus pártja támogatta a palesztin ügyet, a Palesztin Felszabadítási Front harcát, amit a többi izraeliek természetesen nem néztek jó szemmel.

Ezzel a háttérrel könnyebb megérteni a 2000. októberi eseményeket az arab zónákban, azaz a második intifáda létrejöttét. A rendőrség 13 arab tiltakozót ölt meg. Nyolc év telt el azóta, de a kedélyek nem csillapodtak. Az állam nem rendezett semmit az arabok helyzetén. Sőt, bizonyítékok hiányában megszüntette a 2000. őszi eseményekben részt vevő rendőrök jogi felelősségrevonását.

A zsidók egymás közötti nézeteltérései nem annyira köztudottak, de nem elhanyagolhatók. Az ultraortodoxok és a laikusok közötti kulturális különbség jóval nagyobb, mint hatvan éve volt. Például az előbbieket tiltakoztak 1999 februárjában a rabbinátus monopóliumának eltörlése miatt házasságkötés, válás kérdésében. Az utóbbiak pedig ugyanezen idő közben követelték az egyéni jogok védelmét.

Az askenázi és szefárdok közötti különbözőség röviden úgy fogalmazható meg, hogy míg kulturálisan közelítenek egymáshoz, addig a társadalmi-gazdasági különbségek megmaradtak.

Az utóbbi tizenöt évben új kategória jelent meg: a 'nem zsidó zsidó' fogalma, amely alá mintegy 300 ezer fő tartozik, akik a volt Szovjetunióból érkeztek, és vallási értelemben nem számítottak zsidónak. De facto Izraelben nem köthettek érvényes házasságot egészen 2007-ig, amikor is kizárólag az ő számukra létrehozták a civil házasság intézményét.

Rajtuk kívül egy 150 ezres, külföldiekből álló nem zsidó csoport is létezik, többnyire idénymunkások, akik az építőiparban, a mezőgazdaságban helyezkedtek el, majd pedig 'illegális' státusban, tartózkodási engedélyük lejártával az országban maradtak.

Ezek a különbözőségek azzal a következménnyel járnak, hogy az askenáziak általában a bal oldalra, míg az ortodoxok a jobb oldalra szavaznak. A zsidók 85 százaléka büszkén vallja magát izraelinek. Nyilvánvaló azonban, hogy a cionizmusnak nem minden feltétele valósult meg. Mindaddig, amíg Izrael nemzetközi elismertsége nem teljes, addig identitásuk is kényes kérdés marad.

Az izraeli külpolitika legsúlyosabb tehertétele az izraeli-arab konfliktus. Emiatt nem tudott Izrael diplomáciai kapcsolatra lépni egészen az 1990-es évek közepéig egy sor országgal. Addig gyakorlatilag csak Nyugat-Európával és az Egyesült Államokkal voltak jó viszonyban. Az értékek és a politikai berendezkedés hasonlósága, valamint a hidegháborús háttér tette őket természetes szövetségessé. Shlomo Ben-Ami, volt külügyminiszter szavával, Izrael az arab-izraeli konfliktus túsza lett. S míg 1973-ban 65 országgal, addig 1993-ban 116-tal, 2007-ben pedig 161 országgal állt diplomáciai kapcsolatban a kis közel-keleti ország. Azzal, hogy a Palesztin Felszabadítási Frontot 1993-ban elismerték, sok országgal nyílt meg a normalizálódás lehetősége. Három érdemel külön figyelmet: India, mert mint a harmadik világ vezető országa, kereskedelmileg és geopolitikailag rendkívül fontos; Kína, amely gazdasági nagyhatalom és a Vatikán. Utóbbi történelmileg és szimbolikusan is a judaizmus teljes legitimálást jelenti, szemben a korábbi „megvető tanítással”.

A diplomáciai kapcsolatok szépséghibáját a közvélemény okozza, amely sokkal kevésbé pozitív. A BBC egy 27 országra kiterjedő felmérése

szerint Izrael a legkevésbé népszerű ország Irán, az Egyesült Államok és Észak-Korea előtt. A negatív vélekedés nemcsak az arab országokban erős, de egyre inkább az Nyugaton vagy Kanadában is, Izraelnek a palesztinok elleni agressziója miatt.

Hét hosszú év telt el az al-Aksza mecsetnél kitört intifáda (2000. szeptember) és aközött, hogy végre tárgyalóasztalhoz ült egy nemzetközi bizottság Annapolisban (2007 novemberében), hogy az izraeli-palesztin békéről tárgyaljon. A megoldás határidejét Bush elnök mandátumának végében jelölték meg. Condoleezza Rice, külügyminiszter számos utat tett meg a közel-keleti térségben, hogy elősegítse a békekötést. Decemberben újabb konferencia ült össze, ezúttal Párizsban, hogy összesen mintegy 7 milliárd dollár segílyt ígérjen a palesztin gazdaságnak.

Mindkét fél azonban mélységes szkepticizmussal viseltetett a meg-egyezés irányában. A 8000 palesztin fogolyból pár százat engedtek szabadon. Számos barakk maradt a helyszínen, s a hadműveletek is folytatódtak, főleg Ciszjordániában. Sőt, észak-nyugat Jeruzsálemben újabb 750 izraeli lakást építettek, amelyeket Izraelhez csatolnak egyezmény keretében – ám a gyakorlatban soha nem írták le ezt az egyezményt. 6 százalék palesztin földterületről van ugyanis szó.

Az is probléma, hogy az Egyesült Államok nem eléggé szavahihe-tő partner a békekötésben. Elég Irakra utalni, máris kérdéses a méltányos békekötésben reménykedni. Arafat halála óta a Hamasz és Fatah elszánt rivalizálásba kezdett. Csak sokára, 2007. márciusára hoztak létre egy nemzeti egységkormányt. Június közepétől a Hamasz tüzet nyitott, és ellen-örzése alá vette a Gázai-övezetet. Azóta Gáza és Ciszjordánia geográfiai megosztottsága csak hozzájárult Mahmud Abbasz elnök hatalmának sem-mibevételehez.

Végül Gázát ellenséges entitásnak nyilvánította Izrael 2007 szeptem-berében, azóta tilos a területről exportálni, és csak a legszükségesebb cik-keket engedik be. Az elszegényedés óriási mértékű lett... A cél nyilván-való: forduljanak szembe ők a Hamasszal, és üzzék el ők a hatalomból. A valóságban azonban a palesztinok 64 százaléka még mindig helyénva-lónak tartja az Izrael elleni rakétatámadásokat, viszont az izraeliek nagy része is visszafoglalná Gázát a rakétakilövők megszüntetése céljából.

A legmegnyugtatóbb a kétoldalú tűzszünet lenne. Benjamin Ben Eli-ézer miniszter a Hamasz béketervét várja. A Hamasz viszont mindenféle harci cselekmény megszüntetését, valamint követeli Gáza újbóli megnyi-tását az izraeli, egyiptomi határon. Az izraeliek kénytelenek abban bízni, hogy Egyiptom sem óhajtja fölfegyverezni saját határán a Hamaszt. Ter-mészetesen a tűzszünet politikai kérdés is: Mahmud Abbasz elnök meg-erősítését kell hogy szolgálja.

Hatvan évvel megalakulása után, még mindig a legnagyobb kihívás Izrael számára a palesztinokkal való tartós béke megkötése. Ettől persze még az iszlamista Irán, vagy a Hezbollah nem hagyna föl zsidóellenes-ségével, de a palesztin táboron belül a Hamas befolyása mindenképpen csökkenne, ráadásul egy sor szomszédos arab ország is elismerné Izrael ál-lamot, ezzel teljesülne a Bejrúti Nyilatkozat vállalása (2002.). Ténylegesen is teljes politikai legitimitációt élvezne nemzetközi téren Izrael.

Kakasy Judit

India, 2007: a lehetőségek és csalódások éve

Ganguly, Sumit: India in 2007: A Year of Opportunities and Disappointments = Asian Survey, XLVIII. évf., 2008. január/február, 1. szám, 164-176. p.

A cikk szerzője Rabindranath Tagore Chair (Indian Cultures and Civiliza-tions), a politikatudományok professzora és kutatásvezető (Centre on American and Global Security, Indiana Egyetem, Bloomington, USA). Indiának, a 2007-ben meredeken felfelé ívelő gazdasági növekedés elle-nére, komoly politikai problémákkal kell szembenéznie. A koalícióban kormányzó újdélhi vezetés, úgy tűnik, képtelen határozott politikai dönté-seket hozni. Az ország 2007-ben ünnepségek sorozatával emlékezett meg függetlenségének 60. évfordulójáról, és noha a diadalittas közhangulat ért-hető, kevés komoly politikai és szociális elemző csatlakozott a felhőtlen optimizmushoz. A vállalati ágazat folyamatosan prosperál, sőt nemzetkö-zileg is megnövelte befolyását, és az üzemanyagárak drámai emelkedése ellenére, 2007 második és harmadik negyedében az indiai gazdaság, amely a szükséges üzemanyag-mennyiség impozáns 70 százalékát importból biz-tosítja, 9,7, illetve 9,4 százalékkal növekedett. Ennek ellenére a gazdasági növekedés és a társadalmi igazságosság viszonyára, a kaszt-alapú meg-erősítő törekvésekre, a kisebbségek helyzetére, a kül- és biztonságpolitika megoldatlan problémáira sok politikus, szakértő és akadémikus figyelmeztet folyamatosan.

Gazdasági növekedés és társadalmi igazságosság

Ahogy India egyre szorosabban integrálódik a világgazdaságba, a gaz-dasági fellendülés és a társadalmi méltányosság viszonya mind sürge-tőbb kérdéssé válik. A növekvő gazdasági egyenlőtlenségekre a két indiai

kommunista párt mellett sok baloldali elemző és értelmiségi hívja fel a figyelmet, hangsúlyozva, hogy a gazdaság szárnyalása ellenére az 1,1 milliárdos lakosság közel 26 százaléka még mindig a hivatalos szegénységi küszöb alatt él.

Indiában, bár sok kelet-ázsiai államhoz képest még mindig alacsony az arányuk, fellendültek a működőtőke-beruházások is az elmúlt időszakban. A működőtőke-beruházások, a gazdasági növekedés és a társadalmi méltányosság közötti feszültségeket legjobban az újabb különleges gazdasági övezetek (Special Economic Zones, SEZs) létrehozása körül zajló viták szemléltetik. A különleges gazdasági övezetek létrehozásának célja, hogy a kedvező adózási és egyéb feltételek révén külföldi működőtőke-beruházásokat vonzzon a régióba, fellendítve ezáltal az exportot, és segítve a helyi gazdaság fejlődését. Ironikus módon a különleges gazdasági övezetokről szóló viták januárban érték el tetőpontjukat, éppen amikor a kommunisták vezette nyugat-bengáli Nandigramban tüntetők csaptak össze a rendőrséggel, és többen életüket veszítették. A tüntetésre az után került sor, hogy a kormányzat egy értékes földterületet próbált megszerezni egy vezető indonéz konglomerátum, a Salim Group hatalmas befektetése számára. A kísérlet része volt a vezetés azon törekvéseinek, amelyek a térség gazdaságának meredek ívű fellendítésére irányultak, a többéves stagnálás után. A nandigrami tragikus események nyomán tüntetések törtek ki országsszerte, az eset országos figyelmet kapott. Márciusban az államvezetésnek fel kellett függesztenie minden, újabb különleges gazdasági övezet létrehozására vonatkozó javaslatát. Mindezek ellenére, és a különleges gazdasági övezetek támogatóinak szerencséjére, Manmohan Singh miniszterelnök továbbra is kitart az övezetek létrehozása mellett. Elemzők véleménye szerint ennek köszönheti az elképzelés, hogy még nem tűnt el végleg a súlyosbodóban.

Belpolitika

A tartományi választások kedvezőtlenül alakultak az Indiai Nemzeti Kongresszus Párt (Congress (I), INC) számára. 2007 februárjában az Amarinder Singh által vezetett kormányzó párt elvesztette az országgyűlési választásokat Punjab tartományban, márciusban pedig a meggyilkolt miniszterelnök, Rajiv Gandhi fia, Rahul Gandhi küzdött hiába a győzelemért India legnépesebb államában, Uttar Pradesh-ben. Punjabban egy helyi politikai párt, a Shiromani Akali Dal és a Hindu Nacionalista Kabinet (Bharatiya Janata Party, BJP) koalíciója került hatalomra. Uttar Pradesh-ben az alsó kasztok érdekeit képviselő Bahujan Samaj Párt nyert, a felső kasztba tartozó Brahminok és az alsó kasztot alkotó Dalitok meghökkenítő koalíciójának

köszönhetően. Az uttar-pradeshi vereség különösen érzékenyen érintette a Kongresszus Pártot. Arra engedett következtetni, hogy a párt veszített népszerűségéből India északi tartományaiban, éppen a küszöbön álló, 2009-es választások előtt.

Veresége ellenére a Kongresszus Párt Rahul Gandhit nevezte ki főtitkárrá, remélve, hogy tőkét kovácsolhat a Gandhi név karizmájából. A cikk írója szerint mára a párt képtelen fenntartható választási programot létrehozni, világos irányvonalakat kínálni. Még a pártra az 1990-es évek elején oly jellemző gazdasági liberalizációs tervek is lankadnak, elsősorban a parlamenti partnerek, főleg a kommunisták, kompromisszumképtelensége miatt.

Társadalmi feszültségek

Noha a hindu-muszlim kapcsolatok a Kongresszus Párt vezette kormányzat időszakában jelentősen javultak, az országban más forrásokból származó társadalmi feszültségek is okoztak komoly gondokat. Ezek közül talán a legaggasztóbb az újkeletű, maoista irányvonalat képviselő, "terrorista" felkelés, a naxalite mozgalom, mely mára a közel 600 indiai kerületből mintegy 172-ben végzi tevékenységét. Andhra Pradesh, Chattisgarh, Jharkhand, Bihar és Orissza tartományok alkotják a legveszélyeztetettebb területet. A miniszterelnök nyilvánosan elismerte, hogy a naxalite mozgalom jelenti az országban a legkomolyabb belbiztonsági fenyegetést. Az ideológiai és osztályalapú felkelések újbóli fellángolásának pontos okai tisztázatlanok, mindazonáltal, a növekvő gazdasági egyenlőtlenségek, a tény, hogy az emberek egyre jobban tudatában vannak ezeknek az egyenlőtlenségeknek, a társadalmi és politikai jogok egyre mélyebb megismerése, valamint a kormányzatok meggyőződés nélküli fellépése a mozgalmakkal szemben, minden bizonnyal súlyosbította a helyzetet.

2007-ben a hindu-muszlim ellentétek nem okoztak komoly veszteségeket az országban, amikor azonban legalább három, eléggé befolyásos háttérrel rendelkező indiai muszlim férfi gyanúba keveredett egy, a skóciai Glasgow repülőtér elleni, végül kudarcba fulladt, robbantásos merénylet kitervelése kapcsán, az indiai hatóságok kénytelenek voltak átértékelni azt a kényelmes álláspontot, miszerint indiai muszlimok nem vesznek részt nemzetközi terroristahálózatokban.

Az év folyamán Indiát más indíttatású terrorcselekmények, többnyire robbantások tartották folyamatosan félelemben. Februárban az Indiát Pakisztánnal összekötő Samjhauta expresszen robbant bomba, 67 áldozatot követelve. A merényletre éppen egy nappal a pakisztáni külügyminiszter tervezett látogatása előtt került sor. A látogatás az események ellen-

re megtörtént, ezáltal jelezte az indiai vezetés: egyértelmű bizonyítékok nélkül nem vádolják Pakisztánt. A körülbelül 40 áldozatot követelő, és több mint kétszer ennyit megsebesítő, augusztusi, hyderabadi szimultán robbantásokkal az indiai hatóságok egy bangladesi terrorszervezet, a Harakat-ul-Jehad-e-Islam (Az Iszlám Szent Háborújának Mozgalma) tagjait hozták összefüggésbe. Ez természetesen tovább rontotta India és Banglades viszonyát, amit már amúgy is megtépáztak az illegális bevándorlásról, a kétoldalú kereskedelemről és a kisebb határkonfliktusokról zajló viták. 2007 októberében, a muszlim szent hónap, a ramadán végén Rajasztanban és Punjabban történt bombamerénylet. Ezek hátterében, a rendőrség szerint, egy, a közelgő indiai-pakisztáni kétoldalú tárgyalások zátonyra futását kívánó, dzsihád csoport áll. Az újságokban olyan feltételezések jelentek meg, amelyek szerint egy, Khalistan szik állam létrejöttéért küzdő, szik szeparatista szervezet is kapcsolatba hozható a robbantásokkal.

Terrorizmus szempontjából szintén veszélyeztetett terület Jammu-Kashmir tartomány, ahol 1989 óta megoldandó probléma egy etnikai- vallási konfliktus. Az utóbbi időben az erőszakos események száma csökkent az állam indiai fennhatóság alá tartozó részeiben, 2007 novemberében az indiai védelmi miniszter, A. K. Antony az erőszakos cselekmények 50 százalékos csökkenéséről nyilatkozott a szóban forgó területen. A szerencsés visszaesés több tényezőnek köszönhető: a kashmiri lakosság vesztett a felkelésbe vetett hitéből, harminc év után India továbbra sem mutat hajlandóságot a tartományból való kivonulásra, India felkeléssel szembenes taktikája fejlődött az évek során, az állam élén néhány éve demokratikusan megválasztott kormányzat áll, a felkelés pakisztáni támogatása megfogyatkozott és a felkelés fő szervezete, a Hizb-ul-Mujahideen (Mudzsahedinek Pártja, HUM), ami korábban széleskörű társadalmi támogatást élvezett, egyre jobban elszigetelődik. A felkelés végéről ugyan korai lenne még beszélni, de intenzitásának csökkenése egyértelmű.

Külkapcsolatok

USA Az Egyesült Államok és India kapcsolata ugrásszerűen fejlődött az elmúlt időszakban. A kapcsolat szívélyes maradt az olyan, állandóan felbukkanó, zavaró tényezők ellenére is, mint például India (szigorúan pragmatikus) fejlődő kapcsolata Iránnal. A stabilan növekvő kétoldalú kereskedelem, az egyre nagyobb számú amerikai befektetés és a diplomáciai és katonai kapcsolatok fejlődése tovább mélyíti az amerikai-indiai viszonyt. Újdelhi és Washington ezenkívül már elég hosszú ideje dolgozik egy, a polgári célú nukleáris energiáról szóló megállapodáson. A megállapodás elsősorban ellenzői Indiában a kommunista pártok, de a Hindu Nacionalis-

ta Kabinet és az ország atomenergia-szervezete sem pártolja az elképzelést, eltérő okokból kifolyólag. A megállapodás késlekedése egyértelműen viszsza veti a két ország viszonyát, de semmiképpen sem jelent helyrehozhatatlan szakadást a mára már meglehetősen erős kapcsolatban.

Kína India viszonya leghatalmasabb szomszédjával, a Kínai Népköztársasággal ellentmondásos. Miközben a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok egyre nagyobb teret nyernek, az alapvető diplomáciai kérdésekben nincs megegyezés. Megoldatlan probléma a határkonfliktus, és Kína rossz szemmel nézi az amerikai-indiai nukleáris megállapodást is.

Oroszország A hidegháború után kissé elhidegült orosz-indiai viszony az utóbbi években új erőre kapott. A rohamosan fejlődő amerikai-indiai kapcsolatok ellenére sok indiai politikus fogadta örömmel Oroszország nyitását India felé.

Pakisztán A 2007-es év hozott némi fejlődést a pakisztáni-indiai kapcsolatban, ami elsősorban annak volt köszönhető, hogy az indiai vezetés egyértelmű bizonyítékok nélkül nem volt hajlandó vádolni Pakisztánt bizonyos véres indiai robbantások kitervelésével. A kashmiri konfliktushoz hasonló, fontos kérdésekben azonban nem történt áttörés.

Burma Amikor 1988-ban a demokrácia visszaállításáért tüntető buddhista szerzetesek és diákok megmozdulását a burmai katonai rezsim erőszakkal nyomta el, India a tüntetők mellé állt. 2007-ben azonban az indiai vezetés nem csatlakozott a burmai katonai rezsim durva politikáját elítélő nagyhatalmakhoz. Ennek, a cikk szerzője szerint, alapvetően gazdasági oka van (India számít Burma jelentős földgáztartalékaira), illetve India nem szívesen adna fel az országban megszerzett befolyásából Kína javára.

Afganisztán Szintén olyan szomszédos ország, ahol Indiának létfontosságú érdekeltségei vannak, amelyek közül az egyik legfontosabb a pakisztáni befolyás fékentartása. Ennek érdekében India 2001 óta több mint 750 millió dollárt adományozott az országnak, támogatva az újjáépítést, és négy konzulátust is nyitott Afganisztán területén.

Irányvonalak és problémák

A cikk írója úgy véli, 2007 után a politikai elemzők továbbra is legalább négy alapvető, India jövőjét befolyásoló tényezőre összpontosítanak majd. Ezek közül az első az Egyesült Államok és India között létrehozandó, polgári célú nukleáris atomenergiáról szóló megállapodás, ami fontos indikátora a kormány életképességének, és ami minden bizonnyal jelentős hatással lesz a jövőbeli amerikai-indiai kapcsolatokra. Az elemzők figyelmének második fókuszpontja a naxalite mozgalom, néhány külföldi befektető ugyanis már kifejezte aggodalmát a fenyegetés miatt, amit a mozgalom

jelent. A harmadik tényező az ország gazdasági növekedésének fenntarthatósága az égbeszökő üzemanyagárak ellenére. A negyedik alapvető kérdés pedig az, képes lesz-e a kormány lendületesen továbbvinni a piac-orientált reformokat, ami létfontosságú a nagyléptékű gazdasági növekedés fenntartása szempontjából.

Noha függetlenségének 60. évében India sok területen sikeres, rengeteg kihívással kell még szembenéznie. A gazdasági növekedés, bár elismerésre méltó, nem leplezheti a tragikus tény: az ország lakosságának egynegyede továbbra is nyomorban él. A HIV/AIDS-fertőzöttek aránya a lakosság körében a 0,9 százalékhoz közelít. Jóval több, mint 200 millió indiai mára a középosztály biztos tagjává vált, ötből egy indiai gyermek mégis alultáplált. A könnyed diadalmármor, ami a politikai és a társadalmi elit sok tagját magával ragadta, tehát egyértelműen korai még.

Dézi Tímea

Mianmar, 2007: Fordulópont?

Thawngmung, Maung Ardeth – Myoe, Aung Maung: Myanmar in 2007: A Turning Point in the „Roadmap”? = Asian Survey, XLVIII. évfolyam, 2008. január/február, 1. szám, 13-19. p.

Ardeth Maung Thawngmung a politikatudományok adjunktusa (Massachusettsi Egyetem, Lowell). Maung Aung Myoe posztdoktori ösztöndíjas (Asia Research Institutes, Szingapúri Egyetem).

A mianmari katonai juntát világszerte elítélték a 2007. szeptemberi kormányellenes tüntetések brutális leveréséért. Az akkor fordulópontnak tűnő események ellenére, amelyek elősegítették a nagyobb mértékű nemzetközi beavatkozást, napjainkra a folyamatok visszatérni látszanak a "normális" kerékvágásba, azaz a katonai rezsim elutasít minden párbeszédet a fő ellenzéki párttal, és saját elképzelései alapján folytatja a politikai átalakulást.

Belpolitika

2007 januárjától kisebb, elszórt kormányellenes tüntetések törtek ki, részben állampolgári kezdeményezésre, részben a National League for Democracy (NLD), az 88 Generation Students szervezet, emberjogi csoportok, valamint munkajogi és AIDS-aktivisták szervezésében. Főként az 88 Ge-

neration Students kezdeményezett újfajta, jobban szervezett akciókat, ezek elsősorban nem közvetlenül magát a rezsimet támadták, sokkal inkább nem-politikai kérdésekre, illetve a hatalmon lévő Állami Béke és Fejlődés Tanácsa (State Peace and Development Council, SPDC) káros vezetési stratégiáira koncentráltak. A nem közvetlenül a rezsimet támadó stratégia egyik példája a White Expression, a Signature és az Open Heart szervezetek felszólítása, ami arra biztatta az állampolgárokat, hogy levélben írjanak az SPDC-nek az emelkedő élelmiszerárak, az áramellátás-korlátozások, a korrupció és az oktatás hozzáférhetetlensége által okozott problémákról. A Tuesday Prayer Group közös imákat szervezett a legfőbb ellenzéki vezető, Daw Aung San Suu Kyi szabadon engedéséért. A Sunday kampány aktivistái pedig politikai foglyok családjait látogatva fejezték ki szolidaritásukat.

A hatalom válasza az akciókra változó volt: egyes aktivistákat és kormányellenes tevékenységgel vádolt személyeket kihallgattak, megfélemlítettek, őrizetbe vettek. Másokat csak akkor engedtek szabadon, ha ígéretet tettek, nem vesznek többé részt hasonló megmozdulásokban. A kormány azonban alapvetően az SPDC-t támogató szervezeteket, például a Union Solidarity and Development Association (USDA) és a Son Arr Shint (National Force Corps, nemzeti hatalmi alakulat - a ford.) vetette be az ellenzék ellen, illetve a kormány támogatottságának bizonyításához.

2007 februárjában külső, gazdasági nyomásra (a burmai áruk külföldi bojkottjának elkerülése érdekében) a kormány megegyezést írt alá a Nemzetközi Munkajogi Szervezettel (International Labor Organisation, ILO). A megegyezés egy, a kényszermunka áldozatainak sérelmeit orvosló rendszert állított fel. Májusban az SPDC 24 nonprofit szervezet (non governmental organisation, NGO) regisztrációjának meghosszabbítását tagadta meg. Ugyanabban a hónapban a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (International Committee of the Red Cross, ICRC), a mianmari kormány által kiszabott megszorítások megnövekedésére hivatkozva, bezárta Mon és Shan állambeli területi képviselőit. A Vöröskereszt és az SPDC viszonya Jakob Kellenberger, az ICRC igazgatójának júliusi nyilatkozata után vált feszültté. Kellenberger a nyilatkozatban nyíltan bírálta a kormányt civilek és fogvatartottak ellen elkövetett túlkapásokért. 2007. folyamán az SPDC folyamatos kísérleteket tett a kevés megmaradt fegyveres helyi ellenállás szervezeteinek felszámolására.

Zavargások és ellenlépések

2007 augusztusában a mianmari kormány előzetes figyelmeztetés nélkül megemelte a hivatalos üzemanyagárakat. A megfontolt, mégis elszámított

lépés Mianmar növekvő költségvetési hiányát hivatott volna kedvező pályára terelni. Sokak szemében azonban az áremelés csali volt, a vezetés az általa "bajkeverőknek" tekintett személyeket akarta felheccelni, hogy még az alkotmányról szóló nemzeti referendum előtt őrizetbe lehessen őket venni. Augusztus 14-én a támogató (de korlátozott mennyiségben vásárolható) dízel ára 1500 kja pról (1,16 USD) gallononként 3000 kja pra (2,33 USD) emelkedett, a benzin 1500 kja pról (1,16 USD) 2500 kja pra (1,94 USD), a földgáz pedig 500 kja pról (0,39 USD) 2500 kja pra (1,94 USD) ugrott. Az üzemanyagárak emelkedését azonnal követte az élelmiszerek és a közlekedés árának megugrása. Mindez zavargásokhoz vezetett.

Augusztus 17-ére az 88 Generation Students vezetői tüntetессorozatot szerveztek Yangonban, amit a rendőrség gyorsan szétvert. A tüntetések azonban továbbterjedtek Mandalaybe, Sittwébe, Monywa ba, Pakkokuba, Moulmeinba és Peguba, ahol már buddhista szerzetesek vették át a vezetésüket. A zűrzavar közepette, szeptember 3-án, az SPDC létrehozta a nemzetgyűlést, teljesítve a "fegyelmezett demokráciához" ("disciplined democracy") vezető út első két lépését. Szeptember 26-án és 27-én a kormány brutálisan leverte az augusztus óta tartó tüntetéseket. A tüntetések szétveréséről és a szerzetesek elleni drákói intézkedésekről készült felvételek gyorsan eljutottak a nemzetközi közösség médiáiba, terjedésüket kormányellenes aktivisták és szimpatizánsaik biztosították, mobiltelefonon, szöveges üzenetekben, blogokban és internetes oldalakon továbbítva a képeket, üzeneteket. A kormány 10 ember haláláról és körülbelül 3000 ember letartóztatásáról számolt be. Ezzel szemben, az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) emberjogi küldötte, Paulo Sergio Pinheiro professzor legalább 31 halálos áldozatról és 4000 letartóztatotról tett jelentést december elején. A jelentés idején a letartóztatottak közül ezren még mindig fogságban voltak.

A nemzetközi nyomás ellenére az SPDC tovább üldözte az aktivistának vélt személyeket, kolostorokat záratott be, korlátozta a médiát és az internethasználatot az országban. A rezsím megtagadta az ENSZ az ellenzéki pártokkal történő, "érdemi párbeszédre" tett javaslatát, és október 18-án, egy 54 tagú alkotmányozó bizottság létrehozásával megette a harmadik lépést a kormány vezette politikai átalakulásban. Soe Win miniszterelnök október 12-i halála sem hozott érzékelhető változást az SPDC politikájában és napi működésében.

Gazdaság

2007-ben, a viszonylag biztató gazdasági eredmények és a kormány a bevételek növelésére tett erőfeszítései ellenére, már mutatkoztak a költség-

vetési krízis előjelei. Az országban körülbelül egymillió regisztrált jármű van, a világszerte növekvő nyersolaj-árak mellett így Mianmarnak évi körülbelül 200 millió dollárjába kerül az üzemanyag-import. Emellett, a Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Found, IMF) becslése szerint, a kormány évente 122-244 millió dollárból finanszírozza a Mianmar középső részén épülő, új fővárost. A helyzetet rontják veszteségtermelő állami gazdasági vállalkozások és egy kiber-város építésének költségei, Mandalayhez közel.

Az üzemanyagárak emelése következtében az alapvető élelmiszerek, például a rizs, a hagyma és az olaj ára 35-50 százalékkal növekedett, nehéz helyzetbe hozva az átlag háztartásokat, ahol a bevételek háromnegyedét élelmiszerekre költik. Egy ENSZ jelentés szerint Mianmarban minden harmadik, öt év alatti gyermek alultáplált, és kevesebb, mint 50 százalékuk tudja befejezni alapfokú tanulmányait. Körülbelül 60000 HIV/AIDS-fertőzöttnek továbbra sincs biztosítva antiretrovírus-kezelés. Felső-Mianmarban, Rakhine államban és az Ayerwaddy-deltában a helyzetet tovább rontották az erős áradások, amelyek ezreket tettek földönfutóvá, és komoly károkat okoztak a termésben. A kormány brutális reakciói szintén rendkívül rossz hatással voltak a gazdaságra, főleg a vendéglátó és a turisztikai ágazatra. Az Air Bagan és a Myanmar Airways International (a nemzeti légitársaság) megszüntette nemzetközi járatait, a Silk Air (Ragoon-Szingapúr) járatainak száma 14-ről 10-re csökkent, a Bangkok Air és az Air Asia pedig 7 helyett csak 3 járatot működtet. A nyugati turisták hotelfoglalásai 90 százalékát visszamondták.

Külkapcsolatok

Az SPDC brutális reakciója a tüntetésekre mély nemzetközi felháborodást keltett. Az Egyesült Államok és az Európai Unió listát tett közzé beutazási tilalom és eszköz-befagyasztás hatálya alá eső katonai vezetőkről és az érdekeltségi körükbe tartozó vállalkozásokról. Az EU bojkottálta a mianmari fakitermelő, fafeldolgozó és bányászati szektort. Decemberben az Egyesült Államok kongresszusa betiltotta a drágakő- és faimportot Mianmarból. Ausztrália pénzügyi feketelistára tett 418 kormányzati hivatalnokot, köztük 40 üzletembert. Japán pedig, amely a történelem folyamán mindig az ország fő humanitárius segélyforrása volt, visszavont egy 4 millió dolláros segélyt, miután egy japán riporter életét veszítette a tüntetések leverése során.

Több nyugati ország és emberjogi szervezet gyakorolt nyomást a Mianmarral széleskörű üzleti kapcsolatban lévő országokra, például Kínára, Indiára, Szingapúrra és Thaiföldre is. A Délkelet-ázsiai Országok Szö-

vetsége (Association of Southeast Asian Nations, ASEAN) egyre határozottabban adott hangot kritikájának a burmai katonai rezsimekkel, a tüntetések erőszakos leverése után pedig sürgette a burmai vezetést, hogy kezdjen érdemi párbeszédbe az ellenzéki pártokkal, és engedje szabadon a politikai foglyokat. Az ASEAN azonban továbbra sem a Mianmar elleni szankciókban látta a problémák megoldását.

Összegzés

A mianmari tüntetések brutális leverésére adott nemzetközi reakció az országok egyöntetű, kritikus véleményét tette világossá. A katonai rezsimek számára egyre nehezebb ellenállni a külső nyomásnak, eddig mégis csak kisebb, szimbolikus lépéseket tett a helyzet normalizálására. Az SPDC minden bizonnyal az általa meghatározott hatalmi megosztásban és ütemezésben fogja végrehajtani a politikai átalakulást, amennyiben nem következik be – mind nemzetközileg, mind az országon belül – egy rendkívüli fordulat, ami az ellenzéki erőknél kedvez.

Dézi Tímea

Ausztrália: az őslakosok nem javuló helyzete

Suter, Keith: Australia's Indigenous Peoples: the Continuing Plight of Australia's Indigenous Peoples = Contemporary Review, 2008. 1690. szám, 349-356. p.

A cikk szerzője Ausztrália egyik vezető gazdasági, szociális és vallási szakírója.

Az ausztrál társadalom és gazdaság legzavarbaejtőbb kérdése a bennszülöttek, pontosabban az őslakosok nem javuló helyzete. Hogyan lehetséges, hogy a világ egyik leggazdagabb országában létezik ilyen nagy mértékű szegénység, betegség, szenvedés? Egy ausztrál őslakos férfi várható élettartama körülbelül 18 évvel kevesebb, mint egy európai férfié, egy ausztrál őslakos nő pedig körülbelül 20 évvel él kevesebbet, mint egy európai. Egy például Sydney-ben élő őslakos lehet, hogy mindössze rövid sétányi távolságra él a déli félteke egyik legkiválóbb egészségügyi intézményétől, várható élettartama mégis alig haladja meg az afrikai átlagot. Az ilyen típusú statisztikák legjobb forrása a canberrai székhelyű Ausztrál Egészségügyi és Jóléti Intézet (Australian Institute of Health and Welfare).

A cikk szerzője az őslakosság történetének rövid áttekintésével kezdi írását, majd kitér a késő XVIII. századi telepések azon nézetére, miszerint

Ausztrália „terra nullius”, lakatlan terület volt; végül a pontosan 170 évvel ezelőtti, myall creeki vérengzést és annak történelmi hatásait elemzi.

1778-ban a brit gyarmatosítók azzal a paranccsal érkeztek a mai Sydney környékére, hogy kössenek egyezséget a helyi uralkodókkal. Ez volt a bevált brit gyarmatosítási taktika: olyan szerződések kötése a helyi vezetőkkel, amelyek lehetővé tették a brit korona számára, hogy hozzáférjen a nyersanyag-forrásokhoz, és politikai befolyásra tegyen szert, a hétköznapi ügyek irányításáért azonban továbbra is a helyi vezetők legyenek felelősek. Így működött ez már Észak-Amerikában, Indiában és később Új-Zélandon és Afrika-szerte is.

Ausztrália azonban a világ legrégebbi köztársasága volt, voltak ugyan helyi vezetők (nők és férfiak egyaránt), de lakosai nem tudták, mi fán terem a királyság. Az őslakosok földhöz, illetve magánbirtokhoz fűződő viszonya szintén meglepetést okozott a briteknek. Ezeknek az embereknek az ősei már évezredek óta (a pontos adat még mindig kutatás tárgya) éltek a kontinensen, az övék tehát a világ legősibb, megszakítás nélkül létező civilizációja.

Ausztrália a Föld legöregebb kontinense, és geológiai szempontból nagyon stabil. Ritkán vannak földrengések, és egyáltalán nincsenek vulkánjai. A máshol tápanyagokat a felszínre hozó geológiai mozgások hiányában Ausztrália talaja nagyon öreg és törékeny. Az őslakosok vadászó-gyűjtögető életmóddal tartották fent magukat. Minden törzsnek volt saját földterülete, de a magánbirtok intézménye ismeretlen volt számukra.

A föld és a vadvilág kimerítésének elkerülése érdekében a törzsek időről időre vándoroltak, így nem volt célszerű nagy házakat építeniük. Kis, helyi alapanyagokból készült kunyhókban laktak, amelyek természetes módon enyésztek el, és olvadtak újra a természetbe, amikor hátrahagyták őket. Az őslakosoknak nem voltak börtöneik, a bűnözőket helyben büntették meg. Nem voltak egészségügyi intézményeik sem, így a betegek és az öregek a természet törvénye szerint elpusztultak. Ennek eredményeképp, az évezredek során, sok genetikai eredetű probléma eltűnt az őslakos populációból, amely sokkal egészségesebb volt és jóval hosszabb életre számíthatott, mint a zsúfolt, bűdös, rothadó hajóbörtönökön érkező elítéltek.

Terra nullius

Ausztráliában az egész brit gyarmatosítás egy hazugságra épült. A XVIII. század végi jelentésekben a britek azt a tájékoztatást adták Londonnak, hogy a föld lakatlan - *terra nullius*. Ez az egy téves információ valószínűleg nagyobb bajt hozott az őslakosokra, mint bármi más a történelem során. A bizonyítékot, hogy a föld valójában nagyon is lakott, ugyanis meg kellett semmisíteni. Az őslakosokat elűzték a törzsi területekről, a gyarma-

tosítók pedig ott telepedtek le, ahol kedvük tartotta. Ausztrália szülöttei betegségektől kezdtek szenvedni és elszegényedtek. Mindenki úgy gondolta, hamarosan ki fognak halni. Azonban nem ez történt. Az ausztrál bennszülöttek rendkívül szívósak voltak, őseik legalább 30 000 éve (de lehet, hogy 50 000, sőt 80 000 éve) a világ legöregebb, legszárazabb és legpusztább kontinensén éltek és edződtek.

Az események nyomán két alapvető probléma alakult ki. Az egyik az őslakosok sorsának kérdése volt. Az 1930-as években a hivatalos megközelítés a megsemmisítés helyett a beolvasztás szorgalmazása lett. Más szóval, elkezdtek az őslakos gyermekeket elszakítani családjaiktól, és európaiként nevelni. Ez vagy nagy (sokszor egyházi) intézményekben vagy európai családoknál elhelyezve történt, ahol olcsó munkaerőt jelentettek.

1995-ben az akkori, munkáspárti főállamügyész, Michael Lavarch, felkérte a Human Rights and Equal Opportunity Commissiont (Emberjogi és Esélyegyenlőségi Bizottság), hogy folytasson vizsgálatokat a szüleiktől elválasztott gyermekek sorsáról. A bizottság elnöke Sir Ronald Wilson volt. Jelentése az évtized egyik legnagyobb port kavarázó dokumentuma lett.

1996-ban a munkáspárt elvesztette a választásokat. A helyébe lépő konzervatív kormány és John Howard kormányfő elődjénél kevésbé bizonyult érzékenynek az őslakosok ügye iránt. Sir Ronald Wilson jelentése számos javaslatot tett az okozott károk és szenvedések jóvátételére. Az egyik e javaslatok közül az volt, hogy minden ausztrál kormányzati szinten (az ország, a tagállamok és a kisebb területi egységek kormányai egyaránt) kérjenek hivatalosan bocsánatot, és ismerjék el őseik felelősségét az őslakosok földönfutóvá tételében. John Howard azonban elutasította a bocsánatkérést kormánya nevében, arra hivatkozva, hogy nem hisz a „fekete karszalagos történelemben” („black armband version of history”)². Később, 2007-es választási vereségével Howard történelmet írt, ő lett ugyanis az ország történetének második olyan miniszterelnöke, aki nemcsak az újráválasztást, de képviselői mandátumát is elveszítette. Az új, Kevin Rudd-vezette munkáspárti kormány egyik első lépése volt a rég várt hivatalos bocsánatkérés, 2008. február 13-án. A parlamentből élőben közvetített esemény, amelyen John Howard kivételével minden korábbi miniszterelnök (munkáspárti és liberális egyaránt) részt vett, kis időre megállította az életet az egész országban.

A *terra nullius* által felvetett másik problémát maga, a *terra nullius* közvetlen hatásainak a visszarendezése jelentette. A '70-es, '80-as évek-

² A „fekete karszalagos történelem” elnevezés Geoffrey Blainey ausztrál történész professzor nevéhez fűződik, és azt a történelmi szemléletet takarja, amely elismeri az őslakosok elleni, történelmi fajirtást.

ben az őslakos aktivisták és európai támogatóik a politikába vetették minden bizalmukat. Azonban csalódnuk kellett: a Hawke kormány nem volt hajlandó szembemenni a tagállamok kormányainak érdekeivel. Ausztrália államszövetség, ahol a tagállamok kormányai irányítják a belügyek többségét, és nem támogatták, hogy az őslakosok újra hozzáférhessenek elkobzott földjeikhez. Néhány aktivista a jogi intézményrendszerhez fordult, és 1992. június 3-án a legfelsőbb bíróság kimondta, hogy az ausztrál törvények elismerik az őslakosok jogát a földhöz, ezzel a *terra nullius* elve megszűnt.

De mit jelentett ez a gyakorlatban? A nem-őslakos családok hirtelen elveszíthették hátsó kertjeiket? A jobboldali politikusok és médiaszereplők elijesztő kampányba kezdtek, amelynek hatását néhány szélsőséges őslakos aktivista is fokozta, amikor kijelentette, hogy olyan ausztrál közföldekre tartanak igényt, mint a Sydney Operaház területe. A városi lakosság végül megkönnyebbüléssel vehette tudomásul, hogy otthonaik biztonságban vannak. Sokkal összetettebb volt azonban a helyzet a vidéki, elszigetelt földterületeken, ahol a világ legbonyolultabb haszonbérleti gyakorlatai voltak érvényben. 1992 júniusa óta sok finomításon esett át az új doktrína. A finomítások jogi esettanulmányok alapján történtek.

A 'beavatkozás'

2007-ben John Howard miniszterelnök az őslakos közösségekben élő gyermekek helyzetét „Ausztrália Katrina hurrikánjának” nevezte. A kormány sürgősségi beavatkozásba kezdett, hogy visszaszorítsa a gyermekek ellen elkövetett bántalmazások számát az Északi területen. Alkotmányos okokból csak így tudott közvetlenül beavatkozni a távoli őslakos közösségekben. Az események gyújtópontja ezúttal is egy hivatalos jelentés volt. A „Little Children Are Scared” (Rettegő kisgyermek - a ford.) a gyermekek széleskörű bántalmazásáról számolt be a központtól távol eső közösségekben. A beavatkozás, a legtöbb, az őslakosok problémáival foglalkozó felvetéshez hasonlóan, sok vitát gerjesztett pro és kontra. Egyesek szerint Howard azért kezdett hirtelen érdeklődni a krízis iránt, mert szavazatokat látott benne. Mások „fehér paternalizmusnak” („white paternalism”) tekintették a kezdeményezést.

2007 júniusában a Howard kormány több száz köztisztviselőt, rendőrt és katonát vetett be – egymilliárd ausztrál dolláros költségvetésből –, hogy ellenőrizzék a központtól távol eső közösségeket. Egy év elteltével az eredmények azonban vegyes képet mutattak. A problémák nem javultak a „sürgősségi beavatkozás” hatására. Például továbbra is szociális munkások híján maradt az ország.

Az alkoholizmus, a túl nagy arányú munkanélküliség, a túl kevés tenivaló és a túl sok, kis, omladozó otthonaikban összezsúfolt ember, mind súlyosbítja a helyzetet. Az őslakosok körében nagyon nagy az elkeseredés, a gyermekek számára nincsenek követendő példák, törekvések, nincs kilátás valami jobbra. Az egyik régóta kísértő probléma például a fiatalok körében elterjedt "benzin-szipózás". A fiatalok évekig rongálják az agyukat ezzel az olcsó kábítószerrel, és feldobva, céltalanul csavarognak, nem járnak iskolába (erre nem is kényszeríti őket senki). Paradox módon nagyon keményre válhatnak, és a nagy erő csekély felelősségérzettel társul.

A Rudd kormány folytatja a beavatkozást, a megoldás azonban bizonyult. Például, az őslakosok körében magas bűnözési arány ellenére, a speciális körülmények miatt, nehéz ítéletet hozni ezekben az ügyekben.

A „fekete karszalagos történelem”

A „fekete karszalagos történelem” elnevezés John Howard miniszterelnöksége alatt terjedt el, mégpedig abban az összefüggésben, hogy Howard ezt a történelem-szemléletet feleslegesnek, Európa érzékenységét az őslakosok szenvedései iránt pedig túlzónak tartotta. A cikk írója szerint a miniszterelnök úgy vélte, tovább kell lépniük, hátra kell hagyniuk a történelmet. A történelem azonban nem engedte, hogy megfeledkezzenek róla. Ennek egyértelmű példája a 2008-as megemlékezés a myall creeki mészárlásról, ennek során, 1838. június 10-én legalább 28 őslakos férfit, nőt és gyermeket öltek meg fehér ausztrálok azzal a hamis váddal, hogy az áldozatok korábban állatokat loptak.

A mészárlást elkövető 11 ember - mind korábbi elítélt - bíróság elé került ugyan, de az elfogult bírák mindössze 20 perc alatt döntöttek ártatlanságukról. A bűnbanda vezetője, John Fleming, soha nem került bíróság elé. De William Westbrooke Burton törvényszéki bíró és John Plunkett főállamügyész elhatározták, hogy érvényt szereznek a törvénynek. A 11 elkövető közül hetet végül, más bűncselekményekkel kapcsolatban, később elítéltek és felakasztottak. Kivégzésük nagy felháborodást keltett Sydney-ben, a fehér ausztrálok többsége ugyanis egyetértett a tetteikben semmi kivetnivalót nem találó bandatagokkal. Az eset hosszú távon két folyamatot indított be: egyrészt okot adott London növekvő aggodalmára gyarmatának ügyeivel kapcsolatban, és sértette az anyaországban éppen kialakuló, humanitárius érzetet (a birodalom területén akkor törölték el a rabszolgaságot, és javították a szénbányászok és a gyári munkások életfeltételeit), másrészt az őslakosok elleni erőszak elrejtését tette szükségessé (az ügyek nem kaptak nyilvánosságot, a bizonyítékokat, amennyire lehetett, eltüntették).

A myall creeki mészárlás sokáig nem kapott fontos helyet a történelemkönyvekben. Csak 2008 júniusában ismerték el a történetek jelentőségét. Ma már áll emlékmű, amelyet a nemzeti örökség részévé is avattak, és a történet néhány szereplőjének leszármazottai részt vesznek a megbékélés folyamatában. John Munrónak tíz évesen sikerült elmenekülnie a mészárláskor. Ükunokája, Sue Blacklock így nyilatkozott, amikor más leszármazottakkal együtt 2005-ben megemlékeztek az eseményekről: "Most már békében nyugodhatnak". Nekünk azonban ma az őslakosok problémáinak megoldásával kapcsolatban nincs okunk megnyugvásra.

Dézi Timea

SZEMLE

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Híradás a kárpátaljai magyar fiatalok nyelvhasználatáról

Márku, Anita: *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében.*
= Rákóczi-füzetek XLVIII, 2008. 172 p.

Márku Anita, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola bázisán működő Hodinka Intézet tehetséges fiatal kutatója. Még főiskolai hallgatóként felkeltette érdeklődését a kárpátaljai magyar közösség kétnyelvősége, a közösség által használt nyelvváltozatok vizsgálata, amely témából több tanulmányt publikált (vö. pl. 2002: 6–7; 2003. 100–104; 2004: 44–55).¹

Monográfiájában a szerző több olyan kutatás eredményeit mutatja be, amelyek a kárpátaljai magyarság kétnyelvőséggel foglalkoznak. Elemzi egy a nyelvválasztási és kódváltási stratégiák feltárására irányuló kérdőíves és élőnyelvi hanganyagokat értelmező felmérés eredményeinek szintézisét, amelyet a szerző 2006-ban végzett Kárpátalján az Ungvári Nemzeti Egyetem magyar nemzetiségű diákjai és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatói körében, illetve a kárpátaljai magyar közösségben.

A „Bevezetés, elméleti keret” című fejezetben (11–26) a kétnyelvűség számos meghatározásáról olvashatunk, továbbá a nyelvválasztás, a nyelvi és kommunikatív kompetencia fogalmáról kapunk részletes információt. Számos érdekes példát találunk a kölcsönzés típusairól mint az interferenciajelenség végeredményéről.

A harmadik fejezet a kutatás körülményeit tárgyalja (kérdőíves mintavétel, attitűdvizsgálat, résztvevő megfigyelés, előbeszéd, interjú) (27–30), amit a hipotézisek követnek a negyedik fejezetben (31–32). Ezután az

¹ Vö. Márku Anita: A kárpátaljai magyar fiatalok ukrán nyelvhez fűződő viszonyáról. *Közoktatás*, IX. évf., 2002/2. szám. 6–7; Márku Anita: A magyar nyelv Beregszász szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben és a piacon, valamint az orvosi rendelőben. In: Csernicskó I. szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár: PoliPrint, 2003. 100–104; Márku Anita: Kölcsönzők használata a kárpátaljai magyar fiatalok körében. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint, 2004. 44–55. p.

olvasó értékes információt kap a kárpátaljai magyarok többnyelvűségéről, a nyelvválasztásukat befolyásoló nyelvi jogi helyzetképről (33–41). A szerző megállapítása, hogy Ukrajna nyelvtörvényei elvben széles nyelvhasználati jogköröket biztosítanak a kisebbségi nyelvek beszélői számára, ám a gyakorlat teljesen más képet mutat: a törekvések az egynyelvűségre orientálnak az ukrán nyelv javára. Az erőltetett nemzetépítési törekvések az oktatás területén is megmutatkoznak, a kisebbségek anyanyelvén való oktatás visszaszorulóban van. Ennek következtében a kisebbségek nyelve „elértéktelenedik”, használatuk a privát szférára szorul vissza. A szerző a „kisebbségi integráció útjaként az asszimilációt jelöli meg” (38–40).

Az ukrán nyelvtudás, a nyelvismeret foka az egyik legaktuálisabb kérdéskör a kárpátaljai magyar fiatalok körében. Ez ad különös jelentőséget a 6. fejezetnek, mely a kárpátaljai magyarok nyelvválasztási stratégiáit és a nyelvválasztást meghatározó tényezőket tárgyalja. A kutató összesen 106 fiatalot, az Ungvári Nemzeti Egyetem, illetve a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatóit kérdezte meg. A fiatalok többsége úgy vélekedett, hogy az iskolai évek alatt nem lehet magas fokon elsajátítani az államnyelvet. A szerző arra a következtetésre jut, hogy Ukrajna kisebbségi oktatáspolitikája, az ukrán nyelv tanításának elhibázott módszerei nem segítik elő, sőt gátolják a kisebbségi magyar fiatalok érvényesülési lehetőségeit nemcsak a karrierépítésben, hanem a hétköznapi társas kommunikáció szintjén is (38–41, 48). A kutató megkérdezte a fiatalokat a nyelvekhez való viszonyukról, vizsgálta a nyelvek presztízsét a megkérdezettek körében (50–59). Az adatközlők majdnem fele úgy nyilatkozott, hogy előfordult már olyan eset, amikor rászóltak vagy figyelmeztették, hogy ne beszéljen magyarul. A tények közlésén túl a diákok elmesélték történeteiket is. Az adatokból megállapítható, hogy az ukrán nyelvnek magas a presztízse a hallgatók körében, ám az eredményekből kiderült, hogy a túlnyomó többségnél sajnos, jelen vannak az államnyelvhez fűződő negatív attitűdök. Egy korábbi kutatás során a kárpátaljai magyar középiskolások megkérdezték arról, hogy meg lehet-e tanulni az iskolában ukránul, amire a többség „közepesen” (35%) vagy „egy kicsit” (38%) választ adott. Célszerű lenne a jövőben megkérdezni a fiatalokat az államnyelv hatékony elsajátítás céljából, hogy hogyan tanulnák szívesebben az ukrán nyelvet. Elképzelhető, hogy értékes és alkalmazható javaslatokat kapnánk.

A nyelvi szinterek esetében a szerző hipotézisei beigazolódtak: a formális szintér esetén az ukrán/országi nyelv használati aránya lényegesen magasabb a magyarnál, az informális szintéren a magyar nyelv használata a domináns kiszorítva az ukránt (60–64).

A hetedik fejezet az interferenciajelenségeket tárgyalja a kárpátaljai magyar közösségben (79–90). Márku Anita fontos adatokat szolgáltat

azzal, hogy megvizsgálta a főiskolások és egyetemisták körében a kölcsön-elemek használatát, használati szféráját, arányát, gyakoriságát (80–84). A 60 kölcsönszó közül legtöbb orosz eredetű, néhány esetben az ukránból vagy az oroszból is átkerülhetett; a szerző helyesen konstatálja, hogy csak kevés szót tekintünk kizárólagosan ukrán átvételnek (*gyivcséná* ’lány’, *lyá-lyá* ’baba’, *zalik* ’beszámoló’, *zalikova*, *zálíkova* ’leckeekönyv’). A felsorolt szavak mindegyike megőrizte az idegen hangzását, ezért a hallgatók feltehetően tudatosan, részben megszokásból, használják.

Véleményem szerint érdemes lenne az elkövetkezendőkben hasonló jellegű kutatást végezni nemcsak a felsőoktatásban részt vevők körében, hanem az általános és középiskolások körében is. Meggyőződésem, hogy a kölcsönelemek tekintetében részben eltérő eredmények születnének. Saját tapasztalatomból hozok fel néhány példát: *závucs* ’igazgatóhelyettes’ (ukr. *завуч*), *vcsytelyszka* ’tanári (szoba)’ (vö. ukr. *вчительська*), *grupa* 1. ’csoport’ (vö. ukr. *група*), 2. ’napközi’ (vö. ukr. *група*, *група продовженого дня*), *linyijka* ’vonalzó’ (vö. ukr. *лінійка*), *olivec* ’ceruza’ (vö. ukr. *оливець*), *bibli* ’könyvtár’ (vö. ukr. *бібліотека*), *zurnál* ’osztálynapló’ (vö. ukr., or. *журнал*), *rizinka* ’radír’ (vö. or. *ризинка*), *mácál* ’tapogat’ (vö. ukr., *мацати*, or. *мацать*), hibridkölcsönzés a *sportkomplex* ’sportkomplexum’ (vö. ukr., or. *спорткомплекс*), tükörfelfejtés a *kitanul* ’megtanul’ (vö. ukr. *вивчити*) stb.

A nyolcadik és a kilencedik fejezet a kódváltás jelenségével, a kárpátaljai magyarok kódváltási stratégiáival foglalkozik (91–135). Az eredmények azt mutatják, hogy Kárpátalján a szakirodalomban eddig ismert összes kódváltás-típus megtalálható. A fiatalok körében végzett felmérés alapján a szerző megállapította, hogy a kódváltás a kárpátaljai magyarok esetében a kétnyelvűség természetes velejárója: az adatközlők magyar beszédükben gyakran használnak másodnyelvi kölcsönelemeket, tudatosan vagy spontán alkalmaznak kódváltásokat.

Az adatközlőkkel való munka során a szerző bevallása szerint néha „kicsit spontán és rejtett hanganyagfelvételeket is készítettünk mindennapi élethelyzetekben”, amelyeket aztán az adatközlők utólagos beleegyezésével és személyi adataik titkosításával használt fel (29–30). Véleményem szerint az ilyen jellegű vizsgálat nem korrekt az adatközlővel szemben, a beszélgetés célját a kommunikáció létrehozása előtt illik közölni a beszélgetőtársal.

A tizedik fejezetben a szerző összegzi kutatása eredményeit, fontos következtetéseket von le, utal a kutatás folytatásának szükségességére, (136–137).

Megjegyzendő, hogy a munkát magas tudományos színvonal jellemzi, a szerző a már többször kutatott kárpátaljai magyar közösség nyelvi hely-

zetképének a lehető legmélyebb elemzését végzi el, értékes következtetéseket von le, ami elősegíti, hogy a közösségnek az „anyanyelvdomináns kétnyelvűség elérése legyen a célja”.

A monográfia olvasóközönsége elsősorban a felsőoktatásban részt vevő nyelvész-hallgatók, valamint az interkulturális kommunikációval, a két- és többnyelvűség kérdéseivel foglalkozó szakemberek, illetve azok lesznek, akik két- vagy többnyelvű környezetben élnek.

Szakmai és tudományos sikereket kívánok a Hodinka Intézet fiatal nyelvész-kutatójának, Márku Anitának az elkövetkezendőkben is. A két- és többnyelvűséghez kapcsolódó kutatások további eredményeinek a bemutatását egyaránt várja a szakma és az olvasóközönség.

Bárányné Komáromi Erzsébet

SZEMLE

Kisebbségek kultúrája

Kulturális transzfer, egybeszövődés: Európai történelem és kelet-európai összetevője

Wendland, Anna Veronika: *Randgeschichten? Osteuropäische Perspektiven auf Kulturtransfer und Verflechtungsgeschichte.* = *Osteuropa.* Jg. 2008. Nr. 3. 95-115. p.

Az Európa-történeti standard gyakorlatilag a nyugati és nyugat-közép-európai régiók történetére alapozott, az egyes hatalmi, politikai entitások jól-rosszul egyeztetett önképével vagy az érintkezések mentén jól-rosszul összegzett felülnézettel. Kelet-Európa az összegzésekből legfeljebb a periférián jelenik meg, akár ha egy másik kontinensről lenne szó. Adott szerzők megírják esetleg valamilyen formában a „saját” történetét. Ebből természetesen soha nem marad ki az összetartozás igénye, tudata. A kelet-európai szféra periferikus kezelésére először az 1990-es években egy klagenfurti antológia-sorozat provokatív élű címadása (*Das Buch der Ränder – 'A peremek könyve'*) hívta fel a figyelmet (legalább német nyelvterületen), amikor egyes országok, tájak kezdtek érdekesebbé válni a rendszerváltozás nyomán. A kötetek a kelet-európai szélek kis nyelveinek régi és új irodalmi-művelődési kincsesbányájából merítettek, amelyek eleven közvetlenséggel igazolták e „szélhelyzetű” kultúrák szerves európaiságát. Ebbe a logikai láncba illeszkedett a német Kelet-Európa-történészek 2006-ban Göttingenben rendezett konferenciája is, amelyet a szóban forgó kontinensrésznek mint szerves összetevőnek szenteltek. A. E. Wendland (München), korábról már ismert felvetésekhez kapcsolódva, a transzkulturális szempontú összehasonlító történet lehetőségeit veszi számba az Európa-történetre rákövesedett sztereotípiák és a beivódott elfogultságok meghaladására.

Kulturalitáson főképp társadalmi kultúrát értve a transzkulturalitás: kultúrák mozgása, terjedése térben és időben, cserélődése egyes terek között. Az európai történet már globális, diakrónikus menetében is ezt testesíti meg az antik Mediterráneumból kiinduló, a kontinens egészét új és új gyűjtőpontokon át birtokba vevő európai civilizáció kibontakozásában, beleértve az „Európa” névadást is. A tér- és időbeli áthatás motorja a kul-

turális transzfer, amelynek módozatai között a hódítástól az egyezményes cseréig sokféle aktivitás megtalálható. A transzfer egyébként a kontinens határainál sem áll meg: mint ahogy eredetében is máshonnan érkezett, továbbhaladt újonnan felfedezett földrészeknek. Ilyen szemszögből nagyon is relatív: mit, milyen értelemben is gondolunk perifériának? Tanulságos példa Oroszország „eurázsiai” önkiterjesztése, lásd G. Vernadskij, Lev Gumiljov és mások fejtegetéseit. A transzfer konfliktuszónákban, tartós idegen fenyegetettséggel szemben létesülő védelmi vonalakkal áll meg, mint a balkáni Krajínák vagy Ukrajna „határ”-térsege esetében. Ezzel kognitív névadásuk is egybecseng. (A „kognitív térkép” maga eminensen transzkulturális jelenség, akár belülről, akár kívülről ered a „beszélő” névadás.)

A kulturális transzfer rendszerszerű formában biztosított a jól szervezett, tartósan fennálló birodalmak részterületei, illetve centruma és perifériái között, akár mindkét irányban is. Iskolapéldák: Róma vagy a birodalmi Ausztria, homogén politikai és társadalmi kultúrát honosítva meg legkülönbözőbb identitású tartományokban, miközben fel is vett a helyi kultúrákból, illetve átosztotta az elemeket. A transzkulturalitás ilyenkor integratív szerepet visz, maga a transzfer: interaktív formát ölt. A transzfer sok esetben „kisugárzó” jellegű (civilizációs „haladásirány”?), vagy homogenizáló diktátumszerű - adott hatalmi és gazdasági befolyási övezetek mentén.

Kelet-Európa multikulturális arculata ismert, beleértve a konfliktusokat is. De „multikulturalitás”-sal a maga statikus formációjában voltaképp nem mondtunk semmit. Transzkulturalitás, transzfer, interaktivitás: abba az Európa-történetbe, amely a felsorolt és további, belőlük következő, dinamikus tényezők jegyében íródna, szerves és folyamatos helye lenne Kelet-Európának. Mert Európa a kulturális transzfer által egész történetében homogén. Megfoghatóvá válnék: nem Kelet-Európa története mutat fel különös sajátosságokat, hanem egészében Európáé. Legfeljebb nem minden pontján ugyanazon időben („fáziseltolódás”!). Más időszakokban Nyugat-Közép-Európa ugyanazokat a sajátosságokat árulta el, amelyeket ma a keleti térséghez kötünk, és itt sem maradnak fent időtlenül: el fogja fedni a nemzeti/nemzetközi homogenizáció.

Ha Kelet-Európa ma saját szerűen kínálja fel arculatát, úgy az elsősorban módszertani mintavételre ad lehetőséget, aminek tanulságait a kontinens egészére kell alkalmaznunk, az európai égtájak, régiók komplementer történet szemlélete érdekében.

Komáromi Sándor

SZEMLE

Közép- és kelet-európai népek és országok kapcsolatai

Stagnáló lengyel–német kapcsolatok

*Maćków, Jerzy (et al.): Deutsch - polnische Beziehungen.
= Politische Studien. 59. Jg. 2008. Nr. 420.16-52. p.*

A varsói Európa-Központ (Centrum Europejskie Natolin) kutatói német egyetemeken munkálkodó, szintén lengyel politológusokkal közösen a lengyel–német viszony aktuális hangsúlyainak szenteltek ülészakot (München, 2007). Forrásunk néhányat közöl a főbb előadásokból Jerzy Maćków (Regensburg) bevezetőjével. A szóban forgó viszony a történelem folyamán nem egyszer antagonisztikusan alakult, és némely, továbbra is meglévő vagy felújuló ellentétek EU-keretek között sem ígérnek maradéktalan és gyors feloldást. A hivatalos kapcsolatok rendezésétől, német engesztelő gesztusoktól függetlenül erős negatív reflexek maradtak vissza főként a második világháborús, illetve háború végi időszakból.

A nézeteltérések és sérelmek feldolgozását hosszú időn át a globális kelet-nyugati szembenállás és tömbpolitika akadályozta, és nagyban fékezte önmagában Németország kettéosztottsága is. A lengyel–német viszony témái 1989-ig a volt Hitler-ellenes koalíciót megosztó hidegháborús viszonyok között más-más feltételrendszerbe illeszkedtek Nyugat-, illetve Kelet-Németország irányában. A lengyelországi német háborús bűnök, majd a német kapituláció után ugyanott a németellenes bosszúhadjárat, valamint a németek lakta területek felé eltolt nyugati határ (Odera-Neisse vonal) mögötti (és más lengyel vidékeken honos) német lakosság kitelepítése körüli indulatok lengyel–nyugat-német viszonylatban keltek életre. A szovjet tömbbe integrált kelet-német állam a „szocialista testvériség” jegyében kívül maradt a vitán, vagy a lengyelek mellett szólalt fel, noha a kitelepítettek eredetileg zömmel a szovjet zónában kötöttek ki mint „újtelepesek”. Az Odera-Neisse-határ kapcsán, amely Lengyelország területi „kárpótlását” jelképezte a Molotov–Ribbentrop paktumban már kijelölt keleti országrészek szovjet elcsatolásáért, Moszkva is magára hagyta Lengyelországot a vitában, eltolva magát a társtettesi felelősséget az ütközőállam háborús sorsáért. Az NDK a későbbiekben egyébként nemcsak

színelte szolidaritásáról biztosította keleti szomszédját, hanem a maga vélt csatlós-biztonsága okán már a lengyel blokk-fegyelem legfőbb öréneke szerepét játszotta. Így hangos negatív kampánnyal élt az 1980-as lengyel forrongással kapcsolatban, amellyel a közvéleményt is befolyásolta. Ennek emléke azóta is folt a „jósomszédi” viszonyokon. Az Odera-Neisse-határ 1970-es nyugat-német elismerése a baloldali érben ezzel szemben nagymértékben felértékelte a lengyel szuverenitást Moszkva és Kelet-Berlin képmutató gyámkodása ellenében. Más oldalról az NSZK politikai stratégiája nem vállalt nyílt közösséget a Szolidaritás-mozgalommal, hogy keleti politikáját egészében ne veszélyeztesse.

A lengyel rendszerváltozás alapjaiban rendezte át Lengyelország és az NDK beolvastásával újra egygé vált Németország kapcsolatait. Lengyelország súlya jelentősen megnőtt: újra teljes szuverenitású, NATO- és EU-társulásra kész és időközben társult állam lépett a színre, amely önállóan alakítja szomszédság politikáját és önállóan artikulálja legsajátabb érdekeit. Német vonatkozásban a rendszerváltozás során felcsillantak a német–francia viszonyhoz hasonló, legszorosabb együttműködésben folytatódó, visszafordíthatatlan megbékélés távlatai. Ennek jeleként lehetett értékelni a határok elismerésének megerősítésére, valamint a jósomszédi és baráti együttműködésre vonatkozó szerződések szinte azonnali megkötését 1990-ben. A szomszédság-politika tekintetében azonban továbbra is a kiindulópontot jelenti Német- és Oroszország közötti geopolitikai elhelyezkedése. Németországhoz való viszonyát ennek megfelelően alapvetően az egyensúlyra való törekvés határozza meg, ami a gazdasági szférára is kihat. Ez az egyensúly viszont sérül a német kapcsolatpolitika időnként megjelenő orosz prioritásai révén. A lengyel–német–orosz trilaterális viszonyrendszer különböző buktatókat rejt, mint azt a lengyel szárazföldet kikerülő északi-tengeri gázvezeték tervét övező vita mutatja. Hasonló differenciák mutatkoznak a NATO keleti stratégiájára vonatkozó felfogásbeli különbségekre – ezeket illetően Lengyelországot általában az USA-val tart Németországgal szemben. Lengyelországot német szomszédjával kapcsolatban az elégténé ki, ha együtt és egyenlő súllyal vennének részt mind a NATO, mind pedig az EU keleti politikájának formálásában.

Az újkeletű, egyebek között az EU-együttműködés területein is megjelenő, erőteljes lengyel érdekvédelem politikája német részről – kommentár-szinten - olykor kihívja maga ellen a nacionalizmus vádját, és pedig nemcsak a Kaczynski-éra populista túlhajtásaival. Márpedig a lengyelek a nacionalizmus emlegetésére hihetetlenül érzékenyek, hiszen annak idején a náci Németország is a lengyel nacionalizmust nevezte meg Lengyelország elleni fellépésének ürügyeként. Németország újraegyesülése az első pillanatban egyébként bizonyos félelmekkel töltötte el a lengyeleket. Ezzel

visszajutunk a lengyel–német kölcsönös történelmi sérelmek és a két nép egymás iránti érzelmei témaköréhez. Ezek súlypontjában változatlanul egyik oldalon a náci Németország viselt dolgai, a másikon a németek elűzése áll. Lengyelország kész a megbékélésre. Azonban az az egyenlősítő törekvés, amely német részről különböző szinteken egy mérlegre teszi a németellenes bosszúhadjárat, valamint az „elűzés” fogalma alá vont kitelepítések témáját az ország elleni pusztító és gyilkos hitleri hadjárat, lengyel oldalról elfogadhatatlan. Ilyen beállítások máig jelentkeznek, akár az iskolai oktatási segédlet szintjén is. A kitelepítettek kárpótlását felvető elgondolásokat legutóbb maga Merkel kancellárasszony parancsolta le a napirendről. Továbbra is napirenden van ugyanakkor az „elűzöttek emlékeztetének” szentelendő berlini központ terve, amit a lengyel közvélemény és a politika egyaránt heves tiltakozással fogad. Mindeközben a lengyel–német kölcsönös szimpátia-hányados, úgy tűnik, lassan, de biztosan javuló tendenciát mutat, és felgyorsítása talán csak a szélesebb körű ismeretek elmélyítésén múlik mindkét oldalon.

A lengyel–német viszony aktuális tartalmában tulajdonképp bonyolultabb, mint a történelem folyamán bármikor. Az együttműködés lehetőségei rendkívül tág körűek, a gyakorlata egyelőre azonban messze elmarad a lehetőségektől, és a két ország között megindult közeledés, úgy tűnik, leállt. A folytatáshoz és a lehetőségek megragadásához mindkét oldalon a jelenleginél nagyobb empátia és több igyekezet kellene.

Komáromi Sándor

SZEMLE

Kisebbségi politika

A minimális konszenzus politikája.

Többnemzetiségű ellenzéki szövetségek a posztkommunista Romániában és Szlovákiában

The Politics of Minimal „Consensus”. Interethnic Opposition Coalitions in Post-Communist Romania (1990-1996) and Slovakia (1990-1998) = East European Politics and Societies, 22. évf. 3. szám 553-594. p.

A rendszerváltozást követően a demokratizálódó Kelet-Európában megnőtt az etnikai alapú konfliktus esélye, de szerencsére a jugoszláv polgárháború kivétel maradt. A kutatók általában két módszert tartanak alkalmasnak a nemzetiségi konfliktus csökkentésére: egyrészt egy adott kisebbségre szabott intézményes csomagot, másrészt a kisebbség beemelését a hatalomba. Romániában és Szlovákiában azonban nem a kormányban, hanem az ellenzékben vettek részt a magyar kisebbség pártjai. Közvetlen politikai befolyásuk tehát nem volt a kormányzati döntésekre, az ellenzéki szövetségekben való részvételük azonban nagyon fontos stabilizáló hatást eredményezett.

A jugoszláv tapasztalat alapján az etnikai konfliktusnak több oka lehet: hagyományos ellenszenv, biztonságérzet hiánya, politikai vezetők célzott kampánya egy csoport ellen.

Az előzetes várakozások szerint a két országban az etnikai konfliktus nagyon valószínűnek tűnt. A szlovák és román kollektív emlékezetbe az elnyomó magyar állami politika, a magyar kisebbségébe a XX. század szenvedései kerültek be. A rendszerváltozás folyamata mindkét országban csak komoly zökkenőkkel haladt (nemzetiségi diszkrimináció, szélsőséges politikusok). Sőt Romániában került sor a térségbeli rendszerváltozások egyik legvéresebb eseményére, a marosvásárhelyi pogromra. A magyar revíziótól, illetve az állami nacionalista politikától való félelem nagyon erősen jelen volt a rendszerváltozás időszakában. Az 1990-es évek elejének nacionalista törvényei a magyar kisebbségek félelmeit csak tovább növelték. A nacionalista ideológia átszötte mind a Vladimir Mečiar, mind a Ion Iliescu vezette domináns pártokat, amelyek ráadásul radikális nacionalista pártokkal szövetkeztek.

Az érvek, amelyekkel az etnikai konfliktus elkerülését magyarázni szokták, nem működnek a szlovák és a román esetben. A magyar kisebbség nem élvezett (és nem is követelt) autonómiát, és nem volt része a kormánynak sem. A magyar kisebbség ugyanis az ellenzékbe való bekapcsolódáson keresztül lett a rendszer része.

A nemzeti kisebbségek pártjai akkor tudnak koalícióképesek lenni, ha kiszámítható és vonzó partnerként tartják számon őket. A magyar pártok gyorsan megalakultak a rendszerváltozás során. Az RMDSZ 1990-ben 7% feletti eredménnyel sikeresen bejutott a román parlamentbe. Szlovákiában az Együttélés és a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom 8,5 százalékos eredménnyel jutott be a parlamentbe 1990-ben, míg a Magyar Polgári Párt a rendszerváltó szövetség, a Nyilvánosság az Erőszak Ellen listáján kapott mandátumokat és lett az első demokratikus kormány része. A következő választásokon hasonló eredmények születtek, ami a magyar pártokat ugyan fontos tényezővé tette, de az erőviszonyok miatt mégsem kerültek kormányra. A magyar közösségek kiszámíthatóan és stabilan a magyar pártokra szavaztak.

Sem Romániában, sem Szlovákiában nem történt kísérlet a magyar pártok betiltására. A magyar pártok betiltása nemzetközi szinten konfliktust okozott volna. Sőt, a magyar pártok jelenlétével egyrészt demonstrálni lehetett a kisebbségi jogokat, másrészt a szlovák/román szavazókat is lehetett ijesztgetni.

A mindkét országban bevezetett arányos választási rendszer, illetve a parlamenti küszöb meglete kedvezett az RMDSZ-nek (amíg az egységét fenn tudja tartani), és hatékony szövetkezésre készítette a szlovákiai magyar pártokat. Az RMDSZ-nek sikerült is fenntartania ezt az egységet, ami annak köszönhető, hogy két magyar párt biztosan nem tudná átugrani a parlamentbe jutáshoz szükséges küszöböt. A román oldalról érzett viszonylag magas veszélyérzet is hozzájárult a magyar egységhez. Szlovákiában viszont éppen a többség felől érzett kisebb veszély miatt fragmentálódott a magyar politikai élet az 1990-es évek elején (amikor a szlovák nacionalisták még a létező Csehszlovákiával voltak elfoglalva). A Mečiar-rendszer elutasítása aztán először választási koalícióra, majd közös párt alakítására bírta rá a magyar pártokat.

Az RMDSZ végig mérsékelt politikájáról volt ismert, Szlovákiában viszont a két mérsékelt magyar párt mellett a radikális Együttélés is komoly szerepet kapott. A radikális magyar párt jelenléte azonban nem károsította a magyar pozíciókat.

A román és a szlovák eset azt mutatja, hogy az erős kormánnyal szemben fellépő gyenge ellenzékbe tud a legkönnyebben egy nemzetiségi párt belépni, mivel ebben az esetben az ellenzéknek minden szövetségesre szüksége van.

Mečiar és Iliescu nacionalista és autoriter politikája nagy szerepet játszott a többnemzetiségű ellenzéki szövetségek létrejöttében. A többségi nemzethez tartozó ellenzéki pártok, ha akarták volna, se tudták volna túllicitálni a kormánypártok nacionalizmusát, így az állampolgári nemzetfelfogás felé fordultak, és a magyar pártokkal kötendő szövetség lehetősége megnyílt. Ezzel együtt az ellenzéki pártok mindkét országban a gazdasági-társadalmi és nem az etnikai törésvonal mentén pozícionáltak magukat (demokratikus, kapitalista, Európa-barát), ami megint csak megkönnyítette a magyar pártokkal való szövetséget. Az ellenzék a magyar pártok bevonásával a hazafiatlanság vádját kockáztatta meg, de mivel az ilyen érvelést elfogadó szavazók általában amúgy sem az ellenzékkel szimpatizáltak, ezért a potenciális szavazat-vesztés nem volt jelentős. Az ellenzéki pártok ezért ahhoz a taktikához folyamodtak, hogy a magyarokkal megállapodtak egy minimális konszenzusban a kisebbségi jogok tekintetében.

Romániában az RMDSZ a kezdetektől fogva részt vett a demokratikus pártok szövetségeiben. Az ellenzéki pártok óvatos álláspontot foglaltak el a magyar követelések ügyében, de abban egyetértettek, hogy az általános demokratizálódás, a decentralizáció és az emberi jogok elfogadása vezet a magyar kérdés megoldásához. Az ellenzéki pártok és az RMDSZ szövetségét a közvetlen elnökválasztás intézménye is megerősítette, mivel a magyar párt szavazóit bojkott helyett mindig részvételre biztatta. Az RMDSZ és a román pártok viszonya azonban nem volt mindig felhőtlen. 1993-ban az Európa Tanácsnak benyújtott memorandum, 1995-ben az oktatási törvény, illetve az autonómia ügye fokozta a feszültségeket. 1995-ben az RMDSZ kénytelen volt elhagyni az ellenzéki pártszövetséget, bár egy évvel később a korábbi ellenzékkel együtt alakított kormányt.

Szlovákiában Romániához hasonlóan alakult az ellenzék és a magyar pártok viszonya. 1992-ben mind az ellenzék, mind a magyar pártok támadták az új szlovák alkotmányt, bár más okok miatt. 1993-ban a magyar pártok a kisebbségi nyelvhasználatot szabályozó chartát szerettek volna elfogadtatni, de ezt már az ellenzék sem támogatta. Az ellenzék és a magyar pártok első sikeres együttműködésére 1994-ben került sor, amikor a kormánypárt frakcióját elhagyó néhány képviselővel együtt sikerült megbuktatniuk Mečiar kormányát. A rövid életű Moravčík-kormány több intézkedése is kedvezett a kisebbségeknek (kétnyelvű feliratok, magyar nevek használata), ami viszont a Mečiar-féle ellenzék heves bírálatot váltotta ki, a magyarok bábjának titulálva a kormányt. Ezt ellensúlyozandó, az 1994-es választási kampány során minden szlovák párt retorikája a magyarok ellen fordult. A Mečiar-kormány ténykedése aztán egyre inkább szövetkezésre bírta az ellenzékét és a magyar pártokat. Ennek ellenére a kisebbségek számára hátrányos törvényeket gyakran az ellenzék is támogatta. Mečiar

diktatórikus hatalomgyakorlása ahhoz vezetett, hogy az 1997-ben tető alá hozott Szlovák Demokratikus Koalíció (SDK) nevű nyolcpárti szövetségnek a magyar pártok is tagjai lettek. A szlovák pártoknak továbbra is az maradt a taktikája, hogy egyszerre tartsák fent a jó viszonyt a magyarokkal, de emiatt ne idegenítsék el nacionalistább érzelmű szlovák szavazóikat. Az SDK és a magyarok 1997-ben megállapodtak együttműködésük feltételeiről, jó alapot teremtve a leendő kormányzásra. 1998-as választásokat megnyerő ellenzék így gond nélkül kötött koalíciót a magyar párttal. Kelet-Európában szinte egyedülálló módon a magyar kisebbség így három miniszteri poszthoz és a szlovák parlament egyik alelnöki székéhez jutott.

Mindkét országban megfigyelhető, hogy a politikai körülményeken kívül más tényezők is közrejátszottak abban, hogy a kilencvenes évek első felének ellenzéki pártjai a kisebbségi pártokkal kössenek szövetséget. Az ellenzéki pártok ugyanis elkötelezettebbek voltak a demokrácia és a pluralizmus iránt, mint a kormányerők. A szövetséget gyakran a jó személyes kapcsolatok is segítették (pl. az RMDSZ első elnöke, Domokos Géza, illetve Corneliu Coposu parasztpárti elnök között, vagy Bugár Béla MKP-elnök tekintélye a szlovákok között). Az ellenzéki pártok az euroatlanti integráció iránt is sokkal elkötelezettebbnek bizonyultak, ezért az európai kisebbségvédelmi normákat is hajlandóbbak voltak átvenni. A magyar pártok nemzetközi kapcsolatrendszerét ellenzéki szövetségeseik is használni tudták – ez szintén együttműködésüket segítette. Az ellenzék és a magyar pártok szövetségét tehát egyszerre lehet politikai, ideológiai, stratégiai és személyes okokra visszavezetni.

Varga-Kuna Bálint

Törésvonalak a mai cseh és szlovák politikában.

Az állandóság és a változás között

Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír: Cleavages in the Contemporary Czech and Slovak Politics. Between Persistence and Change = East European Politics and Societies, 22. évf. 3. szám. 518-552. p.

A Kelet-Közép-Európával foglalkozó kutatások nagy figyelmet szentelnek a térség pártjainak és pártrendszerének. Ezen kutatások legfontosabb problémája a gyakori bizonytalanság: a pártok, ideológiák, kormánykoalíciók rendszeresen megváltoznak. A fluktuáció egyszerre következménye a kommunizmusnak és a kommunizmust megelőző korszaknak is. Majdnem

húsz évvel a rendszerváltozás után lehetséges bizonyos trendek felvázolása. Ezeknek a folyamatoknak a megrajzolását a törésvonalak elmélete segíti. A közép-európai országok szavazóira jellemző negatív pártválasztás (a szavazók inkább abban biztosak, melyik pártra nem szavaznának) és a jobb-, illetve baloldal eltérő értelmezése miatt a klasszikus törésvonal-elméletek csak jelentős módosításokkal alkalmazhatók a térségben.

A rendszerváltást idején a legfontosabb törésvonal a kommunista rendszert fenntartó, illetve az azzal szembenálló erők között húzódott. Ez a törésvonal azonban gyakran tovább él a szociáldemokratává avanszált volt kommunisták és a rendszerváltókból jobboldalivá lett pártok között (pl. Lengyelország, Magyarország esete). Egy másik törésvonalat képez az új rendszer jellegét kialakító vita (demokratikus vagy autoriter, pl. Szlovákia). A klasszikus nyugati tulajdonos-alkalmazott törésvonal Közép-Európában a privatizációt gyorsan (konzervatív és liberális pártok), illetve lassabban (szociáldemokrata pártok) elképzelők formájában jött létre. A piacgazdaságra való áttéréssel azonban a közép-európai pártok is egyre jobban hasonulnak a nyugati tulajdonos-alkalmazott törésvonalhoz. A nacionalista törésvonal több formában bukkant fel: országon belüli nemzeti kisebbség miatt (oroszok a balti államokban, magyarok Szlovákiában, albánok Szerbiában), a szomszéd ország hagyományos ellenségként való kezelése miatt (cseh-német, magyar-szlovák viszony), illetve a nacionalizmust állami szintre emelők és a polgári demokráciákban hívők ellentéte miatt (Szerbia, Horvátország, Szlovákia, balti államok). Minél inkább a társadalmi-gazdasági (tehát a tulajdonos-alkalmazott) ellentét dominálja egy adott ország politikai rendszerét, annál inkább közelebb van a nyugat-európai állapothoz, és annál inkább stabil. Azokban az országokban viszont, ahol inkább a nacionalista erők domináltak, a pártrendszer jellemzően személyeken alapult, így instabilabb volt (Mečiar Szlovákiában, Milošević Szerbiában, Tuđman Horvátországban). A külső nyomás és a gazdasági problémák azonban ezeket a rendszereket is demokratikus irányba tolták el.

Csehországban a rendszerváltó Polgári Fórum (OF) és a kommunista párt (KSČ) első hivatalos összecsapására az 1990 júniusában tartott választásokon került sor. A választások legfontosabb kérdése a kommunista rendszer fenntartása vagy átalakítása volt. Bár a rendszerváltó erők fölényesen győztek, a demokratikus rendszer jellegéről folytatott vita már a választások előtt az OF-n belüli törésekhez vezetett. A továbbiakban Csehországban a kommunista-antikommunisták ellentét nem játszott olyan fontos szerepet, mint Lengyelországban vagy Csehországban, csupán a KSČ utódját, a Cseh-Morva Kommunista Pártot közösisítették ki a többi pártok.

A vallási törésvonal ugyan megjelent, de jelentősége alacsony maradt. A katolikus hívőket mozgósító, kicsiny kereszténydemokrata párt

ellenében senki sem lépett fel kimondottan antiklerikális programmal. A nemzeti törésvonal sem játszott túl nagy szerepet: ugyan az 1990-es évek elején morva identitású csoportok is felléptek, de társadalmi támogatottság híján marginalizálódtak. A város-vidék ellentét is csak 1990-ben került napirendre, de a vidékiek képviselőjében fellépő agrárpárt nem érte el a parlamentbe való bejutás küszöbét. A környezetvédő Zöld Párt is hasonló sorsra jutott, mivel a rendszerváltozás során érthető módon a materiális kérdésekre helyeződött a nagyobb hangsúly. A kilencvenes évek során folyamatosan emelkedett a társadalmi-gazdasági törésvonal jelentősége, és ennek mentén szerveződtek a fontosabb politikai pártok: a jobboldali, liberális-konzervatív Polgári Demokrata Párt (ODS), illetve a történelmi Cseh Szociáldemokrata Párt (ČSSD). A szociáldemokraták ügyesen használták ki, hogy a kommunisták továbbra is ortodox módon elutasították a rendszerváltozást, így a legtöbb szavazó számára nem jelentettek alternatívát.

Az 1996-os választásokat megelőző kampány során tehát a gazdasági kérdésekre került leginkább a hangsúly. A politikai térkép egyszerűsödött, mivel a korábbi nyolc helyett már csak hat párt került be a parlamentbe. Az összes párt a jobb-bal tengely mentén helyezte el magát. A gazdasági jobb-bal törésvonal mellett megjelent az állam szerepe mentén létrejött törésvonal is, ami rendszerint kiegészítette a gazdaságit.

A 2002-es választások során a szavazók továbbra is a már bevált pártokban bíztak. A kormány azonban nem a bal-jobb logika alapján jött létre, mivel a szociáldemokraták a kereszténydemokratákkal és egy kis jobboldali-liberális párttal, a Szabadság Unióval léptek koalícióra. Ez a megoldás nem annyira ideológiai okokkal magyarázható, hanem a bonyolult parlamenti matematika miatt nem nagyon volt más megoldás a kormányalakításra. Az ideológiai határokat átlépő koalíciót a szavazók meg is büntették: a Szabadság Unió már nem került be a következő parlamentbe. A 2006-os választási kampány során ismét gazdasági kérdések kerültek előtérbe. A 2000-es évek elejétől felmerült az Európai Unióval való kapcsolat kérdése is: míg az ODS inkább szkeptikus, addig a többi párt EU-barát politikát folytatott. Az EU-val folytatott viszony azonban nem jelent meg komoly politikai törésvonalként a szavazók szintjén. A környezetvédő tematika sem kapott nagyobb hangsúlyt az utóbbi években: bár a zöldek 2006-ban be tudtak kerülni a parlamentbe, ez inkább arculatuk részleges módosításának volt köszönhető. A cseh politikát továbbra is a gazdasági jobb-bal törésvonal határozza meg. Sőt, mivel az utóbbi időben a szociáldemokraták a korábban kiközösített kommunistákkal is hajlandóak lennének együttműködni, ezért a kommunista-antikommunista törésvonal is újra szerepet kaphat.

Szlovákiában, akárcsak a térség többi országában, az első választások a leendő rendszer jellegéről szóltak. Szlovákiában azonban a képlet

nem egyszerűsödött le a kommunista-antikommunista ellentétre, mert a legfontosabb rendszerváltó párt, a Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN) mellett a Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH) nevű párt is komoly támogatottságot élvezett. A két domináns párt így tükrözte a szlovák társadalomban hagyományosan nagy szerepet játszó vallási törésvonalat. A VPN hamarosan felbomlott, és a karizmatikus Vladimir Mečiar vezette Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (HZDS) fölényesen megnyerte az 1992-es választásokat. A HZDS azonban jelentősen különbözött a cseh ODS-tól, mivel számos különböző irányzatot tömörített magába. A kommunista-antikommunista törésvonal hamarosan elveszítette jelentőségét, mivel a szociáldemokrata elveket valló utódpárttal (Demokratikus Bal, SDL) a korábbi antikommunista pártoknak is együtt kellett működniük.

Ennek az együttműködésnek az oka a HZDS volt. A HZDS ugyanis sikeresen pozicionálta magát több törésvonal mentén. Mečiar pártja önmagát a szlovák érdekek képviselőjeként tüntette fel Csehszlovákián belül, 1992-ig. A Prágából irányított rendszerváltással szemben saját szlovák utat propagált a gazdasági átalakítás során, ami a piacgazdaságra való áttérés tempójának lassítását és annak társadalmi hatásának minimalizálását jelentette. Ezzel együtt a rendszerváltozás veszteségeit is sikerrel képviselte. A HZDS a nacionalista törésvonalat is kihasználta, gyakori magyar-ellenes retorikát alkalmazva. Így a gazdasági törésvonal Szlovákiában sokkal kisebb szerepet kapott, mint Csehországban.

A HZDS azonban egyre kevésbé vette figyelembe a demokratikus játékszabályokat.

A szlovák sajtóban elterjedt kifejezéssel élve, a mečiarizmus és anti-mečiarizmus harca három szakaszra osztható. A konfliktus kikristályosodási szakaszában 1991 és 1994 között alakult meg a HZDS és nyerte meg az 1994-es választásokat. A második szakasz, az eszkaláció, 1994-től 2000-ig tartott. Az 1994-es választásokon győztes kereszténydemokrata-szociáldemokrata (volt kommunista) koalíciót leginkább Mečiar elutasítása kötötte össze. Az 1994-es előrehozott választásokat aztán ismét Mečiar nyerte meg, de mivel egyetlen demokratikus párt sem volt hajlandó koalícióra lépni vele, ezért a nacionalista Szlovák Nemzeti Párttal (SNS) és a radikális baloldali Munkásszövetséggel lépett szövetségre. A Mečiar-kormány antidemokratikus politikája szövetkezésre készítette a demokratikus pártokat. 1997-ben a KDH-ból és több más kisebb pártból megalakult a Szlovák Demokratikus Koalíció (SDK). Az 1998-os választást ugyan ismét a HZDS nyerte, de többséget mégis a SDK, a Magyar Koalíció Pártja és a Demokratikus Bal által alkotott koalíció alkotott. Ezt a koalíciót is a HZDS elutasítása kötötte össze, akárcsak a rövid életű 1994-es kormányt. A kormány politikájának legfontosabb céljai a mečiarizmus antidemokratikus hagyaté-

kának eltörlése, illetve az ország bekapcsolása az euroatlanti integrációba voltak. Ezúttal a kormánynak nemcsak sikerült kitölteni a ciklust, hanem a következő választást is sikerült megnyernie. 2000-tól a Mečiar-törésvonal az erózió szakaszába lépett. 1999-ben Robert Fico megalapította a Smer pártot, ami leginkább az SDL szavazóira épült, de a HZDS-től is szívott el szavazatokat. A Smer kimondott célja az volt, hogy túllépjen a mečiarizmus elutasításán. Ezzel együtt egy új liberális párt is színre lépett (Új Polgári Szövetség, ANO). A HZDS válasza az volt, hogy önmagát néppártként definiálta (ezzel az európai konzervatív vonalhoz kívánt közeledni), illetve magát a változás pártjaként állította be, elhatárolódva saját múltjától.

A szlovák társadalmat az 1990-es évek ideológiai törésvonalak osztották meg. A HZDS-t támogatók általában szimpatizáltak a csehszlovák kommunista rendszerrel, támogatták az autoriter vezetőt, és nem zavarta őket a rendszer ellenzékét és a kisebbségeket érő diszkrimináció. A mečiarizmust támogatók inkább a vidéki, alacsony iskolázott, idősebb korosztályból kerültek ki, ellenzői pedig jellemzően a fiatalabb, iskolázott, városi rétegek voltak. A politikai törésvonal tehát valós társadalmi különbségeket tükrözött.

A Mečiar-törésvonal – jelenősége csökkenésének dacára – 2002-ben is szerepet játszott. A HZDS ugyan megnyerte a választásokat, de senki sem volt hajlandó koalíciót kötni vele, ezért ismét ellenzékbe szorult. Ezúttal egy homogén jobbközép kormány jött létre. A kampány során a gazdasági kérdések nagyobb szerephez jutottak, mint korábban. A pártok egyre inkább a klasszikus gazdasági törésvonal mentén pozicionálják magukat. A HZDS pedig már potenciális szövetségesként is szóba jött a Dzurinda miniszterelnök vezette legnagyobb kormánypárt részére. Mečiar pártja viszont 2006-ban története leggyengébb eredményét érte el, amit leginkább annak köszönhetett, hogy nem tudta magát világosan elhelyezni a gazdasági bal-jobb tengelyen. A HZDS ugyanis még mindig karizmatikus elnöke, Mečiar miatt szerez voksokat, nem programja miatt.

A gazdasági törésvonal mellett kiújult az egyházi törésvonal is. A kereszténydemokraták vehemensen elleneztek az abortusz és az élettársi kapcsolat liberális szabályozását, ami a kormányból való távozásukhoz vezetett 2006-ban. A 2006-os választási kampány során a nacionalista törésvonal (azaz a magyarellenesség) ismét komoly szerepet kapott, és elképzelhető, hogy a gazdasági törés után ez lesz a második legfontosabb frontvonal a szlovák politikában, megelőzve az egyház-állam konfliktust.

Varga-Kuna Bálint

Roma szegregáció a posztoszocializmusban: bulgáriai helyzetkép

Tomova, Ilona: Soziale Exklusion von Roma im Postsozialismus: Das bulgarische Beispiel. = Südosteuropa Mitteilungen. 2008. H. 8. 53-67. p.

A bolgár rendszerváltás és gazdasági átalakítás fő vesztesei a biztos munkát adó állami szektor és a falusi termelészövetkezetek felbomlása nyomán – mint akik a bolgár többséghez képest is sokkal kevésbé tudtak alkalmazkodni a változásokhoz – az etnikai kisebbségek lettek: a törökök, de különösképpen a romák, ez a nem egészen 5 százalékot kitevő népesség. 1997-re a roma foglalkoztatottak aránya 50 százalék alá csökkent, 2001-re pedig már a 20 százalékot sem érte el. A nem foglalkoztatottak egy része legfeljebb alkalmi keresethez juthatott a civil szférában vagy a szürke gazdaságban. A helyzet vitathatatlanul kimerítette a szociális szegregáció vagy „exklúzió” fogalmát. Ez a kép a következő években az ország EU-integrációs perspektívájának gazdasági húzóereje nyomán valamelyest javult, de arányaiban (20, illetve 26 százalék) így is a bolgár többségi foglalkoztatottságnak legfeljebb a felét mutatta, azt is inkább a bizonytalanabb állásokban, alacsonyabb státusú és különjuttatások nélküli munkakörökben. (Minderre 2004-ből, illetve 2007-ből a Bolgár Tudományos Akadémia és a rostocki Max Planck-Intézet közös felmérése szolgál igen részletes adatokkal.) A roma (vagy a némileg magasabb török) vonatkozású adatoktól eltekintve a legutóbbi időben a bolgár átlagfoglalkoztatás szintje egyébként már közelítette az európai átlagot, és a további kiterjesztés fő akadályá immár a képzettség hiányában keresendő. Ugyanakkor a 18 havi munkanélküliséget meghaladóan a regisztrációból kieső hányad bizonyára itt is megtévesztően szépíti a számarányokat.

A foglalkoztatási kép a javuló adataival sem tudja eltakarni azonban az általános és a roma társadalmat szélességében és mélységében különösen erősen érintő elszegényedést. A rendszerváltás utáni Bulgária a kontinens legalacsonyabb reálbéreket felmutató régióinak sorát gyarapította: 1997-ben a nyolc évvel korábbi szint 40 százaléka volt jellemző, s ez azóta is csak hatvanvalahányra jött fel. Ezt a hiperinflációval „sikerült” így elérni, amit annak idején a Világbank gondosan figyelemmel követett és adatolt. Ezek az arányok tevődtek át a szociális ellátásokra vagy a kommunális kiadásokra, az infrastruktúrára is, azaz: az egyének és a családok elszegényedésével az egész környezeté is „lépést tartott”. Az életminőség minden szintű romlását a bűnözés és a korrupció riasztó méretű terjedése tetőzte be. Mármost az elszegényedés a roma társadalom kétharmadát érintette. Akkori nemzetközi mérések szerint 2001-re a bulgáriai roma családok

84 százaléka került a kelet-közép-európai országok körére becsült mély-szegénységbe. Különböző felmérések ecsetelik ezen a téren is mindazt a nélkülözést, amit a roma társadalom elszenved, és a nyomor a bűnözéssel együtt ráül a lakóövezetekre („mahalák”). Bö 80 százaléknak azért színes tévéje van. Az elesettség és apátia kifejezésre jutott a bolgár államtól és a bolgár többségi etnikumtól való elidegenedésben, a környezet és a hivatatlanság iránti bizalmatlanságban és az agresszív hajlamok felerősödésében egyaránt. A helyzet a legutóbbi időben szerencsére ezen a téren is enyhül: az egy főre eső havi átlagbevétel roma körben 2007-ben: 40 € körül alakult, ennek a bulgáriai törököknél 60, a bolgároknál pedig 100 € felel meg. Az ország EU-tagságával megnyílt az út a legális migrációra is: roma férfiak tízezrei kelnek útra részint nyugat felé, részint Görögország irányába, hogy ott próbáljanak szerencsét, és valamennyi pénzt vigyenek haza.

Az elemzés (a szerző a Bolgár Tudományos Akadémia szociológiai intézetének munkatársa) ezen a ponton kitér az etnoszociológiai irodalomban (többek között Szelényi és Ladányi *Patterns of Exclusion* című munkájában) megjelenő hipotézisre, amely szerint a roma elszegényedési, társadalmi leszakadási folyamat etnikai megközelítése önmagában messze nem releváns, sokkal összetettebb összefüggésekről és ezek súlypontjában a kulturáltság és iskolázottság kérdéséről van szó. A kulturális tényező a bulgáriai roma létezés valóban leggyengébb láncszeme, a marginalizálódás ős-oka, hozzá véve a visszatérő, sőt bővített „újratermelt” analfabétizmust, ami funkcionális típusával együtt hatalmasat nött két népszámlálás között (1992-2001: 60 százalékos növekedés). Nagyon kevés roma jut el a középiskoláig, a felsőoktatásig pedig alig egynéhány fiatal. Az írástudatlanság fő hordozói a roma nők lévén, a gyerekek sem igazán kapnak indíttatást, és ha végre iskolaközelbe kerülnek, csak többségi nyelvet tanulhatnak, akkor is szegregált oktatással találkoznak. A bolgár oktatási rendszer meglehetősen felkészületlen a szegregáció elleni küzdelemre és a multikulturális stratégiákra egyaránt. A kibontakozás ebből a helyzetből még igen hosszú utat jelent.

Komáromi Sándor

Kínai újnacionalizmus

Heberer, Thomas – Senz, Anja: Chinas neuer Nationalismus. = Das Argument. Jg. 48. 2006. H. 5/6. 163-173. p.

A berlini *Argument* című folyóirat 2006. évi kínai különszámának („Kína – a nagy ellentmondás”) egyik kevésbé avuló részelemzése a sajátos hagyományokkal rendelkező kínai nacionalizmus mai megjelenési formáit járja körül.

Kínában az állandóvá váló külső (európai, illetve japán) fenyegetettség helyzetében a

XX. század elején alakult ki egyfajta „patrióta” tudat az államnemzeti önazonosság jegyeivel, amelyet hamarosan az idegen mandzsudinasztia megdöntésére törő, Szun Jat-szen vezette köztársasági mozgalom is a magáévá tett. Szun Jat-szen a köztársasági Kína vezetőjeként programmá is avatta a tudatos nemzetépítést, és a programot igyekezett kulturális hagyománytudattal feltölteni, de ennek időben nem volt kifutása. A nemzeti ön-felszabadító kollektivitás eszméjéhez kötődött a polgárháborús sodródás idején a Kuomintang, de Mao paraszti tömegeket felsorakoztató „kommunista” mozgalma is. A nemzeti felszabadítás eszméje Mao révén egyrészt tömegideológiává vált, másrészt homogenizáló változatával megalapozta a „saját erőből” kieszközölendő modernizáció kollektivistá doktrínáját. A kínai „szocializmusnak” nem sok köze volt a marxizmushoz, és hamar kiszabadította magát a Szovjetunió gyámkodása alól.

A maoizmus lényegében a kínai állam területi súlyának és lakosság-számának megfelelő nemzetközi rangját, tekintélyét volt hivatva kivívni. Amikor ezt az önkiteljesítést a technológiai verseny szakaszában a kollektivistá reflexek már nem szolgálták, sőt, öncélú formában fölé nőttek, a „négy modernizálás” beindításához új ideológiai raszterre volt szükség. Ez persze már a Mao és a „négyek bandája” utáni korszakra esett. Az újítást a patriotizmus elemeinek aktualizálása jelentette az egész társadalmat átfogó nevelési kampány során, amely az 1880-as évek közepén vette kezdetét. A társadalomszervező egységpart vezető szerepe mint a stabilitás záloga a modernizációs ideológia „patrióta” változatában is megkérdőjelezhetetlen marad, és újraelvenedett a kínai modernizáció nyugatellenes, „antikapitalista” éle. A Mao idején száműzött kulturális örökségnek most is legfeljebb a politikasemleges rétege nyer bebocsátást az eszmerendszerbe. A gazdasági dinamizálással összetettebbé váló társadalmi viszonyokhoz igazodva az egységpart kidolgozta a „három képviselő” stratégiáját, úgy mint a „fejlett termelőerők”, a „haladó kultúra”, egyszersmind az „össztársadalmiság”

képviselésének stratégiáját. Legújabbban a „harmonikus társadalom” – szóvalásztásában Kon Fu-cse „Nagy Harmóniájára” célzó - eszménye került napirendre a nyugati hagyományos demokratikus értékek színpéval, amely legalább verbálisan végérvényesen kiváltja a korábbi kommunista jövöképet: jogállamiság, szociális igazságosság és stabilitás, „good governance” stb. Az aktuális nyugatellenesség ez esetben a neolibéris piaci társadalom elutasításában rejlik.

A kínai újnacionalizmus: a gazdasági-politikai elit felzárkóztató nacionalizmusából és a társadalmi tömegek integrációját szem előtt tartó ösznépi (soha nem etnikai) nacionalizmusból öszgyúrt államnacionalizmus. Ennek a támogatottsága egyelőre jóval erősebb, mint a rendszerellenzékkel való alkalmi vagy tartós azonosulás. Az ösznépi ösztevé az, amelyik kulturálisan is megjelenik – a kínai kulturális örökség egyszerűsége, felémelő nagysága értelmében, és amelyik felveszi a patriotizmus elemeit is. Ma már elengedhetetlen a kulturális elem, noha rendszerkritika forrásává válhat. A kultúrpolitika feszült figyelemmel követi a közbeszédet, hogy azonnal kiszűrhesse az esetleges disszonáns hangokat. De a patriotizmust is megfelelő korlátok között kell tartani ahhoz, hogy a japán agressziók emlékezete, a csendes-óceáni háború tankönyvi feldolgozása vagy egyes szigetek és tengeri olaj- vagy gázlelőhelyek hovatarozása körül felcsapó mozgolódások ki ne csússzanak az ellenőrzés alól.

Komáromi Sándor

Identitás, sérelmek és politikai aktivitás

Közelmúltbeli adatok az Izraelben élő palesztinok közösségről

Lowrance, Sherry: Identity, Grievances, and Political Action: Recent Evidence from the Palestinian Community in Israel = International Political Science Review, Vol. 27, No. 2 (2006), 167–190 p.

Az egyesült államokbeli Univerity of Georgia nemzetközi ügyekkel foglalkozó intézetében oktató szerző tanulmánya a kollektív sérelmek és identitásnak az etnikai konfliktusok kibontakozásában játszott szerepén túlmenően az egyén politikai aktivitása és identitása, illetve az általa elszenvedett sérelmek közötti összefüggéseket vizsgálja egyetlen konkrét példa, nevezetesen az Izrael Állam területén élő palesztin lakosság körében végzett kutatásai során szerzett empirikus adatok eredményeire támaszkodó kvantitatív elemzése által. A kiválasztott célcsoport tagjai által adott

válaszok különösen alkalmasnak látszanak a tanulmány szerzője számára, hogy általuk tesztelje az egyének az államhoz való kötődése és esetleges sérelemvezérelte politikai aktivitása között kimutathatónak vélt hipotézisek relevanciáját.

Az identitás ösztetett, változó, sok rétegből ösztevéődő és szituációhoz kötött viszonyrendszer az egyén és egy vagy több csoport között, amely sokkal inkább erőteljes érzelmi reakciók kiváltására képes pszichológiai irányultságnak, mintsem egy viszonylag semleges és relatíve egyszerűen leírható magatartásformának tekinthető. Különösen igaz ez az Izrael Állam területén élő arabok politikai magatartására, hiszen őket a zsidó kontra arab alapvető identitásbeli választóvonalon túlmenően nem kevésbé osztja meg a politikai paletta szerinti jobb-, illetve baloldali elkötelezettségük, vallásos vagy ateista irányultságuk, sőt a muzulmán, keresztény, illetve drúz vallási csoportokhoz való tartozásuk kérdése is. Ezen bonyolult identitáskomplexumból a tanulmány két alapvető kérdésre keres választ, hogy 1.) az Izraelben élő palesztin lakosság politikai értelemben miért tiltakozik? illetve, hogy 2.) miért olyan mértékben tiltakozik, amilyen mértékben az empirikusan tettenérhető? – valamint – immár az általánosabb kérdésfeltevés szintjén –, hogy ebben a tiltakozásban milyen szerepet játszik az egyének az állammal kapcsolatos véleménye.

A kollektív politikai véleménynyilvánításban komoly szerepet játszó etnikai sérelmek okai számosak lehetnek: így gazdasági, szociális és kulturális természetűek egyaránt (földtulajdon hiánya, súlyos jövedelemkülönbségek, lakhatási, foglalkoztatási és iskoláztatási nehézségek stb.). Mindezt tetézheti, a politikai tiltakozás hagyományostól eltérő formáit pedig erősítheti, ha az iménti hátrányok egyúttal a politikai részvételbe kapcsolódás korlátozásával párosulnak (egyenlőtlen választási rendszer, a politikai döntéshozataltól való szándékos távortartása az érintetteknek). Az egyének szintjén a politikai aktivitást motiváló tényezők mindazonáltal ennél jóval többrétűbbek lehetnek, így komoly befolyást gyakorolhatnak rá az egyén személyes sikerkilátásai, szociális és gazdasági helyzete, személyes kezdeményezőkézsége és erőforrásai, továbbá a saját identitásának érvényre juttatását célzó egyéni vágya is. Társadalmi szinten természetesen a politikai lehetőségek szerkezete, az egyes csoportok erőforrásai és az állami elnyomás mértéke egyaránt keretek közé szorítja az egyéni iniciatívák lehetséges mozgásterét. Mindezek figyelembevételével a tanulmány első hipotézise így szól: az elszenvedett sérelem mértéke befolyással van az egyén politikai tiltakozásának valószínűségére.

Az egyéni sérelmek mellett nem kisebb szerepet tölt be az etnikai identitás kérdése. Az etnikai hovatarozás jelentőségét modern környezetben teoretikusan vizsgáló kutatások közül sokan a tradicionális (azaz mára

már jelentősen megkopott hatékonysági fokon működő) családi és rokoni kötelékek szerepéhez és működésmódjához hasonlítják az etnicitás funkcióját. Ennek értelmében az etnikai hovatarozás hangsúlyos kifejeződése aktívan hozzájárulhat a szolidaritásérzés, a kölcsönös együttműködés, az egységes értékhierarchiák és viselkedési normák kialakulásához és fenntartásához csakúgy, mint a közösen elfogadott normáktól elütő viselkedésmódok közösség általi szankcionálásához. A közös politikai magatartás befolyásolását nem kevésbé érinti az etnicitás rokoni kötelékeket helyettesítő, illetve felváltó érzelmi potenciálja, amelyre különösen hatékonyan tud építeni az ún. „szimbolikus politizálás”.

Egy adott etnikai közösség státuszának kijelölésében és önbecsülésének meghatározásában döntő szerepet játszik az államhoz való viszonyulás szerkezete, ezért az etnikai mobilizáció és az etnikumok közötti versengés kulcsfontosságú célkitűzése az államhatalom megszerzése. Az etnikailag elfogult, ún. „nemzetiesítő” államokban a többség-kisebbség viszony ennek következtében az utóbbi csoporthoz tartozók számára önbecsülésük elvesztéséhez és identitásválsághoz vezethet, ezáltal a kisebbséghez tartozók előtt hátrányos helyzetük megváltoztatására tehát lényegében két lehetőség mutatkozik: 1.) az állam fölötti hatalmat monopolizáló domináns etnikai csoporthoz történő hasonulás (lényegében az asszimiláció) 2.) tudatos azonosulás az alacsonyabb státuszú saját csoporttal, és ezáltal aktív küzdelem vállalása a csoport státuszának emelése érdekében.

A kisebbségi csoportokhoz tartozók számára tehát mindig lehetőség nyílik több – legalább két – lehetőség közül választani, ami jól megmutatkozik az egyén önazonosságának definiálásában is. Különösen jól vizsgálható ez az Izraelben élő palesztinok önelnevezésével kapcsolatban, ahol a magukat leginkább palesztinokként megnevezők a legkevésbé, míg az önmagukat izraeliként megnevezők pedig a leginkább hajlamosak azonosulni az állammal, amelynek az állampolgárai közé számítanak. Mindezekből következik a szerző második és harmadik hipotézise, nevezetesen: minél inkább palesztinnak tekinti magát valaki, annál valószínűbb, hogy részt vesz politikai tiltakozásban (2. számú hipotézis); illetve, hogy a sérelmek tiltakozásra gyakorolt hatása konkrét összefüggésben áll az egyén identitásával (3. számú hipotézis).

A fentebbi három hipotézis relevanciáját a szerző egy 2001. január és májusa között (az 1967-es határok előtti) izraeli területeken élő arab lakosságot teljesen leképező reprezentatív mintavételben szereplő 1202 válaszadóval készített személyes interjúja révén nyert adatok statisztikai feldolgozása során kapott eredményekkel szembesítette.

Izrael Állam 1948-as kikiáltása után a zsidó állam területén élő arabok többségét elűzték szülőföldjéről, a helyben (azaz az 1949-es tűzszüneti

vonaltól határolt területeken belül) maradók pedig kevesebb mind húsz százalékát alkották az új ország lakosságának, területileg sok helyütt szét-szórva élnek (a többségük azonban a mai napig az észak-izraeli Galilea területén tömörülnek). Az egymást követő arab-izraeli háborúk következményeként – azaz mindenekelőtt bel- és külbiztonsági okokból – az Izrael területén maradt és izraeli állampolgárságú palesztin lakosság 1966-ig szigorú katonai ellenőrzés alatt állt. Jóllehet, az izraeli palesztinok állampolgári jogainak gyakorlásában az arab-izraeli háborúk virulens szakaszának lezárultát követően jelentős változások álltak be, mindazonáltal – tekintettel a zsidó állam hivatalos cionista ideológiájára és biztonságpolitikai szempontjaira – az izraeli palesztinok gazdasági-szociális helyzetük okán a mai napig másodrangú állampolgárnak érezhetik magukat zsidó honfitársaikhoz képest. Az izraeli palesztinok korlátozott földtulajdonlása, lakóhelyeik és iskoláik infrastrukturális elmaradottsága és egyes álláshelyekből való kirekesztettségük mellett komoly korlátozást szenved politikai érdekképviselőik is, mindenekelőtt a központi hatalom szintjén. A kneszet, azaz az izraeli törvényhozás 2002-ben még az ország alkotmányát és a politikai pártokról szóló törvényt is módosította annak érdekében, hogy az Izrael Állam demokratikus és zsidó voltát elvető politikai mozgalmakat ki lehessen zárni a választási küzdelemből. Jóllehet az izraeli Legfelsőbb Bíróság nem feltétlenül hagyja jóvá a fentebbi elvek mentén eljáró Központi Választási Bizottság döntéseit (ahogy az a 2003-as országgyűlési választások idején is történt), mindazonáltal az Izraelben működő palesztin pártok és politikai szervezetek működése jórészt a zsidó állami intézmények feltételekhez kötött jóindulatától függ. Ehhez járul, hogy – általános izraeli vélekedés szerint – arab párt sohasem kaphat kormányzati pozíciót Izraelben, következésképpen az izraeli palesztinok állami szinten sohasem juthatnak politikai döntéshozó szerephez.

Az izraeli politikai rendszerben marginalizálódó palesztin kisebbség parlamenten kívüli politikai aktivizálódása már a katonai igazgatás feloldását követően, azaz az 1960-as évek végétől megélné, és egyre erőteljesebb tiltakozó mozgalom formáját öltötte olyan események következtében, mint az illegálisnak minősített arab telepek felszámolása, egyes arab földek kisajátítása, a libanoni háború vagy az első és második palesztin intifáda kirobbanása. Mindezen konfliktusok eskalálásával párhuzamosan – dacára az izraeli állami szervek fokozott erőfeszítéseinek, melyek értelmében igyekeztek heterogén gyökerű és identitású „arab származású izraeliekké” formálni a palesztinokat – az utóbbi két-három évtizedben a nem zsidó izraeliek egyre kevésbé érzik magukat arabnak, és a körükben egyre inkább formálódóban van egy tudatosan önálló palesztin identitás. Ez részben az izraeli palesztinok növekvő iskolázottságával és gyengülő

lokális-rokoni kötelékeivel áll összefüggésben. Másfelől – párhuzamban az 1967-es ún. „hatnapos háborúban” elszenvedett kudarcélménnyel, továbbá az izraeli igazgatás alá került palesztin területeken élő sorstársaikkal való szorosabb kommunikációjuk következtében – az izraeli palesztinokat egyre gyengülő arab nacionalizmus és mindinkább erősödő palesztin nacionalizmus hatja át, amelyre különösen nagy hatást gyakorolt a közel-múltbeli két intifáda kirobbanása.

A tanulmány szerzője által elvégzett 2001-es felmérés során a megkérdezettek a válaszadó identitására vonatkozó hétféle lehetséges opcióból az alábbi megoszlású feleleteket adták: 6 százalékuk izraelinek, 21,8 százalékuk izraeli arabnak, 6,4 százalékuk arabnak, 9,7 százalékuk izraeli palesztinnak, 36,2 százalékuk Izraelben élő palesztinnak, 17,4 százalékuk palesztinai arabnak, 2,5 százalékuk pedig palesztinnak vallotta magát. A választott önmegnevezés sorrendje egyúttal az államtól és annak hivatalos politikájától való személyes távolságtartás erősségét is kifejezi, amennyiben az illető a leginkább „palesztinnak” és a legkevésbé „izraelinek” tekinti magát. A számokból világosan megállapítható tehát, hogy az Izraelben élő palesztinok hozzávetőleg kétharmada részben vagy teljesen palesztinnak tekinti magát, következésképpen saját identitása meghatározásában Izrael Állam csupán mint állampolgársága és lakóhelye földrajzi megnevezéseként (vagy akként sem) játszik szerepet. Kevéssel több mint egyharmaduk viszont önmeghatározásában is vállalja az izraeli jelzõt, ezáltal implicite elfogadja a zsidó állam közbeszédében rá és a közösségére vonatkozó elnevezés legitimitását.

A válaszadók identitására vonatkozó önmeghatározásából kiindulva szoros megfeleléseket lehet megállapítani politikai meggyőződésük és véleménynyilvánításukra nézvést is, amelyeket a tanulmány szerzője faktoranalízisen alapuló táblázatokban foglalt össze három kérdés köré csoportosítva. A kérdések egyfelől az Izraelben élő palesztinokat ért sérelmek és diszkrimináció erősségére, másfelől az izraeli araboknak az ország politikai életében kifejtett befolyásának mértékére, harmadrészt pedig Izrael Államnak a kisebbségek iránt tanúsított demokratikus magatartása értékelésére vonatkoztak. Mindhárom kérdésre a magukat „izraeliként” meghatározók adták a legkisebb, a „palesztinok” pedig a legmagasabb pontszámot, a skála két végpontja között elhelyezkedő válaszadók pontjai pedig egyenletes arányban nőttek az „izraelitől” a „palesztin” végpont felé haladva (azaz az „izraeliek” érezték a legkevésbé a diszkriminációt, tulajdonítottak legnagyobb érdekérvényesítő képességet az araboknak Izraelben, és értékelték demokratikusabbnak Izrael Állam kisebbségi politikáját, a többi válaszadó pedig – értelemszerűen a skálán a másik végpont felé haladva – egyre kevésbé értékelték így a helyzetet). Összefoglalva az iméntieket: minél inkább

tekinti magát valaki palesztinnak Izraelben, annál kevésbé fogadja el Izrael Állam hivatalos önmeghatározását, azaz hogy Izrael egyszerre a zsidó nép állama és demokratikus ország, illetve hogy Izraelnek jogában áll cionista-zsidó államként léteznie. És megfordítva is: minél inkább tekinti magát valaki arabként izraelinek, annál inkább fogadja el legitimként a fentebbi állításokat.

A két „szélsőséges” – mivel egymást kizáró – identitás és a köztes identitások sokféleségének eltéréseit magyarázván a szerző egy többváltozós modell segítségével finomítja tovább az Izraelben élő palesztinok identitását befolyásoló tényezők sokrétűségét. A modell a demográfiai tényezőket (életkor, nem, iskolázottság, jövedelem, felekezeti hovatartozás), a politika iránti elkötelezettséget, a párt-, illetve mozgalmi tagságot vagy szimpátiát, a személyes megszólítotttságot, a személyes sérelmeket, az identitást, valamint e két utóbbi tényező kölcsönhatását vette figyelembe független változóként.

A kapott eredményekből kiviláglik, hogy a szerző tanulmány elején megfogalmazott három hipotézise közül az első és a harmadik (azaz az egyéni sérelmek mértéke befolyással van a válaszadó politikai tiltakozásának valószínűségére, és identitása konkrét összefüggésben áll sérelemérzetével) megerősítést nyert, míg a második hipotézisre messzemenően rácafoltak az empirikus adatok (ergo palesztin identitásának intenzitásából önmagában véve még nem következik automatikusan a válaszadó politikai tiltakozásának a valószínűsége).

A tanulmány zárógondolata az országban élő palesztinok tekintetében az izraeli állami politika előtt álló két lehetségesnek ítélt problémakezelési módra hívja fel a figyelmet. Nevezetesen: 1.) az Izraelben élő zsidók és palesztinok között tatóngó szociális, gazdasági és politikai érdekérvényesítés terén megmutatkozó szakadékok felszámolásában, illetve 2.) a hivatalos állami önmeghatározás és küldetés megváltoztatása, és a kizárólagos „zsidó állam” öndefiníció felcserélése által az Izraelben élő zsidók és palesztinok államaként aposztrofált új berendezkedésen nyugvó modellre való áttérésben, illetve a két opció valamilyen kombinációjának a kialakításában látja a hosszútávú megoldást – hiszen az állampolgárok pozitív érzelmi azonosulása saját államukkal a világ minden pontján jótékony hatással van politikai elégedettségükre.

Lajtai L. László

Az Oroszországi Föderáció aszimmetrikus szövetségi modellje a Tatár Köztársaság nyelvpolitikájának vizsgálatán keresztül

Cashback, David: Assessing Asymmetrical Federal Design in the Russian Federation: A Case Study of Language Policy in Tatarstan = Europe-Asia Studies, Vol. 60, No. 2 (March 2008), 249–275 p.

Az ottawai egyetem munkatársaként dolgozó szerző tanulmánya a tatár nyelvpolitika kérdése szövevényes problematikáján mutatja be az Oroszországi Föderáció autonóm szövetségi köztársaságának számító Tatár Köztársaság (Tatárföld vagy Tatársztán) vezetői részéről az ország szuverenitása és különleges státusa érdekében kifejtett erőfeszítéseit, illetve, rajtuk keresztül az aszimmetrikus alkotmányosság oroszországi működését. A nyelvkérdés ugyanis a közoktatás és a közigazgatás nyelvére vonatkozó kormányzati lépések formájában – a jelenkori etnicitáskutatás klasszikusának számító kanadai politológus, Will Kymlickának a tanulmányban idézett meglátásai szerint – lényegében egy adott nyelvközösség fennmaradásáról szóló alapvető döntésnek is tekinthető. A szerző legfőbb célkitűzése az oroszországi alkotmánynak a nyelvkérdés szabályozásában megmutató eredendő aszimmetrikusságát, annak pozitív, illetve negatív hozadékait járja körül egyetlen köztársaság példáján. A tanulmány mindenekelőtt a tatárföldi nyelvkérdést szabályozó törvények és rendeletek megszületésének kontextusát vizsgálja, kiegészítve a szerző által 2004 tavaszán a térségben tett kutatóút során az ország politikai és tudományos elitjét képviselő döntéshozókkal készített személyes interjúiból nyert tapasztalataiból leszűrt tanulságokkal.

A peresztrojka és a Szovjetunió kezdődő szétesésével párhuzamosan a Szovjetunió népeinek nyelvéről szóló 1990. április 24-én elfogadott törvény – a szovjet tagköztársaságokhoz hasonlóan – az autonóm köztársaságok (így Tatárföld) vezetői számára is engedélyezte, hogy maguk döntenek saját államnyelvről. A „nyelvészeti államépítésnek” is nevezett folyamat hajnalán a tatár nyelv státusa Tatárföld területén az államigazgatás, a közoktatás és különösen a nagyvárosok mindennapjaiban – egybehangzó források alapján – finoman szólva is siralmasnak volt nevezhető. A tatár nyelv jövőjéért aggódó tatár politikusok és értelmiségiek ezért az 1920-as és 1930-as évek párt- és kormányhatározatait újra elővéve siettek felhívni a köztársasági és szovjet közvélemény figyelmét arra a tényre, hogy a szovjet hatóságok miként szorították vissza és sorvasztották el az 1930-as évek végétől a tatár nyelv hivatalos használatát Tatárföldön (amiben például nagy szerepe volt az 1959-es szovjet oktatási reformnak, amely

a szovjet iskolákban választhatóvá degradálta a kisebbségi nyelvek tanítását). A tatár nyelvkérdés ügyét először a Tatár Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság párttitkára, a rendszerváltozás óta immár a Tatár Köztársaság elnöki tisztét betöltő Mintimer Sajmijev, illetve vezető tatár értelmiségiek emelték politikai szintre 1989-ben, amikor nyíltan kiálltak a köztársaság kétnyelvűsége, valamint a tatár nyelvnek az oroszral egyenrangúvá tétel mellett, amely véleményüket az ország vezetői Tatárföld 1990-es állami szuverenitásáról szóló nyilatkozatukkal hivatalos formába is öntötték. Lényegében ugyanezt az elvet szentesítette Tatárföld 1992-es alkotmánya, amelynek 4. cikkelye ismételt deklarálta a tatár és az orosz mint hivatalos nyelv egyenlőségét a Tatár Köztársaság területén, amelyet a Tatárföld népeinek nyelvéről szóló törvény 2004-es módosítása újfent megerősített – kiegészítve a nyelvi diszkrimináció tiltásának és a nyelvválasztás szabadságának hangsúlyozásával. A tatárföldi nyelvtörvény mindazonáltal egyben a tatárnak mint államnyelv hazai pozícióinak megerősödését is célul tűzte, tekintettel arra, hogy annak iskolai oktatását az oroszral azonos óraszám-ban határozta meg.

Más többnemzetiségű szövetségi államokhoz hasonlóan a nyelvkérdést Oroszországban is egyszerre helyi és szövetségi szinten szabályozzák. Jóllehet az Oroszországi Föderáció 1993-ban elfogadott alkotmánya – a korábban kialakult status quot elismerve – jóváhagyta a szövetségi köztársaságok jogát önálló alkotmány és (az orosz mellett) saját államnyelv elfogadására, az Oroszországi Föderáció népeinek nyelvéről rendelkező 1991-es törvény – a szövetségi és köztársasági hatásköröket szétválasztván – mégis a szövetségi állam rendelkezése alá vonta az oroszok mint állam- és közvetítőnyelvnek megfelelő iskolai oktatásának biztosítását Oroszország egész területén. Ebből következően az Oroszországi Föderáció területén a szövetségi kormány feladata megszabni az országos tanterv általános tartalmát, míg a föderáció egymással elvileg egyenrangú „alanyai” (köztársaságok, határterületek, területek, autonóm területek, körzetek és szövetségi jelentőségű városok) gondoskodnak a tanterv egyharmad részét képező regionális tartalmak pontos meghatározásáról, amelyek magukba foglalják a helyi nyelvek, történelem, kultúra és földrajz oktatását. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a szövetségi tanterv által az egyes köztársaságok oktatási politikája számára rendelkezésre bocsátott kereteken belül az adott köztársaságban tituláris (kvázi „államnyelvi”) státust élvező nép nyelvének, történelmének stb. oktatására fordítandó tanóraszám sokszor egy harmadik vagy akár sokadik „kisebbségi”, azaz az adott köztársaságban tituláris (kvázi „államnyelvi”) státust nem élvező népcsoport nyelvének, kultúrájának, történelmének stb. oktatására fordított órakerettel kell osztoznia (így a mi esetünkben a tatárnak a csuval vagy például az

udmurttal is), így oktatására szükségképpen még kevesebb idő jut. A szövetségi alkotmány tehát a szövetség teljes területén elsősorban az orosz mint szövetségi államnyelv oktatását igyekszik megfelelő mértékben és színvonalon biztosítani.

Jóllehet, a Tatár Köztársaság államnyelvéről már 1992-ben törvényt születt, mégis 1996-ig kellett várni arra, hogy a tatárföldi kabinetben belül végre létrehozott külön kormány szerv révén a törvénybe foglalt célok megvalósítása érdekében immár konkrét intézkedések is történjenek. A Tatár Köztársaság népeinek nyelveiről szóló 1994-ben elfogadott és 126 intézkedést tartalmazó hivatalos kormányprogram gyakorlatba ültetését mindazonáltal a tanulmány megírásának idejéig súlyos pénzügyi, szervezeti és intézményi hiányosságok hátráltatják. Leszögezhető tehát, hogy a hatékony tatár állami nyelvpolitika intézményi kiépítése és működtetése terén mutatkozó hiányosságok háttérben alapvetően sokkal inkább a köztársaságot irányító politikai erők érdektelensége, mintsem az Oroszországi Föderáció adminisztratív korlátozó beavatkozása áll.

A tatár nyelvű közoktatás terén az 1990-es évek eleje óta beállt változások szintén ambivalensnek tűnnek. Egyfelől érzékelhetően nőtt a tatár nyelv súlya az óvodákban és az alsó- és középfokú oktatási intézményekben, aminek köszönhetően az ezredfordulóra már a tatár gyerekek hetven százaléka tatár nyelvű óvodát és iskolai előkészítőt látogatott (szemben az 1992. évi 23,5 %-kal). Amíg azonban mára már szinte kivétel nélkül minden egyes tatár diák az általános, szakképző- és középiskolában kötelező nyelvként tanulja az anyanyelvét, addig a tatár szülők csupán alig több mint a fele választ tatár tannyelvű iskolát gyermekei számára. Különösen súlyos a helyzet a felsőoktatási és szakintézményekben, ahol csupán a diákok tíz-húsz százaléka hallgat tanulmányait során tatár nyelvű órákat. Jóllehet a felsőoktatási intézmények tanrendjének tartalmát szintén a szövetségi (azaz a központi oroszországi) tanügyi szervek határozzák meg (és finanszírozzák), Tatárföld vezetői azonban még a törvény által engedélyezett 15-20 százaléknyi kvótán belül sem használják ki eredményesen a tatár nyelvű és tartalmú felsőoktatás lehetőségeit.

A tatár nyelvű iskolai oktatás nehézségei felvetik a tatár (illetve más oroszországi tituláris, azaz köztársasági államnyelv) hivatalos státusza és gyakorlati hasznossága közötti anomália problémáját. Tekintettel arra, hogy a Tatár Köztársaság lakóinak csupán alig több mint a fele tatár, közel negyven százaléka pedig orosz, ezért a tatárok szinte kivétel nélkül kétnyelvűnek tekinthetők, szemben a tatárföldi oroszokkal, akiknek több mint nyolcvan százaléka szinte egyetlen szót sem ért tatáru. Jóllehet az utóbbi évek tendenciája szerint egyre növekszik a tatáruk értő helyi orosz lakosság aránya, az ideálisnak tekinthető tatárföldi kétnyelvűség létrejötté még-

is a távoli jövő kérdése. Ennek eléréséhez ugyanis a tatár hatóságoknak mindenekelőtt komoly erőfeszítéseket kellene tenniük a tatár nyelv iskolai oktatásának hatékonysága növelése, illetve a tatár államnyelvűség fejlesztése érdekében, amire a hatóságok részéről csupán a szándéknyilatkozatok hangzottak el.

Amíg a tatár nyelv tatárföldi használata és oktatása által felvetett kérdések lényegében nem okoztak nehézséget az Oroszországi Föderáció és a Tatár Köztársaság kapcsolatrendszerében, annál komolyabb feszültségeket idézett elő a tatár nyelv latin írású ábécéjének visszaállításáról rendelkező 1999-es köztársasági törvény elfogadása. A kérdést először az Orosz Állami Duma képviselőjének is megválasztott Fandasz Szafulin vetette fel 1996-ban a Tatárok Második Világtalálkozója alkalmával, ahol is a küldöttek egyhangúlag támogatásukról biztosították a tatár nyelv latin ábécével történő írásának visszaállítását (amelyet 1939-ben tiltott be a sztálini rendszer). A törvény a tatárföldi közintézmények számára tíz év türelmi időt engedélyezett az írásrendszer megváltoztatására való felkészülésre, miközben az ország minden régiójában kijelöltek egy-egy iskolát a latin ábécével történő tanítás tapasztalatainak a tesztelésére.

A törvény elfogadását azonban hamarosan parázs vita követte, amely gyorsan átlépte a Tatár Köztársaság határait. A törvény védelmezői mindenekelőtt szakmai (különösen is fonetikai) érvekkel vették védelmükbe a döntést, illetve a hazai és külföldön élő tatárok között a világhálón keresztül történő kommunikáció megkönnyítésének szándékát hangoztatva érveltek mellette. A velük szemben fellépő oroszországi közvélemény-formálók közül viszont sokan már nyíltan az oroszországi föderalizmus válságát emlegették az ügy kapcsán, sőt az Oroszország integritását fenyegető török expanzió rémét látták a cirill írásbeliség tatárföldi elvetésében, kiemelve egyúttal a veszélyt, hogy a Tatár Köztársaság ezáltal elvágja magát a Tatárföldön kívül élő oroszországi tatárokkal való kommunikáció lehetőségétől (márpedig esetükben az oroszországi tatárok kétharmadáról van szó!), és kirekeszti állampolgárait az Oroszországi Föderáció egységes oktatási és kulturális teréből.

A vita eredményeként végül 2002 decemberében Moszkvában olyan értelemben módosították a szövetségi nyelvtörvényt, hogy az Oroszországi Föderáció és köztársaságainak államnyelvét ezentúl kizárólag cirill ábécével lehet írni, amennyiben a szövetségi törvény arról konkrétan másként nem rendelkezik. A döntés ellen a Tatár Köztársaság vezetői határozottan tiltakoztak, és arra kérték Putyin elnököt, hogy vétőzza meg. Putyin végül aláírta a törvényt, kijelentette azonban, hogy az Oroszország népeinek nyelvhasználatát szabályozó jövőbeli törvényhozásnak a szövetségi és köztársasági szervek közötti párbeszédre kell nyugodniuk. A Ta-

tár Államtanács ezért előbb a köztársasági alkotmánybírósághoz fordult, amely 2003. december 23-i határozatában kimondta, hogy a szövetség és a köztársaság között 1994-ben a hatalom megosztásáról aláírt kétoldalú szerződés értelmében az államnyelv (következésképpen annak írásrendszere) kérdése a Tatár Köztársaság kizárólagos hatáskörébe tartozik. Ezen határozat birtokában a tatár földi államtanács végül is kikérte az ügyben a szövetségi alkotmánybíróság véleményét, amely 2004 októberében hozta nyilvánosságra döntését. Ebben kinyilvánította, hogy a Tatár Köztársaság által meghozott törvény figyelmen kívül hagyta a Tatár föld területén kívül élő tatárok jogát az anyanyelvi kommunikációhoz való egyenlő hozzáféréshez, valamint hogy nem volt tekintettel az Oroszországi Föderáció „történelmi hagyományaira” (említést sem tett ellenben arról, hogy 1939 előtt a tatár nyelvet sohasem írták cirill betűkkel). A szövetségi alkotmánybíróság mindazonáltal megerősítette a Tatár Köztársaságnak a tatár és az orosz nyelv oktatásának egyenlősége biztosítására hozott törvényeit is, és ezáltal a köztársaságok hivatalos nyelvhasználatáról állást foglalván újfent megerősítette az Oroszországi Föderáció 1993-ban elfogadott alkotmányának 68. cikkelye által garantált aszimmetrikus alkotmányos berendezkedését.

Az oroszországi szövetségi alkotmánybíróság döntése jól kirajzolja tehát az Oroszországi Föderáció aszimmetrikus alkotmányos berendezkedésének a határait. A tatár írásrendszer megváltoztatásának tilalma egyfelől nyilvánvalóvá teszi, hogy a Tatár Köztársaságnak – alkotmányának 14. cikkelyével ellentétben – le kell mondania azon deklarált alkotmányos törekvéseiről, amelyek értelmében a területén kívül élő tatárok nemzeti kultúrájának, nyelvének és identitásának a megőrzéséről is gondoskodni szeretne. Másfelől a Tatár Köztársaság nyelvi rendelkezései csakis addig minősülnek „alkotmányosnak”, amíg nem lépik át a szigorúan vett hivatalos kétnyelvűség határait, és ezáltal nem fenyegetik „nyilvánvalóan” az orosz mint szövetségi állam- és közvetítőnyelv hegemoniáját. A szövetségi köztársaságok vezetői azonban mégsem a szövetségi intézmények működésében, illetve a szövetségi és köztársasági hatáskörök megosztásának a hiányosságában látják törekvéseik megvalósításának legfőbb akadályát, hanem sokkal inkább a kisebbségi nyelvek támogatása terén a központi szövetségi szervek által tanúsított általános érdektelenség káros hatásai-
ban.

Lajtai L. László

SZEMLE

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

A katolikus egyház Magyarországon, 1918–1939

Norbert Spannenberger: *Die katholische Kirche in Ungarn 1918-1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006. 207 pp.

A Lipcsében működő, Volksbund-könyvéről (*A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között*, Lucidus Kiadó, 2005) jól ismert Norbert Spannenberger újabb magyarországi tárgyú munkája a *Kelet-Közép-Európa-történeti és kulturális kutatások lipcsei központja (GWZO) által gondozott projekt* („Intermediális szervezetek stabilizáló szerepe a térség országaiban a két világháború között”) keretében készült. A projekt tágabb metszetét a *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918-1938* (’Vallás és nemzetállam a két háború között...’) című kötet (2002) ország tanulmányai (Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország és Románia) jelzik. A teljes távlat a meghatározó felekezetek összességében kívánt vizsgálandó. Az önálló kötet kibővített magyar rész módszertani megfontolásból korlátozódik a katolicizmusra. Széleskörű forrásfeltárással párosult, fehér foltokat eltüntető témafeldolgozása, a Volksbund-monográfiához hasonlóan, így is hézagpótló a politika- és társadalomtörténetbe ágyazott egyháztörténeti kutatás hazai állásához mérten. A szakrecenzens szerint egyébként a szerző „a magyarországi katolikus egyháztörténet német nyelvterületre való tolmácsolásának feladatát messze a magyarországi egyháztörténetírás átlagos színvonala fölött teljesíti” (Petrás Éva, – Klió, 2007. 2.), amiben a német laikus egyháztörténet gazdagabb, kiérleltebb tapasztalatai is segítik. Hézagpótló mivoltában a tanulmány a Volksbund-könyvvel egyezően itt is *egyszermind tisztázó szándékú a témára a későbbiekben ráragadt, ellen-elfogult politikai ítéletek* („klerikális reakció”) és *apológiák* tekintetében. *Hogy a tanulmány e tekintetben mennyire meggyőző, azt az egyházi berkek egyelőre nem túl széleskörű érdeklődése, reagálása döntheti el. A kötet magyar megjelenítése bizonyára erősítené a visszaigazolást. Alig kettőszáz oldalnyi terjedelmével összegzésnek viszont semmi esetre sem tekinthető, a téma a feldolgozás minden koncentrált tömörség mellett már*

tényanyagában minden bizonnyal ennél többet kívánna. Magyar szempontból egyébként a projekt által megvont 1939-es időhatár is vitatható, hiszen a folyamatok itt se nem tetőződnek, se meg nem szakadnak ekkor. Norbert Spannenberger műve egyébként szinte egyidejűleg jelent meg Paul A. Hanbrink: *In Defence of Christian Hungary - Religion, Nationalism, and Antisemitism, 1890-1944* ('A keresztény Magyarorszáért...', Ithaca 2006) című rokon ihletésű munkájával.

A kötet szigorú logikával vezet végig – az 1918/19-as időszakról a Bethlen-korszakon és a szakítópróbát jelentő Gömbös-érán át a második világháború kitöréséig haladó szakaszai szerint - azon a folyamaton, amelynek során a magyar katolikus egyház azzal véli orvosolni a modern szekularizáció ütötté sebeit, hogy a szociális kérdésben történő elmélyedés és széles tömegbázis kiépítése helyett a Trianon utáni revíziós-nacionalista tekintélyelvű politika vezető nemzeti-egyházi partnerségét vállalja fel, és a maga hön öhajtott katolikus „reneszánszát” a nemzet-eszme szakralizálásában éli meg.

Norbert Spannenberger „külső” szemlélői pozíciója a rendkívül érzékeny téma szempontjából legalább is a kiindulásnál feltétlenül előnyös. Ugyanakkor a magyarországi németiség, amelynek köréből a szerző származott, nagyon is érintett ebben a történetben. Lehetséges, hogy téma vállalását is motiválta ez a körülmény, és nem véletlenül kap külön, hangsúlyos fejezetet a zömmel agrárlakosságot kitevő hazai svábság és a katolikus egyház viszonya a kötetben tárgyalt folyamatok részeként. A nemzeti-keresztény koncepcióra váltó katolikus egyházi vezetés tragikusan szembekerült a túlnyomó hányadában a felekezetéhez tartozó és mélyen vallásos, mintegy félmillió népcsoport anyanyelvi igényeivel, amelyek kielégítése az egyház intézményein állt vagy bukott, különös tekintettel az istentiszteletekre, a lelki gondozásra, illetőleg az egyházi iskolahálózatra. A katolicizmus ebben egyébként a reformkori nyelvrendeletek óta élen járt. A felső vezetés az alsó papság szintjén jelentkező jó szándékú kezdeményezések kriminalizálásáig („hazafiatlanság”, „pángermán felforgatás”), az egyházi autonómiára történő hivatkozással a törvénybe iktatott anyanyelvi oktatás szabotálásáig is elment, illetőleg magyarosító ellentámadásba lendült a hazafias nevelés minden eszközének bevetésével és a névmagyarosítás szorgalmazásával. Ez az elidegenedő viszony rajzolódik ki az 1924-ben az asszimiláció perspektívájával engedélyezett művelődési egyesület (Ungarländisch-Deutscher Volksbildungsverein) helyi munkájában is, amely sehol sem hághatta át büntetlenül a pap, a tanító és a jegyző vagy hármójuk közül a kettő diktátumát. Az egyesület ügyvezetését ellátó, korábbi (1919/20. évi) kisebbségügyi miniszter keserű következtetése 1930-ban: a katolikus egyház elsősorban a hazai svábság ma-

gyarosítását célzó intézményként működik. A klérussal szemben (is) csak 1938-ban a Volksbund fogalmazta meg nyílt követeléseit: vallásoktatást, prédikációt, éneket és imát – kizárólag anyanyelven; legalább egy saját német papneveldét! Am akkor már ezeknek sem volt túl sok foganatja. Ez a mérleg tehát meglehetősen szomorú.

Komáromi Sándor

Hontalanul: lengyelek, németek és a kettős elűzés a XX. században

Urban, Thomas: Der Verlust - Die Vertreibung der Deutschen und Polen im 20. Jahrhundert. München: C.H. Beck, 2006. (Cop. 2004.) 220 pp.

Thomas Urban lengyelországi német szülők leszármazottja, anyanyelvét kiművelve német lapokat tudósít Varsóból. Újságíróként vállalkozott arra, hogy a háború óta nem szűnő, kölcsönös vádaskodásokba és követelésekbe torkolló elűzés-vita történelmi tényanyagát végre mindkét oldal vonatkozásában, párhuzamosan bemutassa. Indíttatást a szülők és párhuzamosan lengyel nemzetiségű felesége szüleinek elbeszéléseiből nyert, akik más-más oldalról és különböző időben egyformán szenvedő alanyai voltak az elűzetésnek. Az alkalmat az emlékezet német centrumának terve (berlini emlékterv) körüli lengyel felhördülés és a lengyel-német kölcsönös meg nem értés új kicsúcsosodása adta. A bűnök és szenvedések hiteles viszonyítása az oldalak között „döntőbíró” híján kivihetetlen dolog, az ítélkezés csak alkalmi és egyoldalú lehet. Ugyanakkor tételszerűen egymás mellé lehet helyezni a történeteket, és a kortörténelmi háttérbe, valamint a cselekmények időláncába és logikájába történő beágyazással kapuk nyílhatnak az általánosítás számára, kijelölve a megértés és megbékélés pontjait. Urban könyve ezt a stratégiát követi, kellő információval rendelkezve a vitában álló felek motivációiról is azzal a meggyőződéssel, hogy sok esetben részint az ellentétes álláspont kellő mélységű ismerete, részint viszont a saját álláspont általánosítás-hiánya játszik közre a meg nem értésben. Jogos az a mai német igény, hogy az utóbb lengyellel vált területekről (főként az Odera-Neisse vidékről) elűzött népcsoportjainak vétlen tagjait áldozatoknak tekintse, noha birodalmi és tájnémetek, de főként politikák nem csekélyebb bűnöket követtek el korábban a lengyelség ellen. Annál inkább túl kell lépni a kétoldalú meg nem értésen, mivel a háború végi események mozgatójaként harmadik tényező is fellépett: a Szovjetunió. Nem kevésbé

jogos a lengyel elvárás azzal kapcsolatban, hogy a mai Németország tudatában ne sikkadjon el a lengyelségnek okozott szenvedés a holokauszt és a Szovjetunió ellen elkövetett háborús bűnök mellett. Mindezt azonban el kell magyarázni, illetve tudni kell elmagyarázni egymásnak. A magyarázatot ép elmével mindkét oldal megértheti és fogadhatja és elfogadhatja. A készség jelei nem hiányoznak. Urban munkája, amelynek lengyel párhuzamos kiadása is megjelent, bizonyosan hozzájárul a közeledéshez.

A könyv értéke természetesen a történeti áttekintésben rejlik, amely az adott teljességben és mélységben valóban újszerű, s ha metodikájában („tényközlésre” szorítkozás) vagy forráskezelésében nem is folyamatosan meggyőző, a kérdéskör hiányzó tudományos feltárását nagyrészt pótolja. Abban az értelemben is teljesszerű az áttekintés, hogy a bismarcki Németországig visszamegy a három részre szakított Lengyelország német birodalmi területén folyó XIX. század végi eseményekre (felekezeti küzdelmek), végigkövetve az ezekre adott lengyel választ a két világháború között, amikor eredeti lengyel nemzeti elképzelésként már jelentkezett az Odera-Neisse vidék megszerzésének terve is. A két háború közötti Lengyelország nacionalista erői valóban hagytak támadási felületeket a nyugati és keleti szomszéd számára. Az áttekintés súlypontjában a náci megszállás lengyel népirtása, valamint a német kapitulációt követő lengyel megtorlások, illetve az Odera-Neisse menti, nem különösebben kíméletes lefolyású kitelepítés eseménysora áll, azzal a különbségtétellel, hogy lengyel népirtási politikáról és központilag megszervezett népirtásról természetesen nem beszélhetünk.

Komáromi Sándor

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A kéziratot – lehetőleg – e-mailben kérjük, legalább Word 6.0 formátumban juttassák el a szerkesztőség címére (cholnoky@mol.gov.hu)

Szövegek illusztrációként a kézirathoz fekete-fehér fényképet, grafikont, ábrát, táblázatot stb. külön fájlban lehet mellékelni. Ez esetben kérjük, hogy a képaláírás pontos szövegét is szíveskedjenek megfogalmazni.

A szövegek kiemeléseket a szerző a kéziratban *kurzivalva* jelezze, a jegyzeteket lábjegyzet formájában helyezze el, a kézirat lapjait folyamatosan, arab számokkal számozza.

A jegyzetapparátusban a szerző a hivatkozott mű szerzőjét normál álló betűkkel, a hivatkozott mű címét (folyóirat, tanulmánykötet esetén annak címét) *kurzivalva* emelje ki, és pontosan tüntesse fel a hivatkozott bibliográfiai adatokat.

A tanulmányok terjedelme lehetőleg ne haladja meg az egy szerzői ívet (40 ezer „n”), a kiemelt recenzióké, kritikáké a 15 ezer „n”-et; a Szemle rovatban közölt referátumoké a 10 ezer „n”-et.

A tanulmányokhoz kérünk 5-6 soros magyar és lehetőleg angol nyelvű rezümét, valamint címfordítást mellékelni. A Szemle rovatban közölt írások bibliográfiai leírása:

Szerző (vezetéknév, vessző utónév): cím, alcím = forrás (általában folyóiratcím), évfolyam, év, szám, lapszám (tól – ig).

Levéltári anyag esetén: a levéltár megnevezése, az irat megnevezése, dátuma, lelőhelye, jelzete. Az irat többszöri megjelölése esetén: a levéltár rövidített jelölése (pl. MOL), az irat jelzete (pl. Belügyminisztérium Elnöki iratok: XIX-B-1-r).

A kéziratok leadási határideje: a negyedév első hónapjának vége. A tanulmányokat a szerkesztőbizottság tagjai vagy más szakemberek lektorálják, a közlésről – e vélemények alapján – a főszerkesztő dönt.

Jelen felhívást a Kisebbségkutatás folyóirat honlapján:

<http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás>
is közzétesszük.